27341

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ
BÖLÜMÜ LATİN DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI

LATİNCE SANAT TERİMLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME: PROCOPIUS "DE AEDIFICIIS"

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN: PROF. DR. Erendiz ÖZBAYOĞLU

HAZIRLAYAN: Çiğdem MENZİLCİOĞLU

7747

İSTANBUL - 1994

İÇİNDEKİLER

SAYFA NO

ÖNSÖZ 1

GİRİŞ 3

ADITUS, -us (m) 7

AEDES, -is (f) 7

AEDIFICIUM, -ii (n) 9

AES, aeris (n) 10

AGGER, -eris (m) 11

ALTARE, -is (n) 12

AMBITUS, -us (m) 13

ANGULATIM 15

ARCA, -ae (f) 16

ARCUS, -us (m) 18

ARS, artis (f) 19

ARTIFEX, -ficis (m) 21

ARX, -cis (f) 23

AQUAEDUCTUS, -us (m) 24

ATRIUM, -ii (n) 25

AULA, -ae (f) 27

AURUM, -ii (n) 28

BITUMEN, -inis (n) 28

SAYFA NO

CALX, -cis (f) 30
CAPUT, -itis (n) 30
CISTERNA, -ae (f) 32
COLUMNA, -ae (f) 33
CONCAMERATIO, -onis 34
CORONA, -ae (f) 36
CREPIDO, -onis (f) 37
CRUX, -icis (f) 38
CUBICULUM, -i (n) 40
CURIA, -ae (f) 40
CYLINDRUS, -dri (m) 41
DEIPARA, -ae (f) 42
DOMUS, -us / -i (f) 43
ECCLESIA, -ae (f) 44
FABRICA, -ae (f) 45
FASTIGIUM, -i (n) 46
FENESTRA, -ae (f) 47
FORMA, -ae (f) 48
FORUM, -i (n) 49
FUNDAMENTUM, -i (n) 50
GYNAECEUM, -i (n) 51
HOSPITALIA, -ium (n) 52
IANUA, -ae (f) 53
INSCRIPTIO, -onis (f) 54
IUNCTURA, -ae (f) 55

SAYFA NO

LACUNA, -ae (f) 56

LAPIS, -idis (f) 57

LOCUS RELIGIONE SANCTISSIMUS. 58

LORUM, -i (n) / lorus, -i (m) 59

MACHINARIUS, -ii (m) 60

MARMOR, -oris (n) 63

MARTYRIUM, -ii (n) 64

MOENIA, -ium (n) 64

MONASTERIUM, -ii (n) 65

MONUMENTUM, -i (n) 66

MUNİMENTUM, -i (n) 67

NARTEX, -ecis (m) 68

OECUS, -i (m) 69

OPUS, -eris (n) 69

PALATIUM, -ii (n) 70

PARIES, -etis (m) 72

PAVIMENTUM, -i (n) 73

PICTURA, -ae (f) 73

PILA, -ae (f) 74

PLUMBUM, -i (n) 76

PORTA, -ae (f) 77

PORTICUS, -us (f) 78

PROPUGNACULUM, -i (n) 79

PROPYLAEON, -i (n) 80

PUNICEUS, -a, -um 81

SAYFA NO

PURPURA, -ae (f). 82
QUADRATUS, -a, -um 83
REGIA, -ae (f) 84
RELIQUIAE, -arum (f) 85
ROTUNDUS, -a, -um 85
SANCTUARIUM, -ii (n) 86
SAXUM, -i (n) 88
SENATUS, -us (m) 89
SMARAGDUS, -i (m) 90
SPHAERA, -ae (f) 90
STADIUM, -i (n) 91
STATUA, -ae (f) 92
SUPERUS, -a, -um 93
TABULA, -ae (f) 94
TECTUM, -i (n) 94
TEMPLUM, -i (n) 96
TESSERA, -ae (f) 97
TESTUDO, -onis (f) 98
THERMAE, -arum (f) 99
THOLUS, -i (m) 100
TRIANGULUS, -a, -um. 101
VERMICULATUM EMBLEMA 102
VESTIBULUM, -i (n) 103
XENODOCHIUM / eum, -i (n) 104
SONUÇ 105

SAYFA NO

KAYNAKÇA 109

ÖZET 110

KISALTMALAR

AUG.		Augustinus, episcopus Hipponensis
	epist.	epistula
CAES.		C. Iulius Caesar
	Gall.	de bello Gallico
CIC.		M. Tullius Cicero
	ac.	Academicorum posteriorum
	Arch.	pro A. Licino Archia poeta oratio
	Att.	epistulae ad Atticum
	Brut.	Brutus de claris oratoribus
	Caecin.	pro A. Caecin oratio
	Catil.	in L. Catilinam orationes
	Div.	de divinatione
	fat.	de fato
	fin.	de finibus
	inv.	de inventione
	leg.	de legibus
	Manil.	pro lege Manilia de imperio Cn. Pompei oratio
	Mill.	pro T. Annio Milone oratio
	nat. deor.	de natura deorum

	off.	de officiis
	rep.	de republica
DIG.		digesta Iustiniani
ENN.		Q. Ennius
FEST. Müll.		Sex. Pompeius festus, de verborum significatione, epitoma Verri Flacci, Müller
GAIUS dig.		Gaius iurisconsultus, digestorum
HOR.		Q. Horatius Flaccus
	ars	de arte poetica epistula ad Pisones
	carm.	carmina
	epist.	epistulae
	sat.	sermones satira
ISID.		Isidorus, episcopus Hispalensis
	orig.	originum s. etymologiarum
LIV.		T. Livius Patavinus, ab urbe condita
LUC.		T. Lucretius Carrus, de rerum natura

NON.		Nonius Marcellus ex Africa Thubursicensis, de compendiosa doctrina
OV.		P. Ovidius Naso
	ars	ars amatoria
	fast	fasti
	met.	metamorphoses
PLAUT.		T. Maccius Plautus ex Umbria Sarsinas
	Amph.	Amphitruo
	Cas.	Casina
	Mil.	Miles
	Poen.	Poenulus
	Rud.	Rudens
PLIN.		C. Plinius Secundus ex Gallia Transpadana Comensis
	nat.	naturalis historia
PLIN.		C. Plinius Caecilius ex Gallia Transpadana Comensis
	epist.	epistulae
PROCOP.		Procopius, Caesaris
	AED.	de aedificiis

Q. CIC.	Q. Tullius Cicero, M. frater
pet.	de petitione consulatus
QUINT.	M. Fabius Quintilianus ex Hispania Tarraconensi Calagurritanus
SALL.	C. Sallustius Crispus
Iug.	de bello Iugurthino
SERV.	Maurus (Marius) Servius Honoratus grammaticus in Vergilium commentarius
vita Verg.	vita Vergilii
SUET.	C. Suetonius Tranguillus
TAC.	Cornelius Tacitus
Hist.	historiae
TER.	P. Terentius Afer Carthagine natus
Ad.	Adelphoe
TERT.	Tertulliani adversus Hermogenem
ad nat.	ad nationes

VARRO	M. Terntius Varro Reatinus
ling.	de lingua Latina
VERG.	P. Vergilius Maro ex Gallia Transpadana Mantuanus
Aen.	Aeneis
georg.	georgica
VITR:	Vitruvius de architectura
VULG.	Vulgata
deut.	deuternomium
gen.	genesis

ÖNSÖZ

Latince sanat terimleri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme olan bu tez çalışmamda, VI. yüzyılda yaşamış olan Bizans tarihçisi Procopius' un ***De Aedificiis*** (Yapılar) adlı eserinin birinci kitabında geçen terimlerin karşılığı olarak, modern çağda 1828 yılında *Corpus Historiae Byzantinae* serisinin üçüncü cildinde sunulan Latince karşılıklarından yola çıkarak, bu Latince terimlerin kökbilgisine ilişkin bilgi vermeye, terimlerin arkaik, klasik ve geç dönem Latincesindeki kullanım alanlarını belirtmeye çalıştım. Araştırmaları, klasik filoloji incelemelerinde geçerli olan artzamanlı ve eşzamanlı yöntemlere uygun olarak sürdürmek amaçlanmışken ve böyle bir çalışma için *Thesaurus Linguae Latinae* gibi temel bir kaynak gerekiyorken, bu eserin kitaplığımızda ve İstanbul'-un belli başlı kitaplıklarında bulunamaması nedeniyle - Anabilim dalımızca *Thesaurus* ciltlerinin sağlanması için uzun bir süre önce ilgili makamlara başvuruda bulunulmuştur - bu kaynaktan faydalanamadım. Böylece, *Thesaurus'* -tan doğan boşluğu kaynakça bölümünde adları verilen sözlüklerle gidermeye çalıştım. Kökbilgisine ilişkin bilgiler bu alandaki temel eserlerden biri olan *A. Ernout - A. Meillet,* ***Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine,*** *Paris 1951* üstüne dayalıdır. Terimlerin kökbilgisini açıklarken, ilkçağ düşünürlerinin dile yaklaşımlarını göstermek amacıyla Varro' nun *De Lingua Latina* (Latin dili hakkında) adlı eserindeki görüşlerine yer verdim. Konu sanat terimleri olunca, mimari ile ilgili olan terimlerin anlamlarını verirken klasik dönemdeki kullanım

alanlarını göstermek açısından Vitruvius' un *De Architectura* eserini dikkate almak gerekiyordu. Bu eserden alınan cümlelerin Türkçe karşılıkları *Mimarlık Üzerine On Kitap, Çev. S. Güven, Şevki Vanlı Vakfı, Ankara 1990* ' tan alınmıştır. *De Aedificiis'* ten verilen örnek cümleler *İngilizce çevirisi H. B. Dewing, Procopius, Buildings, Loeb Classical Library, London, 1954* metnine göre numaralandırılmıştır.

Tez çalışmamda bana yol gösteren ve benden yardımlarını esirgemeyen Sayın Hocam Prof. Dr. Erendiz ÖZBAYOĞLU' na şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca, Yrd. Doç. Dr. Bedia DEMİRİŞ' e ve Yrd. Doç. Dr. Çiğdem DÜRÜŞKEN' e yardımları için teşekkür ederim.

İstanbul, 1994 Çiğdem MENZİLCİOĞLU

GİRİŞ

Sözcüklerin kökeni, sözcük ve sözcüğün belirttiği nesne arasındaki ilişki üzerine geliştirilen kuramlara ilkçağ felsefesinden başlayarak rastlanır: Platon, *Kratylos'* ta sözcüğün türeme ya da birleşme yoluyla üretildiğini anlatır. Yeni bir sözcüğün meydana getirilmesine basamak olan üretken sözcük de, türev sözcüğün anlamını açıklar. Buna göre *θεόι* (tanrılar), *θέω* (dağların, yüksek yerlerin üzerinde koşuyorum)' dan üretilmiştir. Kök açıklaması yapılırken, bazen sesbilgisel öğelere başvurulur. Bu durumda, *ρ* "hareket", λ "düzlük" kavramları içerir. Bu tür kavramlar ilkçağda "doğacı" olarak bilinen okula mal edilir; buna göre sözcük "doğal olarak" bir anlam edinir ve sesle anlam arasında içkin bir bağ vardır; adlandırılan nesnenin doğası izlenerek "gerçek" (*ἔτυμος*)' e ulaşılabilir. Bu okulun karşısında yer alan "uzlaşmacı" okul ise, sözcüğün "kullanım, uzlaşma yoluyla" (*θέσει*) doğduğu görüşünü savunur; bir gelenek, kullanım işi olan dil, bir tür sosyal sözleşmedir; zamanla harfler, sesler değişir, eklenir, çıkarılır; kullanım yoluyla sözcük biçimlendiği anlamın tersi bir anlam kazanabilir, bu da ses ve anlam arasındaki bağın, bütünüyle keyfi olduğunu gösterir. Günümüzde sözcüğün doğacı ya da uzlaşmacı yolla ortaya çıkıp çıkmadığını araştırmaya kalkışmanın bir anlamı olmadığı kabul edilmiştir.

Roma çağında Varro, *De Lingua Latina* adlı eserinde Latin dilini kökbilgisi, biçimbilgisi ve sözdizimi olmak üzere üç ana bölümde ele almış fakat

kökbilgisi incelemelerinde, bütün ilkçağ çalışmalarında olduğu gibi, bilimsel bir yöntem geliştirememiş, yüzeysel benzetmeler yapmaktan ileri gidememiştir. Bu alanda, XIX. yüzyıla kadar bilimsel bir yaklaşıma rastlanmamıştır.

Sözcükbilgisine ilişkin olarak kökbilgisi yanında ikinci temel kol olan anlambilgisi alanında ise Yunan ve Latin yazarları günümüzde de geçerli olan temel temalara değinmişlerdir. Anlamın, zihin yapısında, genel olarak, ortaya çıkan değişmelere göre biçimlendiği bu temalardan biridir. Thukydides, artık, gözükara ataklığın cesaret; ihtiyatın korkaklık anlamına geldiğinden yakınır *(T. III, 82; bkz. Ulmann, s. 1 vd.)*. Cicero, *hostis* sözcüğünün, *perduellis* (savaştaki düşman) olarak adlandırılması gerekirken, acı bir gerçeğin ılımlaştırılarak "yabancı" anlamını edindiğini anlatır *(De Officiis, 1, 12)*. Sözcüklerin para gibi geçerli olduğu ve sonraları geçerliliğini yitirdiği ve tedavülden kaltığı Horatius benzetmesinde ünlüdür *(bkz. E. Özbayoğlu, "Horatius, Şiir Sanatı", Sombahar, 2 (1990))*.

Günümüzde, dilbilimin bir dalı olan sözcükbilim, yakın zamana kadar, söz varlığına eğilen ve dildeki öğelerin, özellikle biçimbilgisi açısından niteliklerini, kökenlerini (kökbilgisi), tarihsel gelişmelerini inceleyen bir bilim olarak tanımlanırken, son yıllardaki hızlı gelişmeler, bu alanda yapısal dilbilimin yankısı olarak *toplumsal sözcükbilim'* inin ortaya çıkmasıyla, her sözcüğün, kendisinin de bulunduğu anlam alanı içinde ele alınması ve toplumla sıkı ilişkili bir biçimde, bir değer dizgesi olarak düşünülmesi yöntemi gündeme gelmiştir *(Aksan, I, s. 31)*. Sözcüğün başlangıç noktasıyla edindiği en son biçimin incelendiği ve belki de varsayımsal bir köke ulaşıldığı, kökbilgisinin anlamı, günümüzde aşılmıştır. Bu gün, yalnız kök birimini bulmakla yetinilmemekte, sözcüğün geçirdiği bütün

aşamaları belirtmeye çalışılmaktadır. Ayrıca, sözcüklerin tek tek ele alınmasıyla, bir sözcüğün başka bir sözcükle olan bağı da incelenmektedir.

Betimsel anlambilgisi açısından sözcükler "geçirimli" ve "geçirimsiz" olarak iki bölümde ele alınabilirler *(bkz. Ullmann, s. 80 vd.)*. Geçirimli sözcükler keyfidirler, bu sözcüklerde ses ile anlam arasında bir bağ yoktur. Ad ile anlam arasında bir bağ olsaydı, örneğin *calx* (topuk) sesi hep aynı anlamı belirtirdi, oysa çok benzer sesli *calix* (kadeh) bütünüyle başka bir anlamdadır; ayrıca, sesin hiç değişmemesi gerekirdi, oysa *calx*, halk dilinde *cals* şeklinde söylenegelmiştir; son olarak ad-anlam bağı olsaydı, aynı kavramın bütün dillerde aynı adla belirtilmesi gerekirdi, oysa *calx* (Lat.), *heel* (İng.), *topuk* (Tr.) aynı anlama işaret etmektedir. Kaldı ki *calx*, Latincede, Yunanca χαλιξ' in etkisinde "kireç" anlamını da taşımaktadır. Geçirimsiz sözcükler ise, bazen çok az da olsa, belli güdülere (motivation) dayalıdırlar. Bu güdülerden en belirgin olanı yansılama (onomatopoeia) olgusudur ki doğa seslerinin taklidi yoluyla biçimlenen *tintinnire* (tınlamak), *ululare* (ulumak) türünde sözcüklerdir ve bunlar sanat teknik terimlerini konu alan çalışmamız dışında kalır. Çalışmamız çerçevesinde biçim bilgisel güdülere şu örnekler verilebilir: "aditus" (giriş)' un "ad" (-e doğru) öneki ile "eo" (gidiyorum) fiili bileşiminden oluştuğu ya da "aedificium" (yapı)' un "aedes" (ev; tapınak) ile "facio" (yapıyorum) fiilinin bileşimi olduğu kolaylıkla fark edilebilir. Aynı şekilde, "aquaeductus" un "aqua" (su) ve "duco" (sevkediyorum) fiilinin ortacı olan "ductus" 'tan oluştuğu ve buradan "suyolu" anlamını edindiği ilk bakışta anlaşılabilir. Anlambilgisel etkenlere dayalı güdü de, iki nesne arasındaki benzerliğe dayalı bir eğretileme (metaphora) yoluyla belirebilir: "aggero" (yığın haline getiriyorum) fiilinden elde edilen "agger"

(yığın) "payanda ayağı" anlamlı bir teknik terim olarak kullanılmıştır; "crepido", "asker ayakkabısı" anlamındaki "crepida" nın etkisinde "ayaklık" anlamına ulaşır.

Dilin gelişme süreci içinde, güdünün yitirilmesiyle geçirimsiz sözcüğün geçirimliye dönüşmesi ya da sözcüğün güdü edinmesiyle tersi bir olguya rastlanması mümkündür. Halk kökbilgisi (dural ya da çağrışım kökbilgisi olarak da adlandırılır) çerçevesinde üretilen sözcükler buna örnek gösterilebilir: *νάρθηξ* ince ve uzun bir bitki adından bir mimarlık terimine ulaşır; bitkinin Latince karşılığı olan *ferula*, "uyarmak için öğrencinin eline vurulan sopa" anlamıyla batı dillerine geçmiştir. *Fabrica*, *faber* (demirci)' den yola çıkarak "işlik, atelye" anlamında Fransızcada *forge* (demir döküm evi) biçimini almış ve bu biçimiyle geçirimsiz, çözümlenemez bir sözcük haline gelmiştir *(bkz. Ullmann, s. 105)*.

Teknik terimler, diğer sözcüklere göre, belirsizlik kabul etmeyen terimler olarak bilinir. Günümüzde Almancada her yabancı sözcüğün saf sözcükle karşılanma yönelimine (örneğin "televizyon" un Almanca karşılığı "fernsehen" dir) benzer yönelimlere Latincede de rastlanır. Cicero' nun, Yunancanın etkisini azaltmaya yönelik çalışmaları, özellikle Yunanca felsefe terimlerini Latinceleştirme çabaları iyi bilinir. Ancak, sanat teknik terimleri arasında oldukça büyük bir bölüm, yine de, Yunanca olarak korunmuştur.

Dil dural bir olgu değildir; "panta rhei" (herşey değişir) kavramı dile de uygulanabilir. Sözcük kuşaktan kuşağa kesintili bir yolla aktarılabilir; belirsizlik kavramı içerdiğinde anlam daralması ya da genişlemesine uğrayabilir ya da güdü yitirilmesi sonucu bütünüyle çözümlenemez hale gelebilir. Sözcüklerin neden anlam değişikliğine uğradığı yaklaşık otuz ayrı sebeple açıklanmıştır *(bkz. Ullman, s. 197 vd.)*. Kısaca, sözcüklerde insanlar gibi doğar, yaşar ve ölürler.

İNCELENEN SÖZCÜKLER

ADITUS, us (m) : Gerek yer, gerekse zaman açısından yaklaşma kavramı içeren *ad* (-e doğru) edatı ile *eo* (gidiyorum) fiilinden oluşan *adeo, ii (ivi), itum, -ire* (yaklaşmak) bileşik fiili participium' undan kaynaklanan isim; Yunanca karşılığı *εἴσοδος, ἡ* (giriş, giriş kapısı) da aynı kavramı içeren *εἰς* edatı ile *ὁδός, ἡ* (yol) isminin birleştirilmesi (*εἰς* + *ὁδός* = *εἴσοδος*) sonucu elde edilir.

Giriş, yol *(primo aditu vestibuloque prohibere,* ön girişte ve girişte engel olmak, *Cic. Caecin. 12)* anlamlarında kullanıldığı gibi "bir yere geliş, yaklaşma" *(urbes uno aditu captae,* tek bir yaklaşmayla (=hamleyle) alınan kentler, *Cic. Manil. 21)* da bildirebilir. Bu durumda daha özel bir anlam kazanarak "tapınağın giriş kapısı" olan *ianua, -ae (f)* ile eşdeğer kabul edilir *(templorum ac monumentorum aditus exornavit,* tapınakların ve anıtların girişlerini süsledi, *Cic. Arch. 27).*

ἄμφω δὲ ταύτω τὼ νεὼ οὐκ ἀντιπροσώπω, ἀλλ' ἐκ πλαγίας ἀλλήλοιν ἑστᾶσι, συνημμένοι τε καὶ ἀλλήλοις ἐνάμιλλοι ὄντες, καὶ τὰς εἰσόδους ἐπικοινούμενοι (Procop. Aed. 1, 4, 4)

Neque enim adversa sunt ambo: sed a latera cohaerent, invicem comparabilia: communes aditus habent:

Nitekim ikisi de karşı karşıya değildir: ama arkadan tuğla (duvar) ile birbirine yapışıktırlar: girişleri de ortaktır.

AEDES, -is / aedis, -is (eski: aides) (f): Biçim açısından, Yunanca *αιθω* (yakmak) fiili ile yakınlık gösteren belgelenmemiş *aedo* fiilinden kaynaklanır, krş. *aestus, -us (m)* (ısı, hararet) ve *aestas, -atis (f)* (yaz mevsimi). Sanskritçe *édhah* veya *idmah* (yakılacak odun) grubu kökünden geldiği ileri sürülen bu sözcüğün yazımı Livius ve daha sonraki yazarlarda *aedes (L iv. 2, 21, 7; 2, 8, 14;*

2, 9, 43), Cicero ve Vergilius' da ise *aedis (Cic. Verr.4, 55, 121; Cic. Part.4, 2, 31; Vitr. 4, 7, 1)* şeklindedir.

İlk anlamı "ocak, ateş ocağı, ateşin yakıldığı yer" dir *(Aedis domicilium in edito positum simplex atque unius aditus. Sive ideo aedis dicitur; quod in ea aevum degatur, quod Graece αἰών vocatur,* evlerin ateş yakılan yüksekteki yeri basit ve daha doğrusu Yunanca *αἰών* denilen *aevum* (yaşam) orada sürüldüğü için *aedis* (ev) denir, *Fest. s. 13 Müll).* Tekil şekli başlangıçta bu anlamların yanı sıra "bölümleri olmayan tek bir yer" e (*insectatur omnes domi per aedis,* ev içinde herkesi bir yere kovalar, *Plaut. Cas. 3, 5, 31)* işaret eder. İmparatorluk döneminde her türlü yapıya verilen genel bir terim halini alır *(Gaius Dig. 47, 9, 9).* Bu genel anlamdan en sonunda "tanrının evi, tapınak, ibadet edilen yer" gibi özel anlamlara ulaşır *(Haec ego ludo, quae nec in aede sonent,* Ben, tanrının evinde kutlanmayan bu şeylerle eğleniyorum, *Hor. sat. 1, 10, 38).*

Sözcük "De aedificiis" in Latince çevirisinde *templum, -i (n)* ile aynı değerde kimi zaman *ἱερόν, το* (tapınak), kimi zaman da *νεὼς, ὁ* (tapınak), *τέμενος, -εος, τό* (tapınak) ve *ἐκκλησία, ἡ* (kilise) karşılığı olarak kullanılmıştır.

τοῦ δὲ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ *ἱερὸν εὗρεν ἐν* Βυζαντίῳ *(Procop. Aed. 1, 3, 14)*

Byzantii, aedem arcahengeli Michaelis invenerat

Bizans' ta baş melek Michael' in tapınağını bulmuştu.

τὸν μὲν οὖν ἕνα τῆς θεοτόκου νεὼν ᾠκοδομήσατο πρὸ τοῦ περίβολου ἐν χώρῳ καλουμένῳ Βλαξέρναις. *(Procop. Aed. 1, 3, 3)*

Pro moenibus, in Blachernis (id loco nomen) dei matri aedem posuit.

Surların önüne (= dışında), Blachernae denilen yerde, Tanrının Anasına adanmış bir tapınak inşa etti.

πολλὰς τοίνυν ἐκκλησίας Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς τῇ θεοτόκῳ ἐδείματο πανταχόθι τῆς Ῥωμαίων (*Procop. Aed. 1, 3, 2*)

Iustinianus Augustus in toto orbe Romano multas aedes deiparae aedificavit.

İmparator Iustinianus Roma imparatorluğunun her yerinde Tanrının Anasına adanmış pek çok kilise inşa etti.

AEDIFICIUM, -ii (n): *Aedes, -is (f)* (tkl. tapınak; çğl. ev) isminin *facio, feci, factum, facere* (yapmak) fiili ile birleştirilmesi sonucu elde edilen bir bileşik isimdir *(Aedificia nominata a parte ut multa aedibus et facendo maxime aedificium, Aedificia* (yapılar) pek çok şey gibi bir bölümden adlandırıldı: *aedes* (aile ocağı) ve *facere* (yapmak) özellikle *aedificium*' u meydana getirir, *Varro ling. 5, 140). Aedificium* oluşumuna öncülük eden sözcüklerin taşıdıkları anlamlar doğrultusunda "yapı, bina, ev" için kullanıldı (*omnibus vicis aedificiisque incensis,* yakılan bütün küçük köyler ve evler, *Caes. Gall. 3, 29).*

Latince çeviride *aedificium, -ii (m)*' un Yunanca metindeki *οἰκοδομία, ἡ* (yapı) ve *κτίσις, −εως, ἡ* (koloni kuruluşu, yaratma, yaratılan şey) sözcüklerinin karşılığı olarak kullanıldığı görülmektedir.

ὕπερθεν δὲ αὐτῶν κυκλοτερὴς οἰκοδομία ἐν στραγγύλῳ ἐπῆρται. (*Procop. Aed. 1, 1, 41*)

Aedificium aliud sustinent rotundum ac teres :

Üstünde küresel başka bir yapı yükselir.

ἡ δὲ κτίσις διαγέγονε τὸ λοιπὸν ἐν ἀσφαλεῖ οὖσα (Procop. Aed. 1, 1, 78)

Quo ab illis praestito, aedificium ex eo firmitatem obtinuit.

Onlar tarfindan uygulanan bu yöntemle, yapı bundan sonra sağlamlaştı.

Procopius metninde dikkat çekici bir nokta *κτίζω* (inşa etmek) fiilinden elde edilen ve "koloni kuruluşu, yaratma, yaratılan şey" vb. anlamları ifade eden *κτίσις*, −εως, ἡ (1, 1, 78) isminin Bizans döneminde *οἰκοδομία*, ἡ ismi ile eşanlamda kullanılmasıdır.

AES, aeris (n): Gövdesi Hint-Avrupa diline ait olan *aes'* in en eski biçimi *ais'* tir, daha eski biçimi olan *ahes, ahenus* ve *aheneus (= aenus)* sıfatlarında korunmuştur. Bu da Got dilindeki *aiz* ile büyük bir ses benzerliği gösterir. Sanskritçe adı *ayah* (metal) olan bu terim etkisini eski Almancada ve Hint-İran dillerinde de korumuştur.

En yaygın kullanımıyla "bakır" ya da "tunç" a işaret eder *(aes fundere* bakır dökmek *Plin. 33, 30, 94)*. Özellikle şiir dilinde bakır ve bronzdan yapılmış (heykel, para, araç, tabak, çanak vb.) herşey için kullanılmıştır *(Aes sonuit, franguntur hastae,* mızraklar kırılınca bakır sesi çıkardı *Enn. ap. Non. 504, 32). Aenus, -a, -um* (bakır) bu ismin sıfatlaşmış şeklidir. Bakır ve çinkodan yapılan pirinç işlenmiş ilk alaşımdı. *Aes'* in Yunanca karşılığı olan χαλκός, -οῦ, ὁ, ilk önceleri her türlü maden karşılığı olarak kullanılıyordu. Daha sonra demir işlenmeye başlayınca bu maden için *σίδηρος*, ὁ kullanıldı ve χαλκός bakırın kalayla karışımından elde edilen "bronz" a işaret etti.

ἐν δὲ τοῦ κίονος τῇ κορυφῇ <u>*καλκοῦς*</u> *ἕστηκεν ὑπερμεγέθης ἵππος (Procop. Aed. 1, 2, 5)*

In summa columna stat ingens equus <u>aenus.</u>

Sütünün üstünde kocaman <u>bronzdan</u> bir at heykeli vardır.

AGGER, -eris (m): *Aggero, -avi, -atum, -are* (yığmak, bir yere taşımak) fiilinin bir türevidir. Bu fiil *ad + gero* şeklinde elde edilmiş bileşik yapıda bir fiildir. "Taşımak, getirmek" anlamına gelen *gero, gessi, gestum, -ere* fiili "gelmek, gitmek" anlamındaki sözcük gruplarına ait GAS kökü üzerine yapılanmıştır.

Agger sözcüğünün ortaya çıkışı bazı fiillerin eski emir kiplerinin isimleştirilmesi yönteminin en belirgin örneğidir. *Bibo, bibi, bibitum, -ere* (içmek) fiilinin eski emir kipi *biber* (iç)' den elde edilen *biber, -eris (f)* (içilecek şey, içki) gibi *agger* de *aggero, -are* fiilinin eski emir kipinin isimleşmiş şeklidir.

Anlamın, teknik kullanıma göre değiştiği görülmektedir. Özellikle kırsal ve askeri bir terimdir. Yığılmış malzeme, toprak yığını, toprak tabya anlamında kullanılan bu sözcüğün neden bu anlamı edindiği Varro tarafından şu şekilde açıklanmıştır: *Oppida quod opere muniebant, moenia; quo moenitius esset quod exaggerebant, aggeres dicti, et qui aggerem contineret, moerus,* Duvarlara *moenia* denir, çünkü onlar şehri *muniebant* (korurlar). Daha çok sağlamlaştırması için *exaggerabant* (yığdıkları) toprağa *aggeres* (toprak tabya) ve bu toprak tabyayı destekleyene de *moerus* (şehir duvarı, sur) derler. *(Varro ling. 5, 141.)*

Bu doğrultuda sözcük genel bir anlama ulaşarak "her türlü yığın" a işaret eder *(gramineus ripae agger,* sahildeki çalı yığını *Paul. ex Fest. s. 204 Müll).*

Agger çeviride "at yelesi, ense; bir tepenin en üst noktası; miğfer sorgucu " *(Lat. crista, -ae (f))* anlamlarında kullanımı yaygınlaşan λόφος, -ου, ὁ karşılığıdır. Procopius ise sözcüğü kendi anlamından farklı olarak, *agger* değerinde yığın için kullanmıştır ve bu yığın "payanda ayağı" na işaret eder.

κατὰ δὲ τὰ τοῦ νεὼ μεσα λόφοι χειροποίητοι ἐπανεστήκασι τέσσαρες, οὕς καλοῦσι πεσσούς (Procop. Aed. 1, 1, 37)

Medio in templo aggeres manufactu, quod vocant pilas, stant.

Tapınağın ortasında insan eliyle yapılmış ayak denilen yığınlar vardır.

ALTARE, -is (n): Sözcüğün en eski biçimi Hititçe *hasas'* dan gelmiş olduğu ileri sürülen *ara, -ae (f)* (sunak)' dır. En yaygın kullanımıyla sunağı ifade eden *ara (omnis accedere ad aras,* herkesin sunağa yaklaşması, *Luc. 5, 1199),* yazın metinlerinde "ocak" anlamında da kullanıldı *(urbem, agrum, aras, focos seque dedere,* şehrini, ocağını, evini ve kendini teslim etmek, *Plaut. Amph. 1, 1, 71).* Bu anlamıyla önceleri *focus, -i (m)* (ocak, ateş yakılan yer) ismi ile eş-anlamlı kabul edilen *ara,* zamanla daha özel bir anlama kayarak sunak düşüncesinden hareketle "tanrıların ocağın" a işaret etti *(tamquam in arcam confugitis ad deum,* o zaman tanrıların ocağına tanrının yanına sığınırsınız, *Cic. nat. deor. 3, 10, 25).*

Varro *ara'* nın ortaya çıkışında *area, -ae (f)* (harman yeri; açık alan) ve *ardor, -oris (m)* (alev, ateş) isimlerinin etkisi olduğu görüşünü ileri sürer:

Ubi frumenta secta, ut terantur, arescunt, area. Propter horum similitudinem in urbe loca pura areae; a quo potest etiam ara deum, quod pura, nisi potius ad ardore, ad quem ut sit fit ara; a quo ipsa area non abest, quod qui arefacit ardor est solis.

Biçilmiş hububatın harmanlanmak için kurutulduğu yer *area* (harman yeri)' dır. Benzerliklerinden dolayı şehrin temiz yerlerine de *area* denir. *Ardor* (ateş)' dan geldiği daha çok tercih edilmedikçe *area'* dan tanrıların *ara* (sunak)' sı ortaya çıkmış olabilir, çünkü sunak da temizdir. *Ardor* (ateş)' a , *ara* yaklaşabilir; kendi başına *area , ara'* dan çok uzak değildir; çünkü *arefacit* (kurumayı yapan) *ardor* (güneşin ateşi) dur, *(Varro ling. 5 ,38).*

Altaria, -ium (n) sözcüğü kullanım açısından *ara, -ae (f)* ile bütünüyle eşdeğerlidir. Açıkça *ara'* nın etkisi altındaki *altaria* aynı zamanda *alo, alui, altum, alere* (beslemek, gıda vermek; desteklemek; güçlenmek; artmak, büyümek) fiili ve bu fiilin bir türevi olan *altus, -a, -um* (yüksek, yetişkin) sıfatı ile yapısal açıdan bağlantılı olabilir.

Klasik dönemden önce ve klasik dönemde, sözcüğün sadece çoğul halde kullanıldığını biliyoruz *(altaria sunt, in quibus igne addetur* ateşe verilen sunaklardır, *Paul. ex Fest. s. 5. Müll).* Geç dönemde, tekil hali üç değişik şekilde karşımıza çıkar: *Altare, -is (n); altar, -aris (n); altarium, -ii (n).* Çok ender kullanılan *altare* daha özel bir anlama kayarak Yunanca *ἐπιβώμιως, -ον* değerinde "sunağın daha üst bölümü" ne işaret eder.

Yunanca karşılığı *θυσιαστήριον, τό* olan *altar, -aris (n)* (sunak) Antikçağ '-da silindir biçiminde ya da dört köşe taştan yapılmış üzerinde kurban kesilen masaya benzer mimari öğeye verilen isimdir. Kilise dilinde genellikle takdis ayini için kullanılan banko biçimindeki liturjik eşyayı ifade eder. "De aedificiis" te geçen anlamı ise, kiliselerde rahiplerden başka hiç kimsenin giremediği ana sunağın bulunduğu en kutsal kısımdır.

ὁ γὰρ τοῦ ἱερου τὰ μάλιστα χῶρος ἀβέβηλος καὶ μόνοις ἱερεῦσι βατός, ὅνπερ καλοῦσι θυσιαστήριον, λιτρῶν ἀργύρου μυριάδας ἐπιφέρεται τέτταρας. (Procop. Aed. 1, 1, 65)

Templi locus maxime sacer, et cuivis, praeterquam secordotibus, inaccessus (altare vocant) argenti pondo habet quadraginta millia.

Rahipler dışında kimsenin girmesine izin verilmeyen, altare (ana sunağın bulunduğu) dedikleri yerde 40.000 pondus gümüş vardır.

AMBITUS, -us (m): *Ambio, -ii, -itum, -ire* (bir şeyin çevresinde dönmek) fiilinden türemiş isimdir. I kökü üzerine kurulu Yunanca *εἶμί* (gitmek) fiiline yaklaşan *eo, ii (ivi), itum, ire* (gitmek) fiilinin bir bileşiğidir. Yapısal ve anlamsal açıdan, önüne geldiği sözcüğe "her iki yönde; çepe çevre olma" gibi anlamlar veren Yunanca *ἀμφί'* nin etkisindeki *amb-* eki ile elde edilen yapının en belirgin örneğidir; dolaylı bir Yunan etkisinin varlığı söz konusu olabilir.

Genel anlamda "daire, çevre" ye işaret eden bu sözcük, daha çok siyasi dilde "adayların seçmenlerin gözüne girmek amacıyla yaptıkları konuşmalar" için kullanıldı *(imagine et ambitu rerum,* olayların şekli ve anlatımıyla, *Quint. 10, 1, 16 Fr.).* Varro sözcüğün bu anlamı nasıl kazandığını ve türevlerini şu şekilde açıklar:

Amnis id flumen quod circuit aliquod: nam ab ambitu amnis. Ab hoc qui circum Aternum habitant, Amiternini appellati. Ab eo qui populum candidatus circum it, ambit, et qui aliter facit, indagabili ex ambitu causam dicit. Itaque Tiberis amnis, quod ambit Martium Campum et urbem;

Amnis bir şeyin çevresinde dolaşan nehirdir: Çünkü *amnis, ambitus* (daire, çevre)' dan gelir. Bundan, Aternus' un çevresinde yaşayanlara *Amiternini* (Amiternuslular) denir. Bundan da, halkın çevresinde aday olarak dolaşan kişi *ambit* (oy toplar) , ve başka bir şey yaparsa nedenini, incelenmesi mümkün *ambitus* (konuşma)' da açıklar. Bu sebeple Tiber *amnis'* i çağrıştırır, çünkü o da Campus Martius ve şehrin çevresinde *ambit* (döner) , *(Varro ling. 5, 28).*

Sözcük "dolaşma, deveran, çevre" anlamlarıyla en yaygın bir kullanım alanı bulur *(aquqe per amoenos ambitus agros,* suyun verimli tarlalardaki deveranı, *Hor. ars. 17).* Diğer bir kullanım ise "kenar", özellikle "yol kenarı" içindir *(ambitus iter, quod circumeundo teritur: nam ambitus circuitus est,*

dönerek yolu giydiren *ambitus* (cadde kenarı) *iter* (yol)' dır. Çünkü yol kenarı daire şeklindedir, *Varro ling. 5, 22).*

"De aedificiis" in Latince çevirisinde *ambitus, circino, -avi, -atum, -are* (daire haline getirmek) fiilinin participium perfectum hali ile birlikte *κυκλοτερής, -ές* (*κύκλος, τείρω*) sözcüğünün karşılığı durumunda "çepe çevre sarma, daire, yuvarlak" anlamındadır.

συναναβαίνουσα δὲ τὸ λοιπὸν εὐρυνομένη τῇ μεταξὺ χώρᾳ ἐς τὸ κυκλοτερὲς τελευτᾷ, ὅ ταύτῃ ἀνέχει, γωνίας τε τὰς λειπομένας ἐνταῦθα ποιεῖται. (Procop. Aed. 1, 1, 44)

Deinde cum intermedio spatio sursum versus se explicans, aedificio, quod inde circinato se effert ambitu.

Buradan ara alanla yukarıya doğru genişleyerek, destek olduğu daire par - çasıyla son bulur.

ANGULATIM (zarf) : *Angulatus, -a, -um (= angulus)* (köşeli) sıfatından elde edilmiş kullanımı klasik dönemden sonra yaygınlaşan bir zarftır. *Angulus, -i (m)* (bina köşesi) Yunanca *ἄγχω* (boğmak, boğazlamak; bastırmak) fiilinin türediği ANG kökü üzerine kurulu *ango, -ere* (boğmak, boğazlamak; bastırmak) fiiline ve yine ANG kökü üzerine kurulu *angustus, -a, -um* (dar) sıfatına yaklaşır. *Angulus'* un son sesleri *-ulus* ise açıkça eski Slavca *ogulu* (köşe)' nun etkisinde gözükür. Ancak, Ermenice *awkiwn* (köşe)' deki eski *g* sesine sahip olmakla Yunanca *ἀγκών, −ῶνος, ὁ* (dirsek) ile yakınlık gösterir.

Varro, sözcüğün anlamını *ago, egi, actum, -ere* (sürmek; yapmak; rol yapmak) fiilinin etkisiyle kazanmış olduğunu ileri sürer. Fakat bu etkileşim sadece anlamsal açıdan geçerlidir, çünkü *ago* yapısal açıdan Yunanca *ἄγω* (yol göster-

mek, rehberlik etmek; götürmek; eğitmek; uzatmak) fiili ile etkileşim gösterir ki bunların da kökü AG' dır.

Incipiam hinc primum quod dicitur ago. Actio ab agitatu facta. Hinc dicimus "agit gestum tragoedus" et "agitantur quadrigae" ; hinc "agitur pecus pastum". Qua vix agi potest, hinc angiportum; qua nil potest agi, hinc angulus, vel quod in eo locus angustissimus, cuius loci is angulus.

İlk önce *ago* sözcüğünden başlayacağım. *Actio* (iş, çalışma) *agitatus* (harekete geçmiş)' dan gelir. Buradan tiyatro sanatçılarının rol yapmalarına *agit* ve at arabalarının sürülmesine *agitantur* deriz; buradan da hayvan sürüsünün otlatmak için sürülmesi *agitur* çıkar. Herhangi bir şeyin *agi* (sürülmesinin), güçleştiği yer, *agi*' den *angiportum* (ara yol, dar geçit) diye adlandırılır. Hiçbir şeyin *agi* (sürülmesinin) mümkün olmadığı yer de, adını bundan *angulus* (köşe) olarak alır, ya da buradaki çok dar *(angustus)* yerden dolayı, *(Varro ling. 6, 41).*

Zarf olarak "köşeden köşeye" (klasik dönemden sonra *Apul. M. 9, s. 237, 26)* anlamı veren *angulatim* teknik terim olarak Yunanaca metinde ἐγγώνιος, *−ον* (*ἐν, γωνία*) sözcüğünün karşılığı durumunda "bir yapının köşesi" ni ifade eder.

λίθοις, ἐγγωνίοις μὲν τῇ ἐντομῇ οὖσιν, (Procop. Aed. 1, 2, 2)

lapidum, quos angulatim scalptos

Taşların köşeli bir biçimde yontulmuş (iç yüzleri)

ARCA, -ae (f): Kullanımı kilise dilinde yaygınlaşan bu isim *arceo, -ui, -ere* (kapatmak; uzak tutmak; korumak) fiili ile aynı kökten gelir *(Arca, quod arcebantur fures ab ea clausa,* kapalıyken hırsızları *arcebantur* (uzak tuttuğu)

için *arca* (kutu) denir, *Varro ling. 5, 128).* Bu fiilin Yunanca ἀρκέω (yaklaştırmamak, uzak tutmak; işe yaramak, faydası olmak; kafi gelmek) fiili ile (bkz. *arx, -cis (f)*) biçimsel bir benzerliği vardır. Eski Ermenice *argel* (engel olma), *argelum* (engel olmak) sözcüklerinin ait olduğu gruba bir yakınlaşma söz konusudur.

Roma döneminde özellikle "paranın saklandığı kutu" ya işaret eder *(populus me sibilat: at mihi plaudo ipse domi, simul ac nummos contemplor, in arca,* halk bana ıslık çalıyor: bir miktar parayı kutuda saklarken evde bizzat kendime vuruyorum, *Hor. sat. 1, 1, 67).* Sözcük, klasik dönemde bu anlamın yanı sıra "tabut" *(cadavera Conversus portanda locabat in arca,* Conversus ölüleri tabutlara taşımak için koyuyordu *Hor. sat. 1, 8, 9);* "hücre" *(servi in arcas coniciuntur, ne quis cum iis colloqui possit,* köleler, hiç kimse onlarla konuşmasın diye hücrelere atılır, *Cic. Mil. 22)* için de kullanıldı.

Kilise dilinde ise sözcüğün anlam yayılmasına uğradığı görülür. Geç dönem Latincesinde bilinen en yaygın kullanımıyla "Nuh' un gemisi" *(Vulg. Gen. 6, 14);* "üzerinde on emir yazılı taş tabletlerin bulunduğu sandık" *(arca foederis,* anlaşma kutusu, *Vulg. Deut. 10, 8)* anlamındadır. Diğer bir kullanımı ise "kutsal eşyaların saklandığı kutu" dur ki bu kullanımıyla Yunanca metindeki κιβώτος, ἡ değerindedir.

ἡνίκα τοίνυν οἱ λιθοδόμοι διώρυσσον οὗπερ ἐπεμνήσθην ἀρτίως, κιβώτιον εὗρον γράμμασι σημαῖνον ὡς λείψανα ἔχοι τούτων δὴ τῶν ἀνδρῶν.
(Procop. Aed. 1, 7, 4)

Ergo artifices, cum in eo, de quo memini proxime, loco foderent, arcam invenerunt, inscriptione significantem, se eorum cineres complecti.

Böylece duvar ustaları bu yerde kazı yaparlarken, üzerindeki yazıtta daha önce değindiğim bu kişilerin kalıntılarının içinde bulunduğuna işaret eden kutuyu buldular.

ARCUS, -us (m): Arkaik dönemden başlayarak en genel anlamıyla ok atmaya yarayan "yay" a işaret eder (*indendit crinitus Apollo Arcum auratum,* uzun saçlı Apollo altın süslü yayını gerdi, *Enn. ap. Ac. 2, 28, 89).*

Latincede silah isimlerinin Hint-Avrupa kökbilgisine ait olmadığı görüşü vardır. Hint-Avrupa dillerinin batı bölgesinde silaha ilişkin sözcükler şu şekilde ifade edilmiştir: eski İngilizcede *earh;* eski Almancada *arhwo.* Bu sözcüklerle *arcus* arasında hissedilen ses benzerliği, bizi Latincenin kesin olmamakla birlikte bu bölgelerin etkisinde kalmış olabileceği sonucuna ulaştırabilir.

Arcus, cum' un *quum* ya da *cur'* un *quur* yazıldığı gibi *arquus* şeklinde de yazılabiliyordu. Fakat Nonius *arcus* ile *arquus* arasında anlam farklılığı olduğunu ileri sürer:

Arcus ..... omnis suspensus fornix apellatur; arquus non nisi qui in caelo apparet, quam Irim poetae dixerunt. Unde et arquati dicuntur quibus color et oculi virent quasi in aqui similitudinem.

Bütün asılı kemerlere *arcus* denir, *arquus* gökyüzünde asılı görünür, şairler buna *Iris* (gökkuşağı tanrıçası) derler. Orada gökkuşağından dolayı sarılıklar olduğu söylenir; bununla renk ve görünüş sanki sudaki benzeriymiş gibi yeşile döner, *(Non. 425, 11).*

Bu durumda *arquus, -us (m)* gökkuşağına; *arcus, -us (m)* ise teknik dilde yay biçimindeki bütün nesnelere, yani "yay, kemer, kıvrıntı, köprü kemeri, tonoz" a işaret eder *(sinus curvos falcatus in arcus,* körfez kıvrıntısı, *Ov. met. 11,*

229). Mimaride en yaygın kullanımıyla bir açıklığın üstünü örten ve uçları iki sağlam noktaya dayanan eğrisel biçimli yapı öğesine verilen isimdir *(efficiens humilem lapidum compagibus arcum,* alçak kemeri taş bağlantılarla inşa ederken, *Ov. met. 3, 30 ; 3, 160)* ve bu anlam doğrultusunda sözcüğün Yunanca karşılığı ἁψίς, -ῖδος ἡ (ἅπτω) dir.

ἐπὶ τούτοις δὲ ἀψῖδες τέσσαρες ἐν τετραπλεύρῳ ἀνέχουσι. (Procop. Aed. 1, 1, 39)

Insuper eminent arcus quattuor, totidem efficientes latera.

Bunların üstünde dört kenarı oluşturan dört kemer yükselir.

ARS, artis (f): Yunanca ἀραρίσκω (birleştirmek, bağlamak) fiilinin ἈΡΩ kökü üzerine kurulması gibi *ars, artis (f)* de AR kökü üzerinden elde edilmiştir. Bu iki sözcüğün aynı kök üzerine kurulmuş olması sözcükler arasında bir yakınlaşma olduğuna işaret edebilir.

Ars Latin dilinin gelişimi içinde başlı başına ele alınması gereken bir kavramdır. En genel anlamda "sanat" ı ifade eden bu sözcüğün kullanımı çok geniş bir alana yayılır. Olumlu ya da olumsuz davranış biçimi ifade edebilen *ars,* iyi anlamda kullanıldığı zaman, "doğuştan ya da sonradan inceleme ve uygulama yoluyla edinilmiş bazı şeyleri ortaya koymadaki beceri" yi ifade eder *(Zeno censet artis proprium esse et gignere,* Zeno sanatın esas görevinin yaratıcılık ve ortaya çıkarma olduğunu kabul eder, *Cic. nat. deor. 2, 22, 57)*. Eskiler *ars'* ı sık sık *virtus, -utis (f)* (erdem) yerine kullanırlardı *(multae sunt artes -virtus-eximiae,* pek çok değerli erdem vardır, *Cic. Manil. 13)* ancak yaygın anlamı "çalışma ve uygulama yoluyla edinilmiş yetenek" ya da "teknik bilgi" dir. Bu durumda hem yetenek hem de sanat kavramlarından, soyut ve somut anlamda

natura, -ae (f) (doğa, mizaç, yaradılış) ve *ingenium, -ii (n)* (akıl, beceri) terimlerine karşıt bir anlam kazanır.

Sözcüğün ortaya koyuş, yaratıcılık kavramlarını taşıması "meslek, iş" için kullanılmasına da neden olmuştur:

Artificibus maxima causa ars, id est, ab arte medicina ut sit medicus dictus, a sutrina sutor, non a medendo ac suendo, quae omnino ultima huic rei: Quare quod ab arte artifex dicitur nec multa in eo obscura.

Sanatçılar için en önemli unsur sanatın kendisidir. *Ars medicina* (tıp sanatı)' dan *medicus* (doktor) ve *ars sutrina* (ayakkabıcının sanatı)' dan *sutor* (ayakkabıcı) isimleri ortaya çıkar, bu isimlerin esas kaynağı *mederi* (tedavi etmek) ve *suere* (dikmek) olduğu halde doğrudan doğruya etkili değildir. Bu sebeple sanatçı (zanaatçı) sanatından adlandırılır, pek azının anlaşılması güçtür, *(Varro ling. 5, 93).*

Roma kültürünün ilerlemesiyle terim tamamiyle kamu işlerinin ötesinde bir alana kaydı, sanatsal ve bilimsel çalışmayı da içine aldığı gibi, diğer taraftan zihinsel gelişmede de *ars* ahlak değerlerinden karekter belirtmeye, düşünce tarzından, harici işlerin öğrettiği bilgiye kadar bir çok alanda kullanıldı ve *doctirina, -ae (f)* (öğreti); *sollertia, -ae (f)* (beceriklilik); *calliditas, -atis (f)* (deneyim); *prudentia, -ae (f)* (akıl, sağduyu); *virtus, -utis (f)* (erdem); *industria, -ae (f)* (çalışma); *ratio, -nis (f)* (hesap); *via, -ae (f)* (metot); *dolus, -i (m)* (hile, düzen) sözcükleri ile anlamdaş kabul edildi *(Quis ignorat, ii qui mathematici vocantur, quanta in obscuritate rerum et quam recondita in arte et multiplici subtilique versentur,* Kim matematikçi olarak adlandırılan kişilerin ne kadar karmaşık, nasıl anlaşılması güç ve tam doğru olan bir bilimle meşgul olduklarını bilmezden gelir? *Cic. de orat. 1, 3, 10).*

Bu iyi anlamların yanı sıra bazı durumlarda "kurnaz, şeytan; hilekâr; düzenbaz" vb. kötü anlamlarda da kullanıldı *(capti eadem arte sunt, qua ceperant Fabios,* Fabiosları esir aldıkları aynı kurnazlıkla esir alındılar, *Liv. 2, 51; 3, 35).*

Ars' ın Yunanca karşılığı *τέχνη, ἡ* dir.

ὁπηνίκα δέ τις εὐξόμενος ἐς αὐτὸ ἴοι, ξυνίησι μὲν εὐθὺς ὡς οὐκ ἀντρωπείᾳ δυνάμει ἢ τέχνη , ἀλλὰ θεοῦ ῥόπῃ τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτετόρνευται. (Procop. Aed. 1, 1, 61).

Quando quis praecetarus illuc ingreditur, statim intellegit non protentiae artisve humanae sed divini numinis id esse opus.

Birisi buraya dua etmek için girdiğinde, eserin insan gücü ve hünerinden ziyade tanrısal bir güçle ortaya çıktığını derhal anlar.

ARTIFEX, -ficis (m) : Çok eskiden beri varolan *ars, artis (f)* (sanat; zanaat) isminden bileşik sözcük yapma eğiliminin en belirgin örneğidir. *Ars* bileşiklerinde görülen *-rti-* nin, *artifex* de olduğu gibi, Sanskritçe *-rti-* gövdesi ile doğrudan doğruya bir ilişkisi yoktur. Sözcük *ars* isminin *facio, feci, factum, facere* (yapmak) fiili ile birleştirilmesi sonucunda, yani *ars + facio* şeklinde elde edilir. *Facio* fiilinin *fax* olarak gözüken hali, bu fiilin en eski kullanımdaki supinum gövdesidir.

Sanat ya da zanaat ile uğraşan kişi, yani sanatçı ya da zanaatçı anlamındadır *(Pictores Apelles, Protogenes, sic alii artifices egregii non reprehendundi, quod consuetudinem Miconis, Dioris, Arimmae, etiam superiorum non sunt secuti,* Ressam Apelles, Protogenes ve diğer ünlü sanatçıların Micon, Diores, Arimma, hatta en eski sanatçıların izlerinden gitmedikleri için suçlanmamalıdırlar, *Varro ling. 9, 12).* İlkçağlarda "sanatçı" ve "zanaatçı"

arasında kesin bir ayrım yoktu. Ortaçağda sanat ve zanaat kavramları arasında yavaş yavaş belirmeye başlayan ayrım bu işlerle uğraşan kişilere de yansımıştır. *Artifex* daha çok *artes liberales,* özgür sanatlarla uğraşan kişiler *(Reponendarum "tegularum" nemo artifex (=architectus) inire rationem potuit,* hiçbir mimar kiremitlerin yerini değiştirecek bir plan bulamadı, *Liv. 42, 3); opifex, -ficis (m)* ise *artes sordidae,* sıradan sanatlarla uğraşan kişiler için *(opifex omnes in sordida arte,* bütün zanaatçılar sıradan bir sanatla meşguldür, *Cic. off. 1, 42, 150)* kullanılmıştır. *Artifex* genetivus bir isimle kullanıldığı zaman belli bir sanat ya da zanaat dalına işaret eder: *artifex lignorum,* "marangoz", *(Vulg. 2 Reg. 5, 11); artifex lapidum,* "duvarcı ustası" *(Vulg. 3 Reg. 7, 14).* Diğer bir kullanım şeklinde ise soyut kavramları ya da cansız nesneleri *(artifex Natura manus admovit,* doğa sanatçı ellere başvurur, *Ov. met. 15),* ya da kabiliyetli, zeki insanları niteler *(Bomilcar et per homines tales negotii artifices itinera explorat,* Bomilcar öyle zeki insanlar arasında çalışma yollarını araştırır, *Sall. Iug. 35, 5).*

Sözcüğün Yunanca karşılığı *τεχνίτης, −ου, ὁ* tir. Metinde *artifex, λιθολόγος, ὁ* (duvarcı ustası) karşılığı olarak da geçer, ama bu anlamı Latincede açık bir şekilde ifade etmek için *artifex lapidum* tamlamasının kullanımı daha yaygın ve anlaşılırdır.

οἱ μὲν οὖν τεχνῖται τὰ ἐπιτεταγμένα ἐποίουν (Procop. Aed. 1, 1, 73)

Ergo mandata confecerunt artifices

Böylece zanaatçılar emirleri yerine getirdiler.

πρποίηνται δὲ οἱ λόφοι λίθοις εὐμεγέθεσι σύνθετοι, λογάδην μὲν συνειμένοις, ἐς ἀλλήλους δὲ πρὸς τῶν λιθολόγων ἐπισταμένως ἐναρμοσθεῖσιν, ἔς ὕψος μέγα. (Procop. Aed. 1, 1, 38)

Eiusmodi pilarum fabrica lapidibus constat ingentibus, quos diligenter collectos scite artifices commiserunt.

Ayaklar duvarcı ustalarının dikkatle topladıkları taşlarla örüldü.

ARX, -cis (f): *Lux, -cis (f)* (ışık), *vox, -cis (f)* (ses) gibi bir kök sözcük olduğu ileri sürülen *arx'* ı Latin yazarları *arceo, -ui, -ere* (kapatmak; uzak tutmak, yaklaştırmamak; korumak) fiilinin bir türevi olarak kabul ederler *(arx ab arcendo, quod is locus munitissimus urbis, a quo facillime possit prohiberi, Arx* (kale) *arcere* (uzak tutmak)' den gelir; çünkü burası şehrin en iyi tahkim edilmiş yeridir, buradan düşman kolaylıkla uzakta tutulur, *Varro ling. 5, 15).* Bu fiil Yunanca *ἀρκέω* (uzak tutmak) fiili ile yakından bağlantılı olabileceği gibi, aralarında görülen ses benzerliğinin biçimsel bir benzerlik olabileceği görüşü de vardır.

En yaygın anlamı "müstahkem yer, kale, şato" dur. Daha dar anlamda *arx* Roma' daki Capitolium tepesinin bir bölümüne, kimi zaman da bütün tepeye işaret eder *(Sabinus arcem Capitolii insedit mixto militare,* askeri meseleler karıştığı için Sabinli biri Capitolium' a yerleşti *Tac. hist. 3, 69).* Bu kullanımlar doğrultusunda *arx* genel anlamda "bir kentte kalenin bulunduğu en yüksek yer" için kullanıldı ve Yunanca *ἀκρόπολις, −εως, ἡ* (*ἄκρος, πόλους*) ile aynı anlamdadır. Sözcük yüksek yer, tepe anlamından "dağ" anlamını da kazanmıştır *(Parnasi constitit arce,* Parnasus dağında durdu, *Ov. met. 1, 467).*

ἀρχόμενοί τε τοῦ εἴσπλου εὐθὺς ὁρῶσιν ὥσπερ ἐν ἀκροπόλει τὸ τέμενος (Procop. Aed. 1, 6, 8)

Statim ut solvunt, ipsum tanquam in arce conspiciunt.

İskeleye geldiklerinde kentin en yüksek yerindeymiş gibi gözüken tapınağı görürler.

AQUAEDUCTUS, -us (m): *Aqua, -ae (f)* (su) ile *duco, duxi, ductum, -ere* (yönetmek; iletmek vb.) fiilinin türevi *ductus, -us (m)* (yollama eylemi; kanal)' un birleştirilmesi yoluyla elde edilmiştir. Klasik dönemde bileşik isim yapma yöntemi yaygın olmadığı için bu bitişik yazış şekli geç dönem Latincesinde karşımıza çıkar.

Aqua kökbilgisinde Sanskritçe *ap* (su) ya da Got dilindeki *ahva* (nehir) sözcüklerine yaklaştırılır. Suyun hızlı hareketi bu gruba ait sözcüklerin ortaya çıkışında Sanskritçe *acus* (çabuk, hızlı) sözcüğünün etkisi olduğunun düşünülmesine yol açar. Varro ise suyun yüzeyinin düz oluşundan dolayı *aqua'* nın *aequa'*-dan etkilenmiş olabileceği görüşünü ileri sürer *(Origio potionis aqua, quod aequa summa,* İçmenin kaynağı *aqua* (su)' dur, yüzeyi *aequa* (düz) olduğu için böyle adlandırılır, *Varro ling. 5, 123).*

Aquaeductus bir bölgenin su ihtiyacını karşılamak üzere, kemerler vasıtasıyla altından geçilebilen, eğimli bir şekilde inşa edilmiş "su yolu" na, yani "su kemeri" ne işaret eder *(de aquae ductus probe fecisti,* su yoluyla ilgili olarak doğrusu iyi ettin, *Cic. Att. 13, 6).* Sözcüğün Yunanca karşılığı ὀχετός, −οῦ, ὁ (ὀχέω) dur.

δεχόμενα γὰρ τὰ ἕλυτρα τάδε τοῦ ὀχετοῦ τὴν ἐπιρροὴν ὑπερβλύζοντος στενοχωρουμένοις (Procop. Aed. 1, 11, 14).

Ad hoc enim comparatae cisternae illae, ut quod effluit ex aquaeductu restagnanti recipiant.

Su kemerinden suyun akışı fazlalaştığı için fazlası bu su haznesinde toplanır.

ATRIUM, -ii (n): Sözcüğün kökbilgisi antik dilbilimciler tarafından çeşitli şekillerde açıklanır; *atrium'* un yapının üstü kapalı olmayan bölümüne işaret ettiğini düşünerek Yunanca *αἴθριον* (açık hava)' dan Latinceye uyarlanmış bir terim olduğu ileri sürülür.

Fakat Roma evinde *atrium'* un üstü daima ortasında kare bir açıklık bulunan çatı ile örtülüdür. Bu yapı ilk defa Etrüksler tarafından uygulandığı için Varro sözcüğün Etrüksçenin etkisiyle ortaya çıktığı görüşünü savunur:

Cavum aedium dictum qui locus tectus intra parietes reliquebatur patulus, qui esset ad communem omnium usum. In hoc locus si nullus relictus erat, sub divo qui esset, dicebatur testudo ad testudinis similitudine, ut est in praetorio et castris. Si relictum erat in medio ut lucem caperet, deorsum quo impluebat, dictum impluvium, susum qua compluebat, compluvium: utrumque a pluvia. Tuscanicum dictum a Tuscis, posteaquam illorum cavum aedium coeperunt. Atrium appellatum ab Atriatibus Tuscis: illinc enim exemplum sumptum.

Cavum aedium (iç avlu) evin iç duvarları arasında herkesin kullanımına açık bırakılmış üstü çatı ile örtülü bölümdür. Karargâhta ve ordugâhta olduğu gibi, çatıda gökyüzüne bakan bir açıklık bırakılmamışsa, (bu örtüye) kaplumbağanın bağına olan benzerliğinden dolayı *testudo* (kaplumbağ) denir. Ortasında yağmur suyunun içinden aktığı, ışığın girmesini sağlayan boş alan bırakıldıysa buna *impluvium;* yağmur suyunun toplandığı yere de *compluvium* denir. Her ikisi de *pluvia* (yağmur) dan gelir. Romalılar Etrükslerin *(Tusci, -orum)* iç avlu stilini taklit etmeye başlayınca Etrüks stili *(tuscanicum)* ismini

Etrüks' ten alır. *Atrium* Etrükslerin *Atria'* sından adlandırılır. Çünkü biçim onlardan alınmadır. *(Varro ling. 5, 161)*

Diğer bir görüş ise *atrium'* un dumanın çıkması için üstü açık bırakılmış en ilkel eve işaret ettiği doğrultusundadır *(Serv. ap. Verg. 1, 730)*. Bu varsayım sözcüğün dumanın karartısından *ater, atra, atrum* (siyah, kara) sıfatıyla bağlantılı olduğunu düşündürmüştür ki bizce daha doğru olanıdır.

Atrium' un evin *ianua* (kapı)' sına açılan giriş bölümüne işaret ettiği kabul edilir. Sözcük anlam yayılmasıyla evlerin, tapınakların ve kamu binalarının giriş kısımlarına işaret eder *(dextera laevaque deorum atria nobilium valvis celebrantur apertis,* sağda ve solda soylu tanrıların tapınaklarının giriş bölümlerine çift kanatlı kapılarla girilir, *Ov. met. 1, 172)*.

Terim ortaçağda, Hıristiyan bazilikalarında girişin önünde yer alan etrafı sıra kemerlerle çevrili açık alana işaret eder. Sözcük bu kullanımda Yunanca αὐλή, ἡ ile aynı anlamdadır.

ἐπὶ κοινῆς δὲ προπύλαια πάντα, ἥ τε αὐλὴ καὶ μέταυλοι θύραι (Procop. Aed. 1, 4, 7)

communia sunt omnia propylae, atrium, mediae ianuae

(Her iki tapınağın) bütün girişleri, tek bir avlusu ve ara kapıları ortaktır.

Sözcüğün "De aedificiis" in Latince çevirisinde yine αὐλή karşılığı durumunda, dini bir yapının önündeki açık alana değil de, şehir meydanına (avlu) işaret ettiği görülür.

αὐλὴν ἐνταῦθα ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐδείματο (Procop. Aed. 1, 11, 2)

Hic atrrium imperator noster urbi praestruxit.

Bizim imparatorumuz burada şehirden dışarı uzanan bir avlu inşa etti.

AULA, -ae (f): Yunanca αὐλή, ἡ (avlu) sözcüğünden Latin diline geçmiş bir isimdir. *-Fα-* kökü üzerine kurulu ἄημι (esmek, üflemek) fiilinin bir türevidir. Sözcük aynı zamanda αὔω (yüksek sesle bağırmak) fiiline de yaklaşır. Çünkü bu fiilin ait olduğu *-αF-* kökü ile aynı aileye ait olduğu düşünülebilir.

Önceleri daha çok şiir dilinde αὐλή Yunan evinin ön avlusuna işaret ederdi. Sonraları "evin iç avlusu, hol" anlamlarını kazanarak Latince *atrium, -ii (m)* ile eşdeğer kabul edildi. Homeros' ta *(Od. 4, 74)* çevresi binalarla çevrili, ortasında Ζεὺς Ἑρκεῖος' un sunağı bulunan ve aynı zamanda ailenin toplantı yeri olan mekân olarak geçer. Ana kapıdan (αὔλειος) ve girişten (αἴσθουσα) koridora (πρόδομος) açılan iki kapısı vardı. Homeros' tan sonraki dönemde ise αὐλή' nin etrafı evin kendisi ile çevrili olup, erkeklerin oturduğu bölüme açılan περιστύλιον adında bir koridor bulunur, ana kapının karşısında ise evin kadınlara ait bölümüne açılan μέσαυλος veya μέταυλος (avlu ile evin iç kısmı arasındaki kapı) yer alır.

Türkçeye de Yunancadan geçmiş olan bu sözcük, kutsal yapılarda, tapınaklarda da en yaygın kullanımıyla "avlu" ya işaret eder.

Aula, -ae (f) bazı Latin yazarları tarfından şu anlamlarda kullanılmıştır:

1- Yunan evinin ön avlusu *(ianitor aulae,* ön avlu bekçisi, *Hor. carm. 3, 16, 11)*

2- İç avlu (eş anl. *atrium, -ii*) *(lectus genialis in aula est,* gelin yatağı iç avludadır, *Hor. epist. 1, 1, 87)*

Mecaz anlamlarda;

3- Saray (eş anl. *regio, -onis; palatium, -ii*) *(illa se iactet in aula Aeolus,* Aeolus o sarayda hüküm sürsün, *Verg. Aen. 1, 140)*

4- Saray mensubu *(tum Claudius inter ludibria aulae erat,* O zaman Claudius sarayda alay edilen bir kimseydi, *Suet. Nero 6)*

5- İktidar gücü *(Rexque omni auctoritate aulae communita regnum obtineret,* Kral, iktidarın bütün yetkesiyle krallığı korudu, *Cic. fam. 15, 4, 6)*

Procopius "De aedificiis" te *αὐλή*, *ἡ*'yi *περιστύλος*, *−ον* (sütunlu) sıfatı ile birlikte yukarda belirtilen anlamlardan farklı bir anlamda; kiliselerdeki sütunlu yan koridor, yani "nef" için kullanır. Latince çeviride bu anlam *aula columnata* ifadesi ile karşılanmıştır.

ἢ τάς τε παμπληθεῖς περιστύλους αὐλάς ; (Procop. Aed. 1, 158)

Quis tot numero aulas columnatas obeat oratione ?

Kim sütünlarla ayrılmış yan koridorları tamamen sayabilir ?

AURUM,-ii (n): Kelt dillerinin etkisinde Latinceye geçmiş bir metal adıdır, "altın" a işaret eder *(Nec domus argento fulget nec auro renidet,* ev ne gümüşle aydınlar, ne de altınla parlar, *Lucr. 2, 27), ausus* eski biçimi de belgelenmiştir. Eski Prusya dilinde *ausis* (altın), Tokar dilinde *ävas* (altın) sözcükleriyle *aurum* arasında bir etkileşim söz konusu olabilir. Diğer dillerde eril isim olarak kabul edilen metal adları Latincede daima cinssizdir. Altının Yunanca karşılığı Sami dillerinin etkisindeki *χρῡσός*, -οῦ, *ὁ* dur.

και αὐταῖς δὲ ἥ τε ὀροφὴ θόλος καὶ ὁ χρυσὸς εγκαλλωπισμα. (Procop. Aed. 1, 1, 56)

Cameratae atque auro decorae sunt.

Tonozlu tavan altınla süslüdür.

BITUMEN, -inis (n): Kökbigisi kesin olarak bilinmemektedir; Osco-Umbria dillerinden kaynaklanmış olabilir. *Bitumen* ile Sanakritçe *jatu* (zamk) sözcüğünün başlangıç sesli harfleri arasında bir yakınlaşma olduğu kabul edilir.

Aynı zamanda *bitimus, bituno, bitinus* sözcüklerinin birer Kelt adları olduğu göz önüne alınırsa, bu sözcüklerin etkisi altında Gallia kökenli olması ihtimali ortaya çıkar. Bu değişik biçimlerin yanı sıra *bitumen* biçim olarak *titumen'* i (kokulu bitki) de çağrıştırır. Vitruvius ise Gallia dilindeki *alumen* ile bağlantı kurmuştur *(qui non essent si non in imo haberent aut e sulpure aut alumine aut bitumine ardentes maximos ignes,* bunların -sıcak katman ve pek çok kaynak- derinlere indikçe kükürtten, şaptan ya da zifften dolayı kocaman parlak ateşleri olur, *Vitr. 6, 2, 1).*

Gallia' da kayın ağacından elde edilen zift, katran için kullanılan bir terimdir *(Gallica haec arbor mirabili candore atque tenuitate, terribilis magistratuum virgis, eadem circulis flexilis, item corbium costis; bitumen ex ea Galli excoquunt,* dikkat çekici beyazlıkta ve incelikteki Gallia ağacı, öğretmenlerin korku saçan sopaları gibi aynı dairesel bükülmeyle, hatta sepetlerin yapraklarıyla aynıdır; Gallialılar kaynatarak ondan *bitumen* (zift)' i elde ederler, *Plin. nat. 16, 73).*

Plinius, başka bir bölümde *(nat. 35, 51)* ise, *bitumen'* in çeşitli bölgelerden, Iudaea gölünden, Suriye'deki sahil kasabası Sidon yakınlarından, Zacynthus ve Babil' den, değişik şekillerde sıvı ya da katı olarak çıkarıldığını, çok amaçlı olarak tıp alanında da göz hastalıklarından deri hastalıklarına kadar, birçok hastalığın tedavisinde kullanıldığını, bunun dışında bakır ya da bronzdan yapılmış eşyaların ateşe karşı korunmasında ve boyanmasında, Babil surlarının yapımında kireç yerine kullanıldığını anlatır.

Yunanca karşılığı *ἄσφαλτος, ου, ἡ* dur.

ἄσφαλτος, ἡ Σεμιράμιδος ἐν Βαβυλῶνι φιλοτιμία, (Procop. Aed. 1, 1, 53)

bitumen , quo ambitiose Semiramis usa est Babylone,

Babil' de Semiramis' in gururu olan zift,

CALX, -cis (f): Yunanca χάλιξ, −ικος, ὁ (çakıltaşı, moloz taşı)' den Latinceye geçmiş ve Latin dilinde anlam yayılmasına uğramış bir isimdir; χάλιξ ' ın taşıdığı anlamın Latincede tam karşılığı *caementum, - i (n)* dur.

Yalın halinin son harfi x yalnız yazıda kullanılır, okunuşu *cals* şeklindedir. Bu yazım ve okunuş farklılığı *calx'* ın sesteş bir isim olmasından kaynaklanır. Kireç anlamına gelen *calx* ile topuk anlamına gelen *calx* 'ı ayırt etmek için böyle bir ayrım yapılmıştır. Sözcüğün çok nadir olsa da eril bir isimmiş gibi işlem gördüğü durumlara rastlanmaktadır.

Genel anlamda "taş"a işaret eden *calx,* Yunancanın etkisi altında, arkaik dönemde, "oyun taşı" na işaret eder *(Quin prius diperibit faxo, quam unam calcem civerit,* aslında bir tek taşı hareket ettirmesinden önce oyunu bitireceğim, *Plaut. Poen. 4, 908).* Klasik dönemde kullanılan en yaygın anlamı kireç taşıdır. Bu anlamda Yunanca karşılığı *τίτανος, ου, ἡ*'tur.

συνήρμοσε δὲ αὐτοὺς οὐ τίτανος. (Procop. Aed. 1, 1, 53)

illos coagmentat non calx.

Bunları bir arada tutan kireç değildir.

CAPUT, –itis (n): Kökenine ilişkin kesin bir bilgi yoktur. Halk kökbilgisinden kaynaklanmış olabileceği gibi Hint-Avrupa dillerinin etkisininde de kalmış olabilir. Yunanca *κεφαλή, ἡ* (baş) ismine olan yakınlığı anlamsal bir yakınlaşmadır. Got dilinde *haubith* ve Germen dilinde *haupt* sözcüğün sesli

harflerini; Sanskritçe *kap-âla* ise sessiz harflerini çağrıştırır. *Kapâla* daha çok *κεφαλή'* ye yaklaşırken, *caput* ise *haupt* ve *haubith* sözcüklerine yaklaşır.

Bilindiği gibi Latincede isimler çekimlerine göre temelde beş ayrı gruba ayrılır; bu gruplaşma isimlerin nominativus haldeki son seslerine ve tekil genetivuslarına göre yapılır. Üçüncü çekimden artan bir isim olarak gözüken *caput, capitis* sözcüğünü Varro bu isim gruplarının dışında kalan düzensiz bir isim olduğunu ileri sürer. Nominativus haldeki son seslerinin bu beş gruptan hiç birine benzerlik göstermeyişi böyle bir sava yol açmış olabilir.

Quod dicunt esse quaedam verba quae habent declinatus, ut caput < capitis, nihil < nihili, quorum par reperiri quod non possit, non esse analogias, res - pondendum sine dubio, si quod est singulare verbum, id non habere analogias: minimum duo esse debent verba, in quibus sit similitudo. Quaere in hoc tollunt esse analogias.

Caput, -itis ; nihil, -i gibi çekimleri olan belirli bazı isimlerin eşi bulunamadığı için benzeşme olmadığını söylerler. Bunun cevabı şüphesiz, eğer sözcük, tek bir taneyse, onun bir benzeşmeye sahip olmayacağıdır. Aralarında benzerlik olan en az iki sözcük olmalıdır. Bundan dolayı, bu durumda benzeşmeleri ortadan kaldırırlar. *(Varro ling. 9, 53)*

Varro bu düzensizliği kitabının başka bölümünde tekrar şöyle açıklar:

Si singularis est vocabuli series neque habet cum qua comparari possit, ut esse putant caput, capiti, capitis, capite. (Varro ling. 9, 82)

Eğer ismin çekim dizisi tekse ve başka hiçbir isimle karşılaştırılamıyorsa, çekiminin *caput, capiti (dat), capitis (gen), capite (abl)* şeklinde olduğunu düşündükleri gibi..

Genel olarak insan ve hayvanlarda başı niteleyen bu isim, bir şeyin üst bölümü *(columnae caput,* sütun başlığı, *Plin. nat. 34, 3, 7)*; başlangıç ya da son; ya da *arx* yerine bir kentte kalenin bulunduğu en yüksek yer için kullanıldı *(Sensus autem interpretes ac nuntii rerum in capite tamquam in arce mirifice ad usus necessarios et facti et conlocati sunt,* olayların dile getiricisi ve yorumcusu olan duygular, kentin en yüksek yerindeymiş gibi gerekli kullanımlar için -insanın-başında oluşmuş ve toplanmıştır, *Cic. nat. deor. 2, 56, 140).*

Caput çeviride *ἄκρα, ἡ* karşılığı olarak bir sütunun ya da yapının üst bölümünü belirtir.

καὶ αὐτῶν τὰ μὲν ἄκρα ξύνδυο ξυνιόντα εἰς ἄλληλα ἐν τῇ ὑπερβολῇ ἠρήρεισται τῶν λοφων τούτων (Procop. Aed. 1, 1, 39)

Eorum capita bina coeunt, pilarumque illarum fastigiis incumbunt

Onların (= kemerleri oluşturan sütunların) başları ikişer ikişer birleşir ve o ayakların en üst noktalarına dayanır.

CISTERNA, -ae (f): Yunanca *κίστη, ἡ* (kasa, sandık)' den Latinceye geçtiği ileri sürülen *cista, -ae (f)* (silindir biçiminde kapaklı sepet; sandık), Etrüks etkisindeki *-erna* eki ile birleşmesi yoluyla elde edilmiş bir isimdir.

Klasik dönemde kullanılmaya başlayan sözcük, içinde yağmur sularının biriktiği "sarnıç" a işaret eder. Plinus sarnıcın beş bölümünün kumdan, iki bölümünün mümkün olan en sıcak kireçten yapılması ve demir kaplı çubukların zemine ve duvara aynı şekilde dayanması gerektiğni, sarnıcın iki çift halinde yapılmasının daha faydalı olduğunu, böylece pisliğin birincide kalacağını, süzgeç vasıtasıyla temiz suyun ikinciye geçeceğini söyler, *(Plin. nat. 36, 23, 52).* Bu anlamda Yunanca karşılığı *ἔλυτρον, τό* dur.

δεχόμενα γὰρ τὰ ἕλυτρα τάδε τοῦ ὀχετοῦ τὴν ἐπιρροὴν ὑπερβλύζοντος στενοχωρουμένοις (Procop. Aed. 1, 11, 14)

Ad hoc enim comparatae cisternae illae, ut quod effluit ex aquaeductu restagnanti recipiant

Nitekim, buna, suları taşan kemerlerden su akacak şekilde o sarnıçlar yaptırıldı.

COLUMNA, -ae (f): Klasik Latincede kullanılmayan *cello* fiilinin türevi *excello, -ere* (geçmek; üstün olmak) fiilinin kökü CEL grubuna ait bir sözcüktür. *Columen, -inis (n)* (yükselen cisim; tepe, doruk, zirve; dam, çatı) ve *culmen, -inis (n)* (sap, bitki sapı) isimleriyle bağlantılı olduğu kabul edilir *(Fest. s. 48, 7)*. Klasik Latincede *columna* anlamında daha çok *columen* kullanılmıştır.

Sütün anlamında kullanılan *columna* ince, uzun silindir biçiminde genellikle taştan yapılmış, kimi zaman süslü bir başlığı olan yapıdır, binanın bir bölümünü taşır veya süsler *(Columnae et templa et porticus sustinent, tamen habent non plus utilitatis quam dignitatis,* Sütunlar hem tapınakları hem de porticusları taşırlar ama değerli olmaktan ziyade kullanışlıdırlar, *Cic. de orat. 3, 46, 180)*.

Yunanca karşılığı *κίων, −ονος, ὁ / ἡ* dur.

τίς δὲ τῶν τε κιόνων καὶ λίθων διαρηθμήσαιτο τὴν εὐπρέπειαν; (Procop. Aed. 1, 1, 59)

Quis columnarum ac marmorum, quibus templum ornatum est, egregiam varietatem percenseat ?

Kim tapınağı süsleyen sütunların ve mermerlerin olağanüstü güzelliğini anlatabilir ?

Columella, -ae (f) *columna* sözcüğünün *-ella* küçültme eki almasıyla oluşan bir ismidir. Bunun dışında Latincede kullanılan diğer küçültme ekleri *-illa, -ulla* şeklindedir. Bu ekler Türkçede oldukça sık kullanılan -cık, -cik, -cuk, -cük ekleriyle sözcüğe kazandırdıkları anlam yönünden aynı değerdedir. Klasik dönemde kullanımı yaygınlaşan bu sözcük; küçük sütun, sütuncuk anlamına gelir.

Procopius bu anlamı *κίων μῖκρός* (küçük sütun) ifadesi ile dile getirmiştir.

αἱ δὲ λειπόμεναι οἰκοδομίαν τέ τινα καὶ κίονας μικροὺς κομιδῇ ἔνερθεν ἔχουσιν. (Procop. Aed. 1, 1, 40)

Reliqui vero suppositum habent parietem cum columellis.

Tam altında kalanlar küçük sütunlarla bir yapı oluştururlar.

Columnatus, -a, -um sıfatı *columna* sözcüğünün bir türevidir, Yunanca karşılığı *περίστῡλος, −ον (περί, στῦλος)*' dur, sütünlarla desteklenmiş bir yeri niteler, bu durumda "sıra sütunlar", "sütun sırası", "sıra sütünların oluşturduğu yuvarlak yapı" ya işaret eder.

στοαὶ δὲ αὐτοῦ προβέβληνται δύο, περίστυλος μὲν ἀτέρα οὖσα, ἡ δὲ πρὸς ἀγορὰν νενευκυῖα. (Procop. Aed. 1, 4, 26)

Praestructae sunt porticus duae: quarum altera columnata est, altera ad forum vergit.

Önünde iki stoa yapılmıştır : biri sıra sütünlardan oluşan yuvarlak bir yapı halini alır; diğeri de pazar yerine açılır.

CONCAMERATIO, -onis (f): *Concamero, -avi, -atum , -are* (kemer yapmak) fiilinin bir türevi olan bu ismin kullanımı pek yaygın değildir. Kökü Yunanaca *καμάρα, ἡ* (tonoz; kemer; çatı kemeri) sözcüğüne dayanır ve bu

etkileşim sonucunda tonuzlu tavan anlamını kazanır. Καμάρα' nın Latinceye *camara / camera, -ae (f)* olarak geçmiş şekli *concameratio* ile aynı anlamdadır ve kullanımı daha yaygındır. Sözcüğün başında görülen *con-* eki *cum'*un ilk biçimi olan *com'* un, m harfinin n' ye dönüşmesi ile oluşmuştur. Zamanla anlamı solmaya yüz tutan sözcükleri pekiştirmeye yarayan bu tür bir önek kullanımı arkaik dönemden sonra, klasik dönemde, konuşma dilinde varlığını sürdürebilmekte, daha sonra geç dönem Latincesinde ve özellikle kilise dilinde tekrar kullanılmaktadır. Fakat *concameratio'* nun klasik dönemde Vitruvius tarafından kullanılmış olması ve *camara'* dan belli belirsiz anlam farklılığı göstermesi - çünkü O, *concameratio'* yu "tonozlu tavan"; *camara'* yı ise "tonoz" için kullanmıştır - *(concamerationes vero si ex structura factae fuerint, erunt utiliores... Eaeque camararum in caldariis si duplices factae fuerint, meliorem habebunt usum,* Tonozlu tavanlar eğer taştan yapılırsa daha kullanışlı olur. Sıcak banyolardaki tonozlar çifte yapılırlarsa daha kullanışlı olacaklardır, *Vitr. 5, 10)* bu ekin yalnız bu durum için farklı kullanıldığını düşündürür.

Yunancanın etkisindeki bu sözcük *camero, -avi, -atum, -are* fiilinden kaynaklanır, καμάρα' nın κάμπτω' dan kaynaklandığı gibi, bu da kemer yapmak eylemini ifade eder. Bu fiilden de *camerata, -ae (f)* elde edilmiştir, bu da *camara* ve türevleri gibi "tonozlu yapı" ya işaret eder. Ayrıca, "gemi kamarası" anlamı, Suetonius' ta *(Nero 34)* belgelenmiştir.

Vitruvius' tan, klasik dönemde tonozlu tavanın daha çok hamam yapılarında kullanıldığı anlaşılır *(Vitr. 5, 10)*. Geç dönemde ise kilise mimarisinde oldukça sık rastlanan tonozlu tavan birçok eğrisel yüzeyi bir araya getiren örtü sistemidir.

Çeviride, *camara* ve *concamaratio* birbirlerine eşdeğer durumda *ὀροφή, ἡ* (çatı; tavan) ; *camerata* ise *ὀροφή θόλος* (tonozlu tavan) karşılığı olarak kullanılmıştır. *Concamerationes* ve *camara* arasında Vitruvius tarafından gözetilen ayrım ortadan kalkmıştır. Bunun yerine *camara* ve *concameratio* ile *camerata* arasında klasik dönemdekine benzer belli belirsiz bir ayrım ortaya çıkar.

Χροσῷ μὲν ἀκιβδήλῳ καταληλειπται ἡ ὀροφὴ πᾶσα, κεραννῦσα τὸν κόμπον τῷ κάλλει (Procop. Aed. 1, 1, 55)

Tota auro puro illita concameratio admistam habet pulchritudini pompam.

Tavanın tamamı güzelliğine görkem katan saf altınla kaplıdır.

καὶ αὐταῖς δὲ ἥ τε ὀροφὴ θόλος καὶ ὁ χρυσὸς ἐγκαλλωπισμα (Procop. Aed. 1, 1, 56)

Cameratae sunt auro decorae sunt.

Tonozlu tavanlar altınla süslüdür.

ἐναβρύνεται δὲ ταῖς γραφαῖς ἡ ὀροφὴ πᾶσα (Procop. Aed. 1, 10, 15)

Tota camera picturis ridet.

Bütün tavan resimlerle parlar.

CORONA, -ae (f) *: Coronis, -idis (f)* (kitabın sonuna konan işaret) ' in *κορωνίς, −ίδος, ἡ* (ucu kıvrılmış nesne)' den kaynaklanması gibi *corona* da *κορώνη, −ης, ἡ* (eğri olan bir şey, taç, çelenk)' den kaynaklanır. Açıkça Yunancadan kaynaklanmasına rağmen tam bir Latince sözcük olarak kabul edilmiştir.

Klasik dönemde "taç, çelenk" için kullanılan *corona* aynı zamanda teknik terim olarak mimarlıkta çeşitli ayırtılarla kullanılmıştır: *praecingendi sunt*

parietes medii coronis, iç duvarlar, yüksekliklerinin yarısında koronalarla çevrilmelidir, *(Vitr. 5, 2, 2); Quaemadmodum si quis statuas marmoreas muliebres stolatas, quae cariatides dicuntur, pro columnis in opere statuerit et in super mutulos et coronas conlocaverit, percontantibus ita reddet rationem,* Örneğin, Karyadit adı verilen uzun giysili kadınların mermer heykellerini sütun yerine kullandığını ve damlalıklar (mutule) ile pervazları (korona) kadınların başı üzerine yerleştirildiğini düşünürsek, mimar soranlara şu açıklamayı yapacaktır, *(Vitr. 1, 1, 5); Summis parietibus structura testecea sub tegula subiciatur altitudine circiter sesquipedali habeatque proiecturas coronarum,* Duvarların üstüne kiremitlerin altında ve duvar tepeliği gibi çıkıntı yapan, aşağı yukarı 1,5 ayaklık yükseklikte bir yapı döşenir, *(Vitr. 2, 8, 18).*

" De aedificiis " in çevirisinde *στέφανος*, ὁ ' nun karşılığı olarak bir sütunu çevreleyen çelenk biçimindeki yapı öğesine, çembere işaret eder. Bu durumda sözcük, klasik dönemde kullanılan çelenk anlamıyla mimari nitelik kazanarak, yukarıda geçen mimari terimlerdeki tepelik; pervaz vb. kavramlardan uzaklaşır:

χαλκὸς δὲ ἄριστος ἔν τε πίναξι καὶ στεφάνοις διαχυθεὶς περιβάλλει πανταχόθι τοὺς λίθους (Procop. Aed. 1, 2, 3)

Iidem undique praecincti sunt fusis aere optimo tabulis et coronis.

Taşlar her yandan en iyi cins dökme pirinç levha ve çelenklerle çevrilmiştir.

CREPIDO, -inis (f) : Yunanca *κρηπίς, -ῖδος, ἡ* (bot, asker çizmesi; bir tapınak ya da sunağın temelini oluşturan yapı üğesi) sözcüğünün accusativus modeli *κρηπῖδα* örnek alınarak Latinceye uyarlanan *crepida, -ae (f)* (sandal)' nın bir türevidir. *Crepido, crepida'* yı meydana çıkaran taban ile benzetmeden yola

çıkarak temel yapısı anlamı kazanmış olabilir. Yunancada da aynı düşünüşün belirtileri olduğu söylenebilir çünkü sözcük ayakkabı anlamının yanı sıra "tapınak, sunak kaidesi" anlamında da kullanılmıştır. Klasik dönemde Plinius, sözcüğü "temel yapısı" anlamında, özellikle "sütunların üstüne oturduğu taşıyıcı öğeleri" için kullanmıştır *(ad crepidines obelisci,* sütunun temellerine doğru, *Plin. nat. 36, 14, 66).*

"De aedificiis" in Latince çevirisinde ise "avlu temeli" ne işaret eder ve Yunanca *κρηπίς* karşılığıdır.

τῆς αὐλῆς τὴν κρηπῖδα (Procop. Aed. 1, 11, 4)

crepidinem atrii

avlu temel pabucu.

CRUX, -icis (f) : Akdeniz kökenli bir sözcük olduğu, Kartaca dilinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Çeşitli cezalandırma araçlarına, kazığa, darağacına işaret eder. Sözcüğün cezalandırma kavramıyla bağlantılı olarak kullanımına, Kartaca savaşlarından (İ.Ö. 264) önce rastlanmaz; Terentullianus' a *(ad. nat. 1, 18)* göre, kullanımı Regulus dönemine (İ.Ö. 267 - 256) ulaşır; Plautus' la *(Persa 795)* konuşma diline girer.

Sözcük aynı zamanda *Phryx, -ygis* (Firigyalı)' e büyük bir ses benzerliği gösterir. Fakat Varro, bu benzerliğin her iki sözcüğün son seslerinden kaynaklanan yüzeysel bir benzerlik olduğunu, yapısal açıdan aralarında önemli farklılıklar bulunduğu ileri sürmüştür.

Quid similius videatur quam in his est extrema littera crux Phryx *? Quas, qui audit voce, auribus discernere potest nemo, cum easdem non esse similes ex declinatis verbis intellegamus, quod cum sit cruces et Phryges et de his extremis*

syllabis extemptum sit E, altero fit ut ex C et S crux, ex altero G et S Phryx. Quod item apparet, cum est demptum S: nam fit unum cruce, alterum Phryge.

Crux ve *Phryx'* teki son seslerden daha benzer ne gözükür ? Sesleri duyan hiç kimse kulağıyla bunları ayırt edemez, kelimelerin çekimlerinden benzer olmadıklarını bildiğimiz halde; çünkü (çoğulları) *cruces* ve *Phryges* olduğu için ve bunların son hecelerinden E kaldırıldığında, birinden C ve S den *crux*, diğerinden G ve S den *Phryx* ortaya çıkar. S kaldırıldığında aynı şekilde gözükür; nitekim biri *cruce*, diğeri *Phryge* olur. *(Varro ling. 9, 44)*

Özellikle kilise dilinde yaygın bir şekilde kullanılan *crux* (haç) eski Almancaya *kruzi* olarak geçer. Geç dönemde, kilise dilinde *crucifer*, (haç taşıyıcısı) ; *crucifixor* (çarmıha geren kişi) gibi türevleri ortaya çıkar.

Birbirini dik olarak kesen iki tahta parçasının meydana getirdiği "haç" a; "çarmıh" a işaret eder. Ortaçağda İsa' nın çarmıha gerilmesi ile sözcüğün kullanımı yaygınlaşır ve haç işareti kutsal bir nitelik kazanır, çeşitli şekillerde biçimlendirilir; örneğin, Latin haçı üç kısa bir uzun kolluyken Yunan haçı dört eşit kolludur.

Crux' un Yunanca karşılığı *σταυρός, -ου, ὁ* dur.

τῆς μέντοι ὀρθῆς ἡ πρὸς δύοντα ἥλιον ἐς τόσον τῆς ἑτέρας πεποίηται μείζων ὅσον ἀπεργάσασθαι τὸ τοῦ σταυροῦ σχῆμα. (Procop. Aed. 1, 4, 13)

Spatii vero in directum porrecti pars illa, quae vergit ad occidentem alteram superat quantum satis est ut figuram crucis efficiat.

Enine uzanan kollar birbirlerine eşittirler, batıya yönelmiş olan kol bir haç oluşturacak şekilde diğer koldan daha uzundur.

CUBICULUM, -i (n) : Arkaik dönemden başlayarak karşımıza çıkan bu sözcüğün kökbilgisi tam olarak bilinmiyor. *Cubo, -ui, itum, -are* (uzanmak, uyumak üzere yatmak) fiilinin bir türevi olarak kabul edilir. Bu fiilin etkisinde "uyunan yer, oda" anlamını kazanır. Varro sözcüğün ortaya çıkışını şu şekilde açıklamıştır:

Circum cavum aedium erat unius cuiusque rei utilitatis causa parietibus dissepta: ..... appellarunt ubi cubabant cubiculum.

İç avlunun çevresi, her biri bir işe yarayan duvarlarla ayrılmıştır: *Cubibant* (uyudukları) yere *cubiculum* (yatak odası) derler. *(Varro ling. 5, 161)*

Yunanca karşılığı *κοιτών*, *−ῶνος*, ὁ dur. "De aedificiis" in çevirisinde ise *κοιτωνίσκος*, *−ου*, ὁ karşılığı olarak küçük yatak odasına işaret eder.

κοιτωνίσκῳ οἰκίας ἀτεχνῶς ἐμφερὲς οὐδὲ λίαν εὐδαίμονος. (Procop. Aed. 1, 3, 14)

Cum persimilis esset cubiculo domus non admodum locupletis.

Varlıklı bile sayılmayacak bir kimsenin evinin küçük bir yatak odası gibidir.

CURIA, -ae (f) : Volsci dilindeki *couehriu'* dan geldiği *co + vir'* in bir türevi olduğu tahmin edilen *curia'* nın kökbilgisi tam olarak bilinmiyor. Antik kökbilgisinde *curia, caveo, cavere, cavi, cautum* (muhafaza etmek; gözetlemek) fiilinin bir türevi olan *cura, -ae (f)* (endişe, merak; dikkat) sözcüğüne yaklaştırılsa da, bu benzetme cinastan öteye gitmez. *Quiris, -itis (m)* (Sabin halkı) ile aynı soydan geldiği görüşü de vardır.

Curia, ilk önceleri Romulus tarafından Roma soylularının otuz bölüme ayrıldığı, temeli büyük bir olasılıkla toprağa dayanan bir bölünmeyi anlatmak için

kullanıldı. Roma devlet anlayışının ilerlemesiyle, sözcük toplantıların yapıldığı ve yasal meselelerin tartışıldığı binaya işaret eden anlam edindi. *Curia* dinsel inanca hizmet etmek amacıyla inşa edilmiş bir yapı için de kullanılabiliyordu *(Curiae duorum generum: nam et ubi curarent sacerdotes res divinas, ut curiae veteres, et senatus humanas, ut Curia Hostilia, quod primus aedificavit Hostilius rex,* İki çeşit *curia* vardır: eski *curia'* lar gibi, din adamlarının tanrısal meseleri tartıştıkları *curia'* lar, ve ilk defa Kral Hostilius tarafından inşa edildiği için Hostilius *curia'* sı denilen, insani işlerin tartışıldığı senato, *Varro ling. 5, 155).*

Hangi dilin etkisi altında ortaya çıktığı tam olarak bilinmeyen, belki de Latin dilinin kendi içinde başlı başına belli bir sözcük grubuna basamak oluşturan bu sözcüğün bir sıfat, bir isim ya da bir zarf olarak karşımıza çıkan türevleri vardır: *Curialis, -e* (senatoya ait); *curiatim* (senato yoluyla); *curiatus, -a, -um* (senatoya ait); *curio, -onis (m)* (senatonun din adamı) *(Curiones dicti a curiis, qui fiunt ut in his sacra faciant, Curia'* larda (senatoda) kutsal şeyleri yapmak için seçilenlere, *curiae'* dan *curiones* denildi, *Varro ling. 5, 82)*

Sözcük "De aedificiis" in çevirisinde *βουλευτήριον, τό* karşılığı olarak senato binasına işaret eder.

ταύτης ἐς τὰ πρὸς ἕω τῆς ἀγορᾶς τὸ <u>*Βουλευτήριον*</u> *ἵδρυται, (Procop. Aed. 1, 10, 6)*

Ad fori latus orientale est <u>curia</u>

Pazar yerinin batısında <u>senato binası</u> vardır.

CYLINDRUS, -dri (m) : Yunanca *κύλινδρος, −ου, ὁ* (silindir) sözcüğünün etkisiyle Latinceye geçmiş ve daha çok bilim dilinde kullanılmıştır. Plutarkhos'-tan itibaren kullanılmaya başlayan *κύλινδρος, κυλίνδρω* (yuvarlamak) fiilinin bir

türevidir. Latincede de klasik dönemden başlayarak belgelenen *cylindrus* "silindir" e işaret eder *(at mihi vel cylindri vel quadrati vel coni vel pyramidis videtur esse formosior,* fakat bana ya silindir ya kare ya koni ya da piramit daha güzel gözükür, *Cic. nat. deor. 1, 10, 24).*

"De aedifiicis" te *semicylindrus, -a, -um* şeklinde *ἡμικύλινδρος, -ον* sıfatının karşılığıdır. Sözcüklerin başında görülen *semi-* ve *ἡμί–* ekleri önüne geldiği isme ya da sıfata "yarım" anlamı verir. *Semi- semis, -issis (m)* (yarım) isminin ; *ἡμί–* de *ἥμισυς, –εια, υ* (yarım) sıfatının kısaltılmış ve bir ek haline getirilmiş şeklidir."*Ημισυς* bir önek olarak kullanılabildiği gibi, başlı başına sıfat görevinde bir ismi de niteliyebilir.

κατὰ τὰ μέσα υποχωποῦσα, ὅπερ οἱ περὶ τὰ τοιαῦτα σοφοὶ ἡμικύλινδρον ὀνομάζουσιν, ἐς ὕψος ἀπότομον ἐπανεστηκεν. (Procop. Aed. 1, 1, 32).

Receditque in medio, ac figura semitereti, quam artis periti semicylindrum vocant, ad perpendiculum surgit.

Ortada, sanatta beceri sahibi olanların yarım silindir adı verdikleri, yarım yuvarlak biçimle geri çekilir ve dik olarak yükselir.

DEIPARA, -ae (f) : *Deus, i (m)* (tanrı) ismi ile *pario, peperi, partum, parere* (meydana getirmek, yaratmak; doğurmak) fiilinden oluşan bileşik isimdir. *Deus'* un kökü Sanskritçe "ışın; parıldamak" anlamındaki DI, DIV, (DYU)' dur, kökün aynı zamanda *divus, -a, -um* (tanrısal) sıfatı ve *dies, -ei* (gün) ismi ile bağlantılı olduğu kabul edilir. *Divus'* un ise *dius, -a, -um* (tanrısal) sıfatına yaklaştığı görülür. Bu yaklaşımların sonucunda *divus* ve *dius* sözcüklerinin etkisi altında olan Yunaca *δῖος, δῖα, δῖον* (tanrısal) ve *Ζεύς, ὁ* (tanrıların tanrısı;

tanrıların babası) ile büyük bir ses benzerliği gösterir ki bu sözcükler de Sanskritçe DIV köküne aittir. *Deus'* un Yunanca karşılığı *θεός*, ὁ dur.

Deipara, Hıristiyan inancın gelişmesiyle , özellikle 431 yılında toplanan Efes konsilinden sonra İsa' nın annesine, Tanrının Anası (Tanrıyı doğuran) yani Θεοτόκος ünvanın verilmesiyle ortaya çıkar.

Ἀρκτέον δὲ ἀπὸ τῶν τῆς θεοτόκου Μαρίας νεών . (Procop. Aed. 1, 3, 1)

A templis Mariae deiparae ordiri par est.

Tanrının Anası Meryem' in tapınaklarından başlamak uygundur.

DOMUS, -us / -i (f): Sanskritçe *damas* (ev) ismi ile büyük bir ses benzerliği gösterir. Fakat Varro sözcüğün Latinceye Sanskritçeden değil, Yunanca "ΔEM" kök grubuna ait *δέμω* (inşa etmek) fiilinin türevi *δόμος*, ὁ (ev, yuva) dan geçtiğini ileri sürer.

Domus Graecum et ideo in aedibus sacris ante cellam, ubi sedes dei sunt, Graeci dicunt πρόδομον, quod post est, ὀπισθόδομον.

Domus (ev), Yunancadır ve bundan dolayı kutsal yapılarda tanrıların yeri olan girişin önüne Yunanlılar *πρόδομος* (ön oda), bunun arkasına ise *ὀπισθόδομος* (arka oda) derler. *(Varro ling. 5, 160)*

Sözcüğün ikinci çekime mi yoksa üçüncü çekime mi ait olduğu uzun süre tartışma konusu olmuştur ve bu da gövdelerdeki -u- ve -o- farklılığından kaynaklanır. -U- gövde -o- ya göre daha üstün geldiği için -i- gövdeli şekli arkaik dönemde kullanılırken, klasik dönemde -us onun yerini alır.

Anlamsal açıdan yine Yunancanın etkisinde, arkaik dönemden başlayarak "ev" e işaret eder. İmparatorluk döneminde, bu anlamın yanı sıra şiir dilinde daha genel anlamda "bina" için kullanıldı.

Domus yapısal ve anlamsal açıdan *δόμος*' un etkisinde olmasına rağmen Yunacada ev için *οἰκία, ἡ* sözcüğünün kullanımı daha yaygındır ve bu günkü Yunancada da halen geçerliliğini sürdürmektedir.

πρὸς ἐπὶ τούτοις δὲ τὴν Ὁρμίσδα ἐπώνυμον οἰκιαν , ἄγχιστα οὖσαν τῶν βασιλείων, παραλλάξας ὅλως (Procop. Aed. 1, 10, 4)

Praeterae Hormisdae domum, palatio proximam, mutavit penitus.

Bunun arkasında saraya çok yakın olan Hormisdas' ın evini tamamiyle değiştirdi.

Domuncula, -ae (f): *Domus* (ev) isminin *-culus* küçültme eki almasıyla elde edilir. Bu küçültme ekinin kullanımı imparatorluk döneminde yaygın olmakla birlikte arkaik dönmede de kullanıldığı bilinmektedir.

Sözcük klasik dönemde kulübeye (küçük ev) işaret eder. "De aedificiis" in çevirisinde ise "oda" anlamında *οἰκίδιον, τό* karşılığıdır.

Ἰουστινιανὸς δὲ αὐτὸν ἀνῳκοδομήσατο βασιλεύς, κάλλει μὲν κατασκευῆς ἀξιώτερον, πλήθει δὲ οἰκιδίων παρὰ πολὺ μείζω. (Procop. Aed. 1, 2, 16)

Iustinianus Augustus magnificentori structura restituit, plurimumque auxit qua numero domuncularum.

İmparator Iustinianus yapıyı daha görkemli bir şekilde onardı ve odaların sayısını artırdı.

ECCLESIA, -ae (f): Yunanca "toplantı" anlamında kullanılan *ἐκκλησία, ἡ* sözcüğünden Latinceye geçen bu sözcük, Plinius' tan *(epist. 10, 110)* başlayarak belgelendi. *Ἐκκλησία, ἐκκαλέω* (dışarı çağırmak; birini adıyla çağırmak; davet etmek) fiilinin türevi *ἔκκλητος, -ον* (bir davayı görmek üzere seçilen kişi; meclis)

sıfatından elde edilen türemiş bir isimdir. Sözcüğün ortaya çıkışı şematik olarak şu şekildedir:

Türemiş isim < ἔκκλη−τος < ἐκκαλῶ → kök. ἐκκλιτ−ία → ἐκκλησία

Geç dönem Latincesinde, özellikle Hıristiyan inancıyla birlikte kullanımı yaygınlaşır. Sözcüğün ilk kullanımında "insanların toplantısı" na işaret etmesi düşünüşünden hareketle, Hıristiyanlığın resmen kabul edilmediği dönemde İsa' ya ve bu yeni inanca inanan kişilerin gizli olarak toplanmasına verilen ad, inancın gelişmesiyle dile yerleşir. İnananların gizli toplantısı anlamından nihayet Hıristiyanların ibadet ettiği yer, yani "kilise" anlamını kazanır *(ut nomine ecclesiae, id est populi qui continetur, significamus locum qui continet,* toplantı *"ecclesia"* ismiyle, yani bir araya getirilen halktır, bir araya geldikleri yere işaret ediyoruz, *Aug. epist. 190, 19).*

Θέαμα τόινυν ἡ ἐκκλησία κεκαλλιστευμένον γεγένηται, τοῖς μὲν ὁρῶσιν ὑπερφυές, τοῖς δὲ ἀκούουσιν παντελῶς ἄπιστον. (Procop. Aed. 1, 1, 27)

Quare ecclesia spectaculum evasit pulcherrimum, quodque intuentium captum, et fidem omnem audientium superet.

Bu nedenle kilise en güzel bir görünüşle ortaya çıkar: görenler için karşı konulmaz, söylenti yoluyla işitenler için inanılmaz bir güzelliktedir.

FABRICA, -ae (f): *Faber, -bri (m)* (sert cisimleri işleyen işçi; el emeği karşılığında çalışan kimse; zanaatçı; demirci) isiminden kaynaklanır. Bu sözcüğün anlamı bir sıfatla belirlenir: *faber aerarius* (bakır, tunç işçisi); *faber ferrarius* (demir işçisi); daha sık olarak "tahta" ve "demir" işçisine işaret eder ve giderek *faber* gerekse *fabrica* bu anlamlarıyla Roman dillerinde yaşar. *Faber'* den kaynaklanan *fabrica,* eski bir sıfattan oluşmuş (Plinius' ta (16, 225) hala sıfattır:

fabricae artis) bir isimdir, "sanat, zanaat; bir madenin işlenmesi; yapım" ve "işlik, demir ocağı" anlamlarını edinir *(Pictura et fabrica cateraque artes habent quendam absoluti operis effectum,* Resim, zanaat ve diğer sanatların belirli kusursuz sanatkarlık incelikleri vardır, *Cic. nat. deor. 2, 13, 35; Vulcanus, qui Lemni fabricae traditur praefuisse,* Lemnos' ta bir demirhaneye yönetici olmaya atanan Vulcanus, *Cic. nat. deor. 3, 22, 55). Facio, factum, facere, feci* (yapmak) temelindeki *fa-* kökünden kaynaklanan *faber'* in türevi *fabrica* "işçiye ait ev ya da bilim" anlamından, III. yüzyılda, "bina, yapı öğesi" anlamını edinmiştir.

Sözcük "De aedificiis" in çevirisinde *οἰκοδομία, ἡ* (yapı, bina) karşılığıdır.

τό τε σφαιροειδὲς ἐπικυρτούμενον ὕπερθεν μετεωρίζεσθαι που δοκεῖ καὶ οὐκ ἐπὶ στερρᾶς τῆς οἰκοδομίας ἑστάναι, καίπερ ἀσφαλείας εὖ ἔχον. (Procop. Aed. 1, 4, 15)

Cui imposita testudo sphaerica in aere pendere, nec solida niti videtur fabrica, quamvis firmitatis plurimum habeat.

Bunun üstüne yerleştirilen kubbe, yapının çok sağlam olmasına rağmen, düz duvara dayanmıyor da sanki havada asılıymış gibi gözükür.

FASTIGIUM, -i (n): Kökbilgisi hakkında kesin bilgi yoktur. Klasik dönemden başlayarak belgelenmiştir. "İki eğimli çatı" anlamında Cicero' da *(de orat. 3, 180);* "üzerine heykellerin yerleştirildiği, alınlığın üç kornişi" anlamında Livius' ta *(40, 2, 3);* "bir yüzeyin en üst bölümü" anlamında Caesar' da *(Gal. 7, 69, 4);* "doruk noktası" anlamında Quintilianus' ta *(12, 1, 20)* geçer. *Fastigo, -aui, -atum, -are* (bükülmek, eğilmek) fiilden türemiştir: Teknik mimarlık terimi olarak "çatı altındaki üç köşeli yan duvar" a; "pencere ya da kapı üstündeki sivri

tepelik" e işaret eder *(Membra omnia, quae supra capitula columnarum sunt futura, id est coronae, fastigia ..... inclinanda sunt in forintis suae cuiusque altitudinis parte xii,* Sütun başlıkları üzerinde bulunan bütün öğeler, yani taçlar, tepelikler ..... kendi yüksekliklerinin onikide biri oranında öne doğru meyillendirilmelidirler, *Vitr. 3, 5, 13).*

"De aedificiis" in Latince çevirisinde *fastigium* *ὀροφή, ἡ*'nin karşılığı durumunda, çatıya işaret eder. *Ὀροφή* karşılığı olarak çeviride çoğunlukla *tectum, -i(n)* kullanıldığı görülmektedir.

ὑπερῃώρηνται δὲ αὐτῶν ἀψῖδες ὀκτώ, τέσσαρες μὲν ἀνέχουσαι τὸν ἐν μέσῳ τοῦ παντὸς ὄροφον ἐν σφαιροειδεῖ μεταρσίῳ επικυρτούμενον, (Procop. Aed. 1, 10 14)

Arcus octo supereminent: quatuor fastigium sustinet, sublimi rotunditate curvatum in medio totius operis.

Bunların üzerinde sekiz kemer yükselir, dört kemer bütün eserin ortasına doğru eğilmiş olan asılı bir kubbe biçimindeki çatıyı taşır.

FENESTRA, -ae (f): Kökbilgisi hakkında çeşitli görüşler vardır. Eski Almancada *fenster;* Irlanda dilinde *senester;* eski İngilizcede *fenester* sözcükleriyle büyük bir ses benzerliği gösterir. İtalya' da kent yapısını düzenleyen Etrükslerden (Etrüksçe *fnestra*= pencere) kaynaklanmış olabileceği gibi Yunanca ΦAN köküne ait *φαίνω* (aydınlatmak) fiiline bir yaklaşım *(Non. 36, 11)* da söz konusudur.

"Duvara açılan delik; mazgal deliği; kulağa açılan delik" anlamlarından, "duvarda içeriye ışığın girmesini sağlamak amacıyla bırakılan açıklık" yani

"pencere" anlamına ulaşan bu terim arkaik dönemde kullanılmaya başlandı *(coculudere in fenestram firmiter,* pencereyi sıkıca kapatmak, *Plaut. Cas. 1, 44).*

Yunanca karşılığı *θύρα / θύρη, ἡ* (kapı) sözcüğünden elde edilen *θυρίς, -ίδος, ἡ* (küçük kapı; pencere)' dir.

ὅτι δὴ τοῦ σθαιρικοῦ ἔνερτθεν οὐ διήρηται ἡ οἰκοδομία θυρίσιν. (Procop. Aed. 1, 4, 17)

Hoc unum deest, quod orbiculatae testudini nullae subsunt fenestrae.

Bir eksiği vardır; kubbenin altında pencereler yoktur.

FORMA, -ae (f): Kökbilgisine ilişkin çeşitli görüşler vardır. İlkçağ yazarları (krş.*Don. ad Ter. Ph. 107-108*), daha çok halk kökbilgisine dayanan bir görüşün etkisiyle, *formus, -a, -um,* (sıcak), *fornus, -i (m), fornax, -acis (f)* (fırın)'-la gösterdiği ses benzerliğinden yola çıkarak *forma* ile aralarında biçimsel bir bağlantı olabileceğini ileri sürmüşlerdir. İkinci bir görüş ise Yunanca *μορφή, ἡ* (şekil, biçim) sözcüğünün Etrüksçe *morma* aracılığıyla oluştuğudur, yani *mormica'* nın *formica, -ae (f)* (karınca)' ya dönüşmesi gibi, *morma'* da *forma'* ya dönüşmüştür.

Formo, -avi, -atum, -are (şekil vermek, biçim vermek) , *formosus, -a, -um* (güzel), *formula, -ae (f)* (fiziksel güzellik; formül) *forma'* nın türevleridir.

Forma arkaik dönemden başlayarak, gramer terimi olarak "biçim; beden; suret; felsefede yapı"; retorik terim olarak Yunanca "*εἶδος, -εος, το* (tür)" karşılığı için kullanıldı. Sanat terimi olarak açıklaması şöyle yapılır: *Ut fictor cum dicit fingo, figuram imponit, quom dicit formo, formam, sic cum dicit facio, faciem imponit,* Bir heykeltraş *fingo* (tasarlıyorum, kurguluyorum) dediğinde, bir *figura* (figür) ortaya koyar; *formo* (biçimlendiriyorum , şekillendiriyorum) dediğinde bir

forma (şekil, biçim) , *facio* (yapıyorum) dediğinde ise bir *facies* (dışsal görünüm, son şekil) ortaya koyar, *(Varro ling. 6, 78)*. Sözcük bu kullanımlarıyla Yunanca *μορφή, ἡ* değerindedir. "De aedificiis" in Latince çevirisinde *μορφή* ile eşanlamlı *σχῆμα, − ατος, τό* nın karşılığı olarak geçer.

σχῆμα τὸ ἡμίκυκλον (Procop. Aed. 1, 1, 35)

semiculari forma

Yarım daire biçiminde

FORUM,-i (n): Kökbilgisi hakkında kesin bilgi yoktur. Hint-Avrupa dillerindeki *-dwher* (kapı) gövdesi Latince *fores, -ium (f), foris, -is (f)* (evin dışa açılan kapısı) ve *forum, -i (n)* (pazar) sözcüklerine kök görevi yapmış olabilir. *Foris* yapısal ve anlamsal açıdan *foras* ve *foris* (kapının dışında) zarflarıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bu zarflar anlam yönünden Yunanca *θύρη, ἡ* (kapı)' ye yaklaşır. Bu da eski Almanca *THUR'* un etkisinde *fores* ve *forum* gibi *-dwher* gövdesindendir.

Latin dilinde kelimeler arasındaki etkileşime bakacak olursak, gösterdikleri benzerlik açısından *foris, -is (f); foris (zarf); foras (zarf); forum, i(n)* sözcüklerini bir grup altında toplayabiliriz. Bu durumda *foras* ve *foris* kapının dışında, dışarda anlamlarıyla *forum'* un açık alana işaret etmesinde etken sayılabilir *("lex xii Tabularum de sepulcris" Forum id est, vestibulum sepulcri, bustumve usucapi vetat, tuetur ius sepulcrorum,* "Mezarlıklar hakkındaki 12 LevhaYasası" *Forum* (açık alan)' u , yani mezarlığın girişini ya da mezarı zaman aşımıyla sahiplenmeyi yasaklar, mezarlıkların dokunulmazlığını korur, *Cic. leg. 2, 24, 61). Forum,* bu açık alan anlamından "pazar yeri ,çarşı" anlamını kazanır *(Quo conferrent suas controversias et quae venderentur vellent quo ferrent, forum appellarunt,*

Sorunlarını ortaya koydukları ve satmak istedikleri şeyleri satışa sundukları yere *forum* derler, *Varro ling. 5, 145)*

Roma dünyasında forum (pazar yeri) yalnız alış veriş yapılan ticaret merkezi değildir, burası ticari işlerle birlikte politik ve hukuki işlerin bir arada yürütüldüğü bir kamu merkezi, yani Yunanlıların *ἀγορὰ, η'* sı gibidir.

Ἔστι δέ τις ἀγορὰ πρὸ τῶν βασιλείων περίστυλος. (Procop. Aed. 1, 10, 5)

Pro palatio forum est columnatum dictumque Byzantiis Augusteum.

Sarayın önünde Bizanslıların Augusteum dedikleri sütunlarla çevrili pazar yeri vardır.

FUNDAMENTUM, -i(n): Kökbilgisi tam olarak bilinmiyor. Sözcüğün ortaya çıkışında Latin dilinin kendi içinde gösterdiği etkileşim ve yaklaşımlar söz konusudur. *Fundo, -avi, -are* (temel atmak) fiilinin bir türevidir. Bu fiilde *fundus, -i (m)* (yeryüzü, toprak; herhangi bir şeyin tabanı) sözcüğünden elde edilmiştir.

Fundamentum, fundo ve *fundus'* un etkisi altında "alt yapı, temel" anlamını kazanır *(Operum fastigia spectantur, latent fundamenta,* Eserlerin çatıları seyredilir, temelleri ise gizlidir, *Quint, proeem § 4; Fundamenta iacere,* temel atmak, *Cic. Mil. 27, 75).* Klasik dönemde çoğunlukla çoğul halde kullanıldı ve İrlanda diline *fundaimentum* şeklinde geçti.

Basis, -is (f) (temel, kaide) ile eşdeğer olduğu düşünülse de aralarında teknik açıdan fark vardır. *Basis* daha çok bir sütunun, heykelin yer ile temasını sağlayan mimari bir öğe olup, toprak altında gizli değildir. *Fundamentum* ise bir yapının toprak altında kalan taşıyıcı öğesidir.

Yunanca karşılığı *θεμέλιον, τό* dur. Sözcük Türkçeye de Yunancanın etkisinde "temel" olarak geçer.

διὸ δὴ καθεῖλε μὲν αὐτὸ ἐς τὸ ἔδαφος ἐκ τῶν θεμελίων, ὡς μή τι αὐτῷ τῆς προτέρας ἀκοσμίας ἀπολειφθείη. (Procop. Aed. 1, 3, 15)

Quare illam demolitus est a fundamento, ne quid squaloris pristini remaneret.

Eski çirkinliğinden hiçbir iz kalmaması için onu temelinden yıktı.

GYNAECEUM / gynaecium, -i (n): Yunanca *γυναικεῖος, −α, −ον* (kadına ait, kadınsı) sıfatının cinssiz bir isim gibi kullanılan şekli *γυναικειών, το* (evde kadınların oturduğu bölüm)' dan Latinceye geçmiş, tamamen Yunan dilinden alınma bir isimdir. Sözcük Latincede sadece isim şekli ile ve ismin ifade ettiği anlamda kullanıldı. *Γυναικεῖος, −α, −ον* sıfatının Latince karşılığı Latin dilinin kendisinden kaynaklanan *muliebris, -e* dir.

Sözcük *γυνή, ἡ* (Dor lehçesinde *γῡνά*) isminin bir türevidir. Gövdesinin sözcüğe kazandırdığı "kadın" anlamı doğrultusunda, Yunan dünyasında "evin kadınlara ait bölümü" ne, "kadınlar evi" ne işaret eder. Sözcüğün klasik dönemde değişik biçimlerde yazıldığı görülmektedir. Örneğin Vitruvius tarafından *gynaeconitis, -idis (f)* şeklinde yazılmıştır *(In his locis introrsus constituuntur oeci magni, in quibus matres familiarum cum lanificis habent sesionem. Haec pars aedificii gynaeconitis appelatur,* Bu yerin içinde ailenin kadınlarının yün eğiren kadınlarla birlikte oturdukları büyük odalar vardır. Yapının bu bölümü *gynaeceum* (kadınlar evi) diye adlandırılır, *Vitr. 6, 8, 2).* İşlevi açısından eski Türk evlerindeki hareme benzetilebilir. Roma dünyasında bu kullanımlarının yanı sıra imparatoriçenin sarayına da işaret eder. Ortaçağda hakim olan Hıristiyan

inancı ve kilise kavramı ile birlikte terim kiliselerde kadınların ibadet etmesi için ayrılmış özel bölümü belirtir. "De aedificiis" te, Procopius sözcüğü klasik dönemdeki yazılışından farklı olarak γυναικωνῖτις, −ιδος, ὁ şeklinde yazmıştır.

τίς δ' ἂν τῶν ὑπερῴων τῆς γυναικωνίτιδος ἑρμηνεὺς γένοιτο; (Procop. Aed. 1, 1, 58)

Quis superiorem gynaecei partem describat?

Kim kadınlar tarafındaki galerileri tarif eder?

HOSPITALIA, -ium (çğl. n) : *Hospitalis, -e* (ev sahibine ya da konuğa ait olan) sıfatının çoğul cinssiz şeklinin bir isim gibi kullanımıdır. *Hospes, -iptis (m)* (ev sahibi; konuk)' nin bir türevidir. *Hospes* günlük kullanımda ev sahibi, yani yabancıyı evinde konuk eden kişi anlamındadır. Arkaik dönemde, koruma bildiren *pet; pit* gövdesinin, *hosti-pes* (yabancıyı koruyan) bileşiğinin ilk bölümüyle aynı olan *hostis, -is (c)* (yabancı; düşman) , bu yönde arkaik etkiyle kullanılmıştır *(Verg. Aen. 4, 424)*: Bu düşünüşün etkisinde sözcük ev sahibinin tamamen karşıtı bir anlamda "konuk; yabancı" için de geçerli oldu *(Nos in nostra urbe peregrinantes errantes tamquam hospites tui libri quasi domum deduxerunt,* Kendi şehrimizde bir yabancımış gibi seyahat eden ve başı boş dolaşan bizi senin kitapların eve çekti, *Cic. ac. 1, 3, 9).* Bu anlamda kullanıldığında Yunanca ξένος, ὁ (yabancı) ismi ile eşdeğerdedir.

Hospitalia ise bütün bu anlamların kendi içinde gösterdiği yakınlaşma ve bütünleşme sonucunda, klasik dönemde "konuğun konuk edildiği yer" e, yani "imaret" e işaret eder. *Hospitalis* sıfatının *domus, -us* (ev) ismi ile birlikte kullanımı *hospitalia* ile aynı değerdedir. Yunanca karşılığı ξένον, −ωνος, ὁ'dur.

ἦν δέ τις μεταξὺ ταύταιν δὴ ταῖν ἐκκλησίαιν ξενών, ἀνθρώποις ἀνειμένοις τε καὶ νοσοῦσι τὰ ἔσχατα, εἰ πρὸς τῇ οὐσιᾷ καὶ τὸ σῶμα νοσοῖεν. (Procop. Aed. 1, 2, 14)

inter utramque erat hospitalis domus, hominibus destinata valde pauperibus et aegrotis; nempe quibus ad egestatem accessisset invaletudo.

Her ikisi arasındaki imaret çok yoksul kimselere ve hastalara, yani sağlık sebebiyle muhtaç duruma düşenlere hizmet verir.

IANUA, -ae (f): *Eo, ii (ivi), itum, ire* (gitmek) fiilinin kökü I üzerine kurulu *Ianus, -i (m)* (üstü kapalı geçit) sözcüğünün dişil hale dönüştürülmesi yoluyla elde edilen bir isimdir. Cins bakımından yapılan bu ayrım, sözcükler arasında anlam farklılaşmasına neden olur. En genel anlamda *Ianus* "üstü kapalı geçit, pasaj" anlamında kullanılırken, *Ianua* "kapı" özellikle "bir tapınağın giriş kapısı" anlamındadır.

Birbirinin karşıtında bulunan iki yüz aracılığı ile geçişi simgeleyen *Ianus*, diğer bir kullanımla Roma mitolojisinde geçmişi ve geleceği gören bu nedenle iki yüzlü olarak betimlenen tanrıya verilen isimdir. Kapılar da iki yüzlü olduğu için kapıları bekleyen tanrı olarak kabul edilir. *Ianua* sözcüğü de tanrı Ianus' un etkisinde kapı anlamını kazanmış olabilir *(Cumque in omnibus rebus vim haberent maxumam prima et extama, principem in sacrificando Ianum esse voluerunt, quod ab eundo nomen est ductum: ex quo transitiones perviae, iani: foresque in liminibus profanorum aedium ianuae nominantur,* Her işte başlangıç ve sonuç çok önemli olduğu için kurban etme işleminde Ianus' un lider olmasını istediler; çünkü *Ianus* ismi *ire* (gitmek)' den gelir: Buradan pasajlara *iani,* kutsal tapınakların giriş kapılarına da *ianuae* adı verilir, *Cic. nat. deor. 2, 27, 67).*

Yunanca karşılığı *θύρα / θύρη, ἡ* dir.

ὁ δὲ καταντικρὺ πρὸς δύοντα που τὸν ἥλιον τοῖχος ταῖς εἰς τὸν νεὼν εἰσαγούσαις διῄρηται θύραις. (Procop. Aed. 1, 3, 18)

E regione murus, qui ad solis occasum spectat, templi ianuis est interstinctus.

Batıya bakan karşıt duvar tapınağın giriş kapılarıyla delinmiştir.

INSCRIPTIO, -onis (f): *Inscribo, -cripsi, -scriptum, -scribere* (yazı yazmak) fiilinin bir türevidir. Yazının ortaya çıkışı ve ilk yazıların nasıl yazıldıkları göz önüne alınacak olursa, yazmak kavramının pek çok dilde kazımak kökünden gelmesi doğal karşılanır. Latincede yazı yazmak eylemini ifade etmek için *inscribere'* den daha yaygın kullanılan *scribo, scripsi, scriptum, scribere* (*inscribere* bu fiilin "üzerine" anlamı kazandıran *-in* öneki almış şeklidir) fiili Orta Litvanya dilindeki *scrëbiu, scrëti* (çizgiler çizmek, çizim yapmak)' yi çağrıştırır. Eski İzlandacada *hrifa* (kazımak) da bu anlamda söylenebilir. *Inscribere* ve *scribere* fiilleri sivri uçlu bir aletle kazımak anlamından daha özel bir anlam kazanarak yazı yazmaya işaret eder. Böylece Yunanca *σκάπτω* (oymak; kazımak) ve *γράφω* (kazımak; oymak) fiillerine yaklaşır. Öte yandan, Romalıların yazıyı Yunanlılardan öğrendikleri dikkate alınırsa, "yazmak ya da resim yapmak için kullanılan iğne" anlamındaki *σαρῖρος* ile *γράφω* (yazıyorum) bağlantısı izlenerek oluşmuş bir isim olduğu düşünülebilir. Aynı zamanda Rusça *screbu* ve eski İngilizcede *sceorpan* (kazımak) fiillleri ile de aralarında bir etkileşim söz konusu olabilir.

"Kazımak, yazı yazmak" kavramları doğrultusunda sözcük "genellikle taş, mermer gibi sert yüzeylere kazılarak yazılan yazılar" a, yani "yazıt" a işaret eder

(infelix monumenti inscriptio, anıtın üstündeki üzücü yazıt, *Plin. nat. 29, 1, 11).* Sözcüğün Yunanca karşılığı *γράμμα, −ατος, τό* dur.

ἡνίκα τοίνυν οἱ λιθοδόμοι διώρυσσον οὗπερ ἐπεμνήσθην ἀρτίως, κιβώτιων εὗρον γράμμασι σημαῖνον ὡς λείψανα ἔχοι τούτων δὴ τῶν ἀνδρῶν. (Procop. Aed. 1, 7, 4)

Ergo artifices, cum in eo, de quo memini proxime, loco foderent, arcam invenerunt, inscriptione significantem, se eorum cineres complecti.

Böylece duvar ustaları bu yerde kazı yaparlarken, üzerindeki yazıtta daha önce değindiğim bu kişilerin kalıntılarının içinde bulunduğuna işaret eden kutuyu buldular.

IUNCTURA, -ae (f): Augustus' tan sonra ve daha çok şiir dilinde karşımıza çıkan *iungo, iunxi, iunctum, iungere* (birleştirmek, bağlamak, bir araya getirmek) fiilinden elde edilen bir isimdir. Yapı bakımından sözcük bu fiilin gelecek zaman participium' munun dişil haline benzetilebilir.

Iungo fiilinin anlamı doğrultusunda "birleşme, birleşme yeri, bağlantı" anlamlarında, "mimarlıkta bir araya getirilen öğelerin bağlantısı" na işaret eder *(Deinde tunc quadrato saxo murus ducatur incturis quam longissimis,* O zaman duvar kare taştan bağlantılarla olabildiğince yükseltilir, *Vitr. 5, 12, 6). Iungo* ve *iunctura* anlamsal açıdan Yunanca *ζεύγνῡμι* (bağlamak) ve *ζυγόν, τό* (bağlantı) ile yakından ilişkilidir. Fakat "De aedificiis" te *iunctura, ἁρμονία, ἡ'* nın karşılığı olarak geçer. *Ζυγόν* sözcüğünün yerini tutabilen *ἁρμονία* "ayarlama, takıp uydurma" anlamından yola çıkarak daha geniş kapsamlı olarak, "renkler arasındaki uyuma", müzikte "ses ahengi" ne işaret eder. Metinimizde, "parçaların takılıp ekleşmesi" esas anlamındadır.

ἀλλὰ μόλιβδος ἐς τέλμα χυθείς, καὶ μεταξὺ πανταχόσε χωρήσας , τῶν τε λίθων τῇ ἁρμονίᾳ ἐντετηκὼς καὶ συνδέων ἀλλήλοις αὐτούς. (Procp. Aed. 1, 1, 53)

Sed plumbum; quod lacunis infusum, omnia permeat interstitia, illapsamque incturis lapidum ipsos nectit.

Fakat kurşun taşlar arasından her çatlağa akar ve taşların birleşme yerlerinde onları bağlar.

LACUNA, -ae (f): Latince *lacer, -cerum, -cera* (yırtık), *lacinia, -ae (f)* (yırtık kumaş parçası), *lama, -ae(f)* (bataklık), *lacus, us (m)* (leğen; havuz; havza) sözcüklerinin ait olduğu LAK kökündendir. *Lacus* sözcüğüne bir yakınlaşma söz konusudur. *Portus, -us (m)* liman sözcüğünden *Portunus, -i(m)* (Limanların Tanrısı) isminin elde edilmesi gibi *lacus'* tan da *lacuna* türetilmiştir *(Lacuna, id est aquae collectio, a lacu derivatur, quam alii lamam, alii lustrum dicunt, Lacuna* yani su toplayıcısı *lacus'* tan türetilir, ki bazıları ona *lama* (bataklık), bazıları da *lustrum* (bataklık) derler, *Paul. ex Fest. s'. 117 Müll). Lacus* ise Yunanca ΛΑΚFO kökü üzerine kurulu λάκκος, ὁ (delik, çukur) isminin etkisindedir. Bu da sözcük üzerinde Yunan etkisinin izleri olduğunu gösterir. *Lacuna'* nın klasik dönemde aynı zamanda "yarık, çatlak, oyuk" gibi anlamlarda da kullanıldığı bilinmektedir *(lacunarum fuerant vestigia,* çatlakların izleri vardı, *Lucr. 5, 1261).*

Lacuna çeviride *τέλμα, −ατος, τό* karşılığı olarak "çatlak" a işaret eder. Τέλμα' nın burada mecaz anlamda kullanıldığı görülür çünkü Yunancada bu sözcük bilinen ve en yaygın kullanımıyla λάκκος ile eşanlamlıdır ve "suyun toplandığı yer" e işaret eder.

ἀλλὰ μόλιβδος ἐς τέλμα χυθείς, καὶ μεταξὺ πανταχόσε χωρήσας, τῶν τε λίθων τῇ ἁρμονίᾳ ἐντετηκὼς καὶ συνδέων ἀλλήλοις αὐτούς. *(Procop. Aed. 1, 1, 53)*

Sed plumbum; quod lacunis infusum, omnia permeat interstitia, illapsumque iuncturis lapidum ipsos nectit.

Fakat kurşunlar taşlar arasından her çatlağa akar ve taşların birleşme yerlerinde onları bağlar.

LAPIS, -idis (m): Kökbilgisi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Yunanca λεπάς,-άδος, ἡ (çıplak kaya) sözcüğü ile görünen anlam yakınlığı *lapis'* in λέπω (meyve kabuğu vs. soymak) ailesine yakınlaştığının kesin bir kanıtı değildir.

En yaygın kullanımıyla "taş" a işaret eder *(maxime medii lapides coagmentis continentur,* özellikle orta taşlar bağlantılarla bir arada tutulur, *Vitr. 5, 12, 6).* Klasik dönemde "mezar taşı; sınır taşı; mücevher; mermer" gibi özel bir taşı da belirtebilir.

Lapideus, -a, -um bu ismin sıfatlaşmış şekli olup taştan yapılmış nesneleri niteler.

Geç dönem Latincesinde taş, kaya için *lapis* yerine Yunanca πέτρα, ἡ'dan hiçbir değişikliğe uğramadan Latinceye geçen *petra, -ae (f)* egemen olmuştur. Yeni Roman dillerinde de taşa ait sözcüklerde *petra'* nın izleri görülmektedir.

Yunanca karşılığı λίθος, ὁ dur.

τῆς δὲ πλευρᾶς ἣ πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον τέτραπται κατὰ μὲν τὰ ἄκρα παχὺς ἑκατέρωθεν τοῖχοις λίθοις εν πλήθει ξυγκειμένοις ἀποτετόρνευται, *(Procop. Aed. 1, 3, 17)*

Exortivi lateris paries extrema habet crassiora, ac magna lapidum mole utrinque constat.

Doğuya bakan tarafın en ucunda belli kitlede ve kalınlıkta taşlardan örülmüş duvarlar vardır.

LOCUS RELIGIONE SANCTISSIMUS: "De aedificiis" in Latince çevirisinde *ὄργια, −ίων, τά* sözcüğü tek bir kelime ile karşılanamadığı için periphrasis (dolaylı söz) yoluyla *"locus religione sanctissimus"* şeklinde ifade edilmiştir.

Ὄργῖα en yaygın kullanımıyla "gizli ayin, gizli tapınma" anlamındadır. Eski Yunan ve Roma' da tanrılar, özellikle Bacchus için yapılan gizli dinsel törenlerde fazla heyecanlı şarkı söyleyip dans etmeyi ve çılgınca hareketlerde bulunmayı ifade eder.

Hıristiyan inancının yaygınlaşması ile sözcük anlam genişlemesine uğrayarak Bizans döneminde "en kutsal dini yer" anlamını kazandı. İncelediğimiz Procopius metninde olduğu gibi.

Latincede bu ifadeyi karşılayan sözcük grubunun anlamları:

Locus, -i (m): Kullanımı çok geniş bir alana yayılan bu sözcük en genel anlamda "yer" e işaret eder. Arkaik dönemde bir kişinin bir başkası için olan değerini, yani kişilerin birbirlerindeki manevi yerini belirtiyordu *(bkz. Varro ling. 5, 14).* Klasik dönemde ise bir eşyanın konduğu ya da bir yapının inşa edildiği yeri belirtir *(Locus est, ubi locatum quid esse potest, ut nunc dicunt, collocatum,* herhangi bir şeyin *locatum* (yerleştirildiği) ya da bu gün söylendiği gibi *collocatum* (tesis edildiği) yer *locus'* tur, *Varro ling. 5, 14).*

Religio, -onis (f): *Religio, -avi, -atum, -are* (bağlamak) fiilinin bir türevidir. Kişisel ve tanrısal özellikleri belirten iki ayrı nitelikte kullanılabiliyordu. Kişiye ait bir nitelik belirtiği zaman "vicdanlılık", özellikle "kutsal şeylere karşı duyulan saygı"ya işaret eder. Tanrısal ya da dini bir nesneye işaret ettiğinde "kutsal" anlamındadır. Bu anlamlar doğrultusunda daha genelleşerek "din " anlamını kazanmıştır.

Sanctissimus, -a, -um: *Sancio, sanxi, sanctum, sancire* (kutsamak) fiilinin participium perfectum' munun bir sıfat gibi kullanılmasıyla elde edilen *sanctus, -a, -um* (kutsal) sıfatının superlativus halidir. Çok kutsal olan şeyleri niteler. *(bkz. sanctuarium)*

τοσοῦτον δὲ προέχει μόνον τοῦ εὔρους τὸ μῆκος ἐς ὅσον δὴ χῶρον τὸν ἀβέβηλον, ἐν ᾧ ὄργια τὰ ἄρρητα τελεῖσθαι θέμις, (Procop. Aed. 1, 6, 14).

Longitido tantum superat latitudinem, quantum in latere orientali porrigitur locus religione sanctissimus ; ubi sacris licet ineffabilibus operari.

Yapının uzunluğu doğuya bakan kenar boyunca sadece tarifi imkansız kutsal ayinlerin yapıldığı en kutsal dini yerin (=kutağın) eni kadar genişliğinden fazladır.

LORUM, -i (n) / lorus, -i (m) : Bütünüyle Latince bir sözcüktür. Yunancaya Latincenin etkisi ile λώρος, ὁ şeklinde geçer.

En bilinen kullanımıyla, arkaik dönemde "sırım, ince kösele şerit; dizgin, yular, tasma, kayış" anlamlarındadır *(vincire vis ? en ostendo manus: tu habes lora,* Bağlamak mı istiyorsun ? İşte, ellerimi gösteriyorum: senin kayışların var, *Plaut. epid. 5, 2, 18).* Geç dönemde ise sözcük sadece incelediğimiz Procopius metninde, mimari bir terim niteliği kazanarak, bir açıklığı geçmek için yapılan

eğrisel bağlantıya (kemer) işaret eder.

τῶν ἀψίδων, ὥνπερ ἐπεμνήσθην ἀρτίως (λώρους δὲ αὐτὰς οἱ μηχανο-ποιοὶ ἐπικαλοῦσι) μία τις, ἥ πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιόν ἐστιν, (Procop. 1, 1, 68)

Arcuum, de quibus paulo supra memini (eos lora appellant mechanici) is qui ad solem orientem oppositus est, hinc inde iam surgebat.

Daha önce sözünü ettiğim kemerlerden (yapı ustaları onlara *lori* derler) doğan güneşe karşı olanı buradan yükseliyordu.

MACHINARIUS, -ii (m): *Machina, -ae (f)'* nın bir türevidir. Bu gün modern dillerde de az bir değişiklikle yer alan bu sözcüğün kökü Dor lehçesindeki *μᾱχανά'* dan kaynaklanır. *Machina, μᾱχανά'* nın Latinceleştirilmiş biçimidir. Klasik Yunancada ise *μηχανή, ἡ* şeklindedir. İnsanın denetimi altında ya da bağımsız olarak belli bir işi gerçekleştiren aygıt ya da aygıtlar bütününe verilen isimdir. Makine ilkçağda, en basit şekliyle "ağır yükleri taşımaya yarayan araç" a işaret eder *(Machina est continens e materia coniunctio maximas ad onerum motus habens virtutes,* Bir makine, birbirine tutturulmuş kerestelerden oluşan ve başlıca yararı, büyük ağırlıkları kaldırmak olan bir bileşimdir, *Vitr. 10, 1, 1).* Yunan tiyatrosunda kullanılan makine ile ise, tanrıların gökyüzündeki görüntüleri sergilenir. Ayrıca askerlerin taş ya da gülle atmada kullandıkları bir çeşit sapana (mancınık) benzer makineler de vardı.

En yalın anlamıyla "makine" ye işaret eden *machina'* nın klasik dönemde, "savaş aleti" *(machinis omnium generum expugnaveunt oppidum,* kasabayı her çeşit silahla ele geçirdiler, *Sall. Iug. 21),* "yapı iskelesi" *(de machina cadere,* inşaat iskelesinden düşmek, *Dig. 13, 6, 5)* , "esirlerin sergilendiği yükseltilmiş yer" *(amicam de machinis emit,* kadın arkadaşını esir sergilerinden satın aldı, *Q.*

Cic. pet. 28) gibi bazı özel anlamlarda da kullanılabildiğini gösteren yazılı kaynaklar vardır.

Yunancada olduğu gibi Latincede de *machina'* nın türevleri vardır. Bunlarda da yapı ve anlam bakımından Yunancaya belirgin bir yakınlaşma söz konusudur.

Machinarius, -a, -um: Klasik dönemden sonra kullanılmaya başlayan bu sıfat *machina'* nın etkisinde "makineye ait" bir nesneyi nitelendirdiği gibi "makineci, makine yapıcısı, teknisyen" anlamlarında bir kişiyi de niteliyebilir.

Machinarius, -ii (m): *Machinarius* sıfatının isimleşmiş şeklidir. Yunanca karşılığı *μηχανοποιός*, -ου, *ὁ* dur. "Savaş makineleri yapıcısı, mühendis; inşaat ustası" için kullanılmıştır.

Mechanicus, -a, -um: *Machina* ile aynı kök ailesine ait bu sıfat yapı ve anlam bakımından Yunanca *μηχανικός, η, ον'* u çağrıştırır. "Çalışkan, işe yatkın" bir kişiyi veya "makine uzmanı ya da mühendis tarafından yapılmış" bir nesneyi niteler.

Mechanicus, -i (m): *Mechanicus* sıfatının isimleşmiş şeklidir. Yunanca karşılığı *μηχανικός, -ου, ὁ* dur, günümüzdeki "mühendis" karşılığıdır.

"De aedificiis" te *machinarius* ve *mechanicus* "yapı ustası" anlamını taşır. Procopius bu sözcükleri dönemin ünlü mimarları Anthemius ve Isıdoros' u nitelemek için kullanır. "Mimar" [*ἀρχιτέκτων, −ονος, ὁ = architectus, -i (m) (Plaut. Mil. 3, 3, 45; Vitr. 1, 1, 1)*] yerine bu sözcükleri seçmesinin sebebi ise onları İmparator Iustinianus' un emri altında çalışan ve çoğu zaman karşılaştıkları sorunlara kendi bilgi ve deneyimleri ile çözüm bulamayınca, İmparatora başvuran sıradan inşaat ustalarıymış gibi göstermek ve bu suretle Iustinianus' un ne kadar üstün bir insan olduğunu eline geçen her fırsatta vurgulamak içindir *(οἱ μὲν οὖν*

ἀμφί τε Ἀνθέμιον καὶ Ἰσίδορον τοῖς συμπεπτωκόσι περίφοβοι ὄντες ἐπὶ τὸν βασιλέα τὸ πρᾶγμα ἦγον, δυσέλπιδες ἐπὶ τῇ τέχνῃ γεγημένοι. αὐτίκα δὲ ὁ βασιλεύς ὅτῳ μέν ποτε ἠγμένος οὐκ οἶδα, θεῷ δέ, οἶμαι, οὐ γάρ ἐστι μηχανηκός, ἐς τὼ πέρας αὐτοῖς περιελίξαι την ἀψῖδα ταύτην ἐπήγγελλεν. His Anthemius et Isidorus in maximum adducti metum, rem omnem ad imperatorem referunt, nullam ponentes in arte spem. Illico imperator, nescio quo instinctu, coelesti opinor - neque enim mechanicus est - curvaturam arcus absolvi iubet. Arthemius ve Isidorus bundan büyük bir korkuya kapılarak sanatlarına umut bağlamaksızın konuyu imparatora ilettiler. Orada imparator, bilmem hangi yol göstericinin etkisiyle ama sanırım tanrının teşvikiyle - çünkü imparator yapı ustası değildir - kemer eğrisinin tamamlanmasını emretti. Procop. Aed. 1, 1, 70).

Ἀνθέμιος δὲ Τραλλιανός, ἐπὶ σοφίᾳ τῇ καλουμένη μηχανηκῇ λογιώτατος, οὐ τῶν κατ' αὐτὸν μόνον ἁπάντων, ἀλλὰ καὶ τῶν αὐτοῦ προγε-γενημένων πολλῷ, τῇ βασιλέως ὑπούργει σπουδῇ, τοῖς τεκταινομένοις τὰ ἔργα ῥυθμίζων, τῶν τε γενησομένων προδιασκευάζων ἰνδάλματα, καὶ μηχανοποιὸς σὺν αὐτῷ ἕτερος, Ἰσίδωρος ὄνομα, Μιλήσιος γένος, ἔμφρων τε ἄλλως καὶ πρέπων Ἰουστινιανῷ ὑπουργεῖν βασιλεῖ. (Procop. Aed. 1, 1, 24)

Anthemius Trallianus, mechanicorum omnium non solum sui, verum etiam multo superioris aevi facile princeps, illius studio deserviebat, intentus digerendo fabris operi, agendorumque imaginibus praeformandis. Una aderat alter machinarius, Isidorus nomine, ortu Milesius, singulari vir intelligentia, ac dignus quem Iustinianus Augustus administrum sibi adiungeret.

Sadece çağının değil, kendinden önce yaşamış yapı ustalarından da yetenek bakımından üstün olan Trallesli Anthemius, birçok zanaatçıya işleri bölüştürmeye yönelip yapının ileri planlarını hazırlayarak imparatorun arzusuna titizlikle

hizmet ediyordu. Miletus doğumlu, eşsiz zeka sahibi ve imparator Iustinianus' a yardım etmeye lâyık Isidorus adlı başka bir yapı ustası da ona katıldı.

MARMOR, -oris (n): Yunanca *μαρμαίρω* (birden parlamak; parıldamak) fiilinin türevi *μάρμαρος, -ου, ὁ* (ışıkta parlayan taş ya da kaya parçasının kristalleşmiş şekli, mermer) sözcüğünden Latinceye geçmiştir. MAR kök ailesine aittir. Ses ve anlam bakımından Yunan etkisi altındadır. Fakat Latince ve Yunanca ile aralarında cins farklılığı vardır. Bunun sebebi ise metal ve madde isimlerinin Latincede cinssiz, Yunanca da ise eril kabul edilmesidir.

En genel anlamda "mermer" e *(templum de marmore ponam,* mermerden bir tapınak inşa edeceğim, *Verg. georg. 3, 13)* işaret eder. Mecaz anlamda "işlenmiş mermer" özellikle "heykel" *(Praxiteles marmore nobitatus est Gnidia,* Praxiteles heykeliyle Gnidus' ta çok ünlü idi, *Plin. nat. 7, 38, 127)* için kullanıldı.

Marmorarius, -a, -um ve *marmoreus, -a, -um* bu ismin sıfatlaşmış şeklidir. Mermerden yapılmış nesneleri niteler. Bunlarda Yunanca *μαρμάρεος, −α, −ον* ve *μαρμάρινος, −η,-ον* sıfatlarını çağrıştırır.

ἐκδέχεται δὲ τὸ ἐνθένδε αὐλή ὁμαλή τε καὶ λίαν ὑπτία, μαρμάροις μὲν πανταχόθι κεκομψευμενη καὶ κίοσιν, ὄψει δὲ ωραϊζομένη τῇ ἐς τὴν θαλλασσαν. (Procop. Aed. 1, 6, 13)

Deinde planissimum patet atrium, marmoribus undique et columnis renidens: ex quo pulcher est in mare prospectus.

Çok düz bir avlu denize bakar, her tarafı mermerlerle ve sütunlarla süslüdür. Buradan deniz manzarası çok güzeldir.

MARTYRIUM, -ii (n): Kilise diline ait bir terimdir. MAPTYP kökü üzerine kurulu Yunanca *μαρτύριον, το'* dan Latinceye geçmiştir.

Kilise dilinde, İsa' nın yaşamıyla ilişkili bir olayın geçtiği bir yerde ya da bir din şehidinin mezarı üzerine inşa edilen, genellikle merkezi planlı Erken Hıristiyan yapısına verilen isimdir.

Martyr, -yris (m): Martyrium ile aynı aileye ait olan bu sözcük, genel olarak "tanık"; özel olarak, "mahkeme önünde, Hıristiyan inancının tanıklığını yapan ve bu yüzden ölümle cezalandırılan kimse" için kullanıldı ve kilise dilinde, "dini inancı yüzünden öldürülen ya da işkenceye uğrayan kişiler" için yeni bir genel anlam edindi. Yunanca karşılığı *μαρτυρ, η* dır.

τοῦ δὲ κόλπου ἐπὶ θάτερα μαρτύριον οἰκοδομησάμενος βασιλεὺς οὐ πρότερον ὃν ἀνεθηκεν Ἀνθίμῳ μάρθυρι παρ' αὐτὴν μάλιστα τὴν τοῦ κόλπου ἠϊόνα. (Procop. Aed. 1, 6, 9)

Trans sinum, novum imperator martyrium extruxit dicavitque Anthimo martyri in ipso sinus littore.

Koyun karşı kıyısında imparator yeni bir martyrion yaptırdı ve onu şehit Anthimus' a adadı.

MOENIA, -ium (çğl. n) : Kökbilgisi kesin değildir; Sanskritçe "bağlamak" anlamı veren MU kökünün etkisinde olduğu kabul edilir. *Moenia* MU kökü üzerine kurulu, *oe* diphthongus' unun, *poena, punio* gibi, *u'* ya dönüştüğü *munio, munui, munitum, munire* (tahkim etmek, korumak) fiilinin bir türevidir *(oppida quod opere muniebant, moenia, Moenia* (surlar) kentleri yapı çalışmasıyla *munire* (tahkim ettikleri) için (bu adı alırlar), *Varro ling. 5, 141)* . Eski biçimi *moiros, moerus* olan *murus, -i (m)* (duvar) ile yakından ilişkilidir.

Yunanca *ἀμύνω* (yaklaştırmamak, uzak tutmak) fiili ve *μύνη, ἡ* (özür; süre; gecikme) sözcüğü, bir görüşe göre *munio* ve *moenia* (sur) ile aynı köke aittir.

Arkaik dönemden başlayarak çoğul haliyle kullanılan *moenia,* savunma ve korunma amacına yönelik inşa edilmiş şehir duvarına, yani "sur" a işaret eder. Bunun yanı sıra "surlarla tahkim edilmiş bir kent" içinde kullanılmıştır, bu durumda sözcük kendi başına kullanılabildiği gibi *urbs, urbis (f)* (şehir) ile anlamı pekiştirmek mümkündür *(nulla iam pernicies moenibus ipsis intra moenia comparabitur,* Artık surlarla tahkim edilmiş kentte surlar arasında hiçbir tahribat planlanmayacak, *Cic. Catil. 2, 1, 1).*

Yunanca karşılığı *περίβολοι, οἱ* ve *τεῖχος, -εος, τό* dur.

τὸν μὲν οὖν ἕνα τῆς θεοτόκου νεὼν ᾠκοδομησατο πρὸ τοῦ <u>*περιβόλου*</u> *ἐν χώρῳ καλουμένῳ* Βλαχέρναις. *(Procop. Aed. 1, 3, 3)*

Pro <u>moenibus</u>, in Blachernis (id loco nomen) dei matri aedem posuit.

Tanrının ansının tapınaklarından birini <u>surların</u> dışında, Blakhernae denilen yerde inşa etmişti.

Ταῦτα δὲ ἄμφω τὰ ἱερα πρὸ τοῦ τῆς πόλεως πεποίηται <u>*τέιχους*</u>*. (Procop. Aed. 1, 3, 9)*

Utrumque templum ante urbis <u>moenia</u> extructum est.

Her iki tapınak <u>surlar</u> önüne yapılmıştır.

MONASTERIUM, -ii (n): Hıristiyan inancın yaygınlaşmasıyla ortaya çıkmış geç dönem Latincesinde kullanılan kilise diline ait bir terimdir. Ortaçağda kullanılmaya başlayan Yunanca *μοναστήριον, το* (inziva yeri)' dan Latinceye geçmiş, tamamen Yunanca bir sözcüktür.

Sözcüğün ortaya çıkışında klasik döneme ait *μόνος, −η, −ον* (yalnız) sıfatının ve *μονόω* (yalnız bırakmak) fiilinin etkisi olabilir. Hıristiyan din adamlarının kent yaşamından uzakta yaşayıp tapınmaları için kırlık veye dağlık yerlerde yapılmış dinsel yapıya verilen isimdir.

Παρὰ ταύτην δὴ τοῦ πορθμοῦ τὴν ἀκτὴν ἥ ἐστιν ἐν δεξιᾷ εἰσπλέοντι τὸν Εὔξεινον καλούμενον Πόντον, βασίλεια πρότερον ὄντα <u>*μοναστήριον*</u> *μεγαλοπρεπὲς κατεστήσαντο (Procop. Aed. 1, 9, 7)*

His ita constitutis, in eo fieri littore, quod in Pontum Euxinum navigantibus dextrum est, veterem regiam in <u>monasterium</u> splendidum mutarunt.

Boğazın o kıyısında, Eukseinos denizine doğru giderken sağda kalan ve eskiden saray olan yapıyı görkemli bir <u>manastıra</u> dönüştürdüler.

MONUMENTUM / monimentum, -i (n): Klasik döneme ait bir sözcüktür. *moneo, -ui, -itum, ere, mens, -tis (f)* (düşünce, karar) ve *memini, isse* (hatırlamak)' yi de kapsayan Sanskritçe "düşünmek" anlamındaki MEN gövdesine bağlı olarak oluşmuştur. MEN kökünün *o* derecesindeki ettirgen fiili *moneo* (düşündürmek; hatırlatmak) bunun sonucu "-e dikkat çekmek, uyarmak" anlamı taşır. *Moneo* , Yunanca *ὑπομιμνήσκω* karşılığı olurken, *monumentum* da *μνημεῖον, το'* u karşılar. *Monumentum,* "anıyı çağrıştıran herşey" dir, özellikle bir ölünün anısını çağrıştıran "mezar, heykel, yazıt" vb. şeylerdir.

Memisse a memoria, cum in id quod remansit in mente rursus movetur; quae a monendo ut manimoria potest esse dicta. Itaque Salii quod cantant:

Mamuri Veturi

significant memoriam veterem. Ab eodem monere, quod is qui monet, proinde sit ac memoria, sic monimenta quae in sepulcris, et ideo secundum viam, quo

praetereuntis admoneant et se fuisse et illos esse mortalis. Ab eo cetera quae scripta ac facta memoriae causa monimenta dicta.

Meminisse (hatırlamak) *memoria* (hatıra)' dan (gelir) , çünkü o *mens* (zihin)' de *remanere* (kaldığı) zaman tekrar harekete geçebilir. Bu yüzden Saliuslar şarkı söyledikleri zaman:

Ey Mamirius Veterus

eskilerin *memoria* (anı)' sına işaret ederler. Aynı sözcükten *(memoria) monere* (hatırlatmak) (gelir), çünkü o da *manere* (kalır) , aynı *memoria* gibidir. Bu nedenle mezarlıklar üstündeki *monimenta* (anıtlar) yol boyunca yoldan geçenlere kendisinin ve onların (okuyanların) ölümlü olduğunu *admoneo* (hatırlatır). *(Varro ling. 6, 49)*

Yunanca karşılığı *χαριστήριον, τό'* dur, şükran duygusunu kanıtlamaya yarayan; anı; anıt anlamındadır.

τοῦτο γὰρ ἀνατέθεικεν ἡ πόλις αὐτῇ ὑπέρ τῆς αὐλῆς χαριστήριον. (Procop. Aed. 1, 11, 9)

Hoc enim grati animi monumentum ei civitas posuit extructi ergo ab ipsa atrii.

Nitekim kent Theodora' ya, yaptırdığı avlu için duyduğu şükran duygusunun anısı olarak bu heykeli dikti.

MUNIMENTUM, -i (n): Arkaik dönemde *moenimentum* şeklinde yazılan bu sözcük klasik dönem yazarları tarafından, geç dönemde kullanıldığı gibi, *munimentum* şeklinde yazıldı. Cicero' nun hiçbir eserinde geçmeyişi dikkat çekicidir.

Kökbilgisi tam olarak bilinmemektedir. *Munio, -ii (-ivi), itum, -ire* (tahkim etmek) fiilinin bir türevi olduğu kabul edilir. *Moenia, -ium (n)* (sur, şehir duvarı) sözcüğüne yakınlaşır. Bu durumda Sanskritçe MU kökünden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Askeri bir terim olarak dile yerleşen *munimentum* "savunma yeri, tahkimat, istihkam yeri, kale" için kullanıldı *(coëcere intra munimenta militem,* Savunma alanları içinde askerlerin etrafını tamamen sarmak, *Tac. Hist. 5, 20).* Yunanca karşılığı *ἔρυμα, −ατος, τό* dur.

ἃς δὴ ἀμφι τὸ τοῦ ἐρύματος πέρας συμβαίνει εἶναι, (Procop. Aed. 1, 3, 9)

quae in extremo est munimento.

Bunlar savunma alanlarının en uç noktasındadır.

NARTHEX, -ecis (m): Yunanca *νάρθηξ, −ηκος,* ὁ'dan Latinceye geçmiş bir sözcüktür. *Νάρθηξ* en erken dönemde uzun bir bitki olan şeytantersine işaret eder. Daha sonra Latince *ferula, -ae* nın karşılığı olarak Homeros' ta "Prometheus'-un ateşi cennetten dünyaya getirmek için kullandığı sopa" ya işaret eder. Zamanla Prometheus' un sopası daha genelleşerek, halk kökbilgisinde öğretmenlerin öğrencilerin ellerine vurmak için kullandıkları sopayı belirtir.

Hıristiyan inancının yaygınlaşmasıyla sözcük eskiçağdaki kullanımından tamamen farklılaşır ve mimari bir nitelik kazanır, Erken Hıristiyan ve Bizans kiliselerinde ana mekâna açılan giriş bölümü, *narteks* anlamını edinir.

ἔστι δὲ αὐτοῖς μία μὲν ἡ ἐπὶ τῶν προθύρων στοὰ ἐπὶ τοῦ νάρθηκος τῷ περιμήκης εἶναι ὠνομασμένη. (Procop. Aed. 1, 4, 7)

Unam habent in vestibulo porticum, nomen ex narthece *"seu ferula"* idcirco nactam, quod longissime porrigatur.

Girişte çok uzun olduğu için ismini *nartheks* (yani *ferula*)' ten alan tek bir portikoya sahiptirler.

OECUS, -i (m): Yunanca *οἶκος, ὁ* (ev; oda)' tan Latinceye geçmiştir. Klasik dönemde Vitruvius ve Plinius tarafından kullanılmıştır. "Büyük oda, salon" ya da "ev" e işaret eder *(oeci magni, in quibus matres familiarum sesiones habent,* ailenin kadınlarının oturduğu büyük odalar, *Vitr. 6, 10).*

τοσοῦντον δὲ μόνον ἔν γε τῷ παρόντι γεγράψεται, ...ἡ καλουμένη Χαλκῇ μέχρι ἐς τὸν Ἄρεως καλούμενον οἶκον. (Procop. Aed. 1, 10, 3)

In praesenti id solum scribam; ..... quam Chalcen ad oecum usque Martis,

Şimdi yalnız şunu yazacağım; ..... Ares' in evine kadar olan Tunç Kapıyı (Chalken).

OPUS, -eris (n): Hint-Avrupa dillerindeki -OP- gövdesinden elde edilmiş bir isimdir. Bu gövde özellikle "üretici çalışma" ya işaret eden sözcük gruplarına aittir. Sanakritçe *apah* (iş) sözcüğüne yakınlaşır. Fakat sözcükler birbirleri ile karşılaştırıldığında Latincedeki *o* sesliliğinin tamamen -OP- gövdesinden kaynaklandığı görülür.

Anlam teknik kullanıma göre değişmektedir. Bir işin sonunda ortaya çıkan ürüne *opus* diyebiliriz. *Opus* bir tarım çalışması, yapı (inşaat), savunma eseri, edebiyat ya da sanat eseri olabilir. Bu tanımlama doğrultusunda anlamı Türkçede "iş, uğraş, eser" sözcükleri ile ifade edilebilir *(Oratio in causarum contentionibus magnum est quoddam opus,* Hitabet sorunların tartışmasında önemli bir uğraştır,

Cic. de orat. 2, 17, 71; habeo opus magnum in manibus, ellerimde büyük bir edebi eser var, *Cic. ac. 1, 1, 3; aedium sacrarum, publicorumque operum depopulatio,* Kutsal tapınakların ve kamu binalarının yıkımı, *Cic. Verr.1, 4, 12)*

Kullanımı arkaik dönemde başladı, klasik ve geç dönemlerde de yaygın bir şekilde devam etti. Özellikle kilise dilinde "insan üstü güç, mucize" ye işaret etti. Yunanca karşılığı *ἔργον, τό* dur. Bu sözcüğünde kullanım alanı Latin dilinde olduğu gibi çok geniştir. İncelediğimiz Procopius metninde *opus* = *ἔργον* yapı çalışmasına işaret eder.

Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς τῇ θεοτόκῳ ἐδείματο πανταχόθι τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς οὕτω δὴ μεγαλοπρεπεῖς τε καὶ παμμεγέθεις καὶ χρημάτων ὄγκῳ, εἰκάσειεν ἄν τοῦτο αὐτῷ μόνον εἰργασθαι τὸ ἔργον καὶ περὶ τοῦτο ἠσχολη-μένον ἅπαντα τῆς βασιλείας κατατρῖψαι τὸν χρόνον. (Procop. Aed. 1, 3, 2)

Igitur Iustinianus Augustus in toto orbe Romano multas aedes sacras deiparae aedificavit, easque tantas, tam illustres ac sumptuosas, ut si quis unam aliquam seorsum spectet, continuo suspicetur nihil ipsum egisse aliud, tempusque omne, quo imperium tenuit, transmisse, mente in illo opere occupata.

İmparator Iustinanus bütün Roma toprakları üstünde, Tanrının anasına adanmış çok sayıda kilise yaptırmıştır, bunlar o kadar görkemli büyük ve çok para sarfiyla yapılmış kiliselerdir ki bir kimse bunlardan birini seyrettiği zaman imparatorun hükümdarlığı sırasında sadece bu yapı çalışmalarıyla meşgul olduğunu düşünür.

PALATIUM, -ii (n): Festus sözcüğün halk dilinden kaynaklandığını ileri sürer:

Palatium id est mons Romae, appellatus est, quod ibi pecus pascens balare consueverint, vel quod palare, id est errare, ibi pecudes solerent; alii, quod ibi Hyperborei filia Palanto habitaverit, quae ex Hercule Latinum peperit, alii eundem, quod Pallas ibi sepultus sit, aestimant appellari.

Palatium yani Roma dağı denirdi; çünkü orada koyunlar otlarken *balare* (meleme)' ye alışmışlardı, ya da *palare* (aşağı yukarı dolaşma) yani *errare* (başı boş dolaşma) alışkanlığındaydılar; nitekim bazıları orada Hercules' ten Latinus' u doğuran Hyperbolei' in kızı Palanto oturduğu, bazıları da orada Pallas gömülü olduğu için (buraya) aynı ismin verildiğini düşünürler *(Fest. s. 220 Müll.).*

Kökbilgisinde sözcüğün Sanskritçe "beslemek; korumak" anlamı veren sözcük gruplarına ait PA kökünden kaynaklandığı kabul edilir. Bu durumda Sanskritçe *pala* (çoban) sözcüğüne bir yakınlaşma söz konusudur. Bu da Yunanca *αἰπόλος*, ὁ ve *οἰοπόλος*, ὁ (çoban) sözcüklerini ve Latince *pasco, pavi, pastum, -ere* (beslemek) fiilini çağrıştırır. Yunancaya *παλατιον, το* şeklinde geçmiştir.

Varro ise sözcüğün ortaya çıkışında halk kökbilgisinin etkisi olduğunu ileri sürer;

Quartae regionis Palatium, quod Pallantes cum Euandro venerunt, qui et Palatini; < alii quod Palatini >, aborigines ex argo Reatino, qui appellatur Palatium, ibi consederunt; sed hoc alii a Palanto uxore Latini putarunt. Eundem hunc locum a pecore dictum putant quidam; Itaque Naevius Balatium appellat, Varro ling. 5, 53.

Dördüncü bölgenin *Palatium* tepesi, Pallantes topluluğu Pallantesli Evander ile birlikte geldikleri için (böyle denir) < nitekim bazıları Palatini (derler) > , Reatinus ülkesinden gelenler Palatium denilen yere yerleşti; fakat bazıları Latinus' un karısı Palanto' dan (adını aldığını) düşünmüşlerdir. Bazıları da

aynı yerin *pecus'* tan (koyun) geldiğini kabul ederler. Bundan dolayı Naevius *Ballatium* der.

En genel kullanımıyla "tep" e anlamına gelen *Palatium* "Roma' nın üzerine kurulduğu yedi tepeden biri" ne işaret eder. Augustus' un imparatorluk sarayını Palatinum tepesinde inşa ettirmesinden sonra sözcük "saray" anlamında da kullanıldı; daha Ovidius' ta *(ars 3, 119)* "saray" anlamında kullanılmıştır. "De aedificiis" te bu anlamda *βασιλεία, ἡ* karşılığıdır.

Ἔστη δέ τις ἀγορὰ πρὸ τῶν βασιλείων περίστυλος. (Procop. Aed. 1, 10, 5)

Pro palatio forum est columnatum dictumque Byzantiis Augustaeum.

Sarayın önünde Bizanslıların Augustaeum dedikleri sütunlarla çevrili bir pazar yeri vardır.

PARIES, -etis (m): Kökbilgisi hakkında çeşitli görüşler vardır. Sanskritçe *pari- iyanta'* dan *paryanta* ile Yunanca *πέρας, −ατος, τό* ve *πεῖραρ, −ατος, τό* (sınır; son; uç) sözcüklerinden etkinlenmiş olduğu düşünülür. Bunun yanı sıra sözcüğün oluşumunda Litvanya dilindeki *tveriù / tverti* (kucaklamak) ya da eski Slavca *preti* (dayanmak, yaslanmak) fiillerinin de etkisi olabilir.

Murus, -i (m) ve *maceria, -ae (f)* ile eşanlamlı *paries* "ev" ya da "avlu duvarı, bölme duvarı, ara duvar" için arkaik dönemden geç devire kadar kullanılmıştır *(interiores templi parietis,* tapınağın iç duvarları, *Cic. Verr. 2, 4, 122)* Sözcüğün Yunanca karşılığı *τοῖχος, ὁ* dur.

ὀρθιοι τοῖχοι οὐρανομήκεις ἐν τετραγώνῳ ἑστᾶσι τέσσαρες, (Procop. Aed. 1, 10, 12)

Stant ad perpendiculum praealti parietes quattuor, forma quadrangulari.

Dört düz duvar düz bir doğrultuda kare biçimde yükselir.

PAVIMENTUM, -i (n): Kökbilgisi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Yunanca παίω (vurmak) fiilini çağrıştıran *pavio, -ivi, -itum, -ire* (vurmak, toprağı dövmek)' den türemiştir. *Pavimentum* ise yapı ve anlam bakımından *pavimento, -avi, -atum-are* (taş döşemek) fiilinin ortaya çıkışına öncü olmuştur.

Pavimentum, "dövülmüş toprak zemin" ve daha genel anlamda""küçük taşlarla döşeli sanatsal inceliği olan zemin" e işaret eder. Yunanca karşılığı ἔδαφος, -εος, τό dur.

ἠμφίασται δὲ μαρμάρων εὐπρεπεία τὰ ἐντὸς ἅπαντα μέχρι ἐς τὰς ὑπεράνω ψηφῖδας, οὐχ ὅσα ἐπανέστηκε μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔδαφος ἐφεξῆς ὅλον. (Procop. Aed. 1, 10, 20)

Intus praeclare omnia inscrustata sunt marmore ad tesseras usque in superiori parte compositas, non modo quaecumque humo surgunt, sed ipsum etiam pavimentum.

Yukardaki mozaikler gibi, yapının içi de zemin dahil, bütünüyle güzel mermerlerle kaplanmıştır.

PICTURA, -ae (f): *Pingo, pinxi, pinctum, -ere* (resmetmek, boyamak) fiilinin bir türevidir. Bu fiilde PEIG kök ailesindendir. Bu durumda Sanskritçe *piñkte* (boyuyor), *piñgah* (koyu kırmızı), *piñjárah* (kırmızımtırak) ve Slavca *pegu* (leke) sözcüklerine bir yakınlaşma söz konusudur.

PEIG ister yazıyla, ister boyaları sürme yoluyla yapılan, süsleme anlamındaki daha geniş bir alandaki sözcük gruplarına ait PEIK kökünü çağrıştırır. *Pictura* da bu kök ailesine de yaklaşabilir. Bunun sonucunda

Sanskritçe *pimçáti* (süslüyor), *paeso* (süslüyorlar), Tokar dilinde *pekant* (ressam), Litvanya dilinde *pëšiù, pëšti* (resmetmek, boyamak) sözcükleriyle yakınlık gösterir.

Latin dilinde *pictura* arkaik dönemden geç döneme kadar resim yapmak, boyamak kavramaları doğrultusunda "resim" anlamında kullanıldı *(et si qua inutilis pictura sit, eam vendat,* Resmin bir faydası yoksa onu satar, *Plaut. Asin.4, 1, 10).* Klasik dönemde bu anlamın yanı sıra daha özelleşerek, "var olan ya da tasarlanan bir nesnenin ya da bir olayın özel olarak hazırlanmış bir yüzey üzerine resmedilmesi sanatı" na işaret eder *(una est ars ratioque picturae,* resim sanatı ve bilgisi birdir, *Cic. de orat. 3, 7, 26).* Sözcüğün bu gün modern dillerde de izleri görülmektedir.

Sözcüğün Yunanca karşılığı *γράφω* (yazı yazıyorum) fiilinin türevi *γραφή, ἡ* dir.

ἐναβρύνεται δὲ ταῖς γραφαῖς ἡ ὀροφη πᾶσα, (Procop. Aed. I, 10, 15)

Tota camera picturis ridet.

Tavanın tamamı resimlerle doludur.

PILA, -ae (f): Daha çok halk dilinde kullanılmıştır. Yazılı Latincede ender olarak karşımıza çıkar. Kökbilgisi hakkında kesin bir bilgi yoktur. *Pango, panxi, panctum, pangere* (bağlamak; yerleştirmek) fiilinin türevi olabilir. Bu fiil PAC kökündendir. Bu durumda Sanskritçe *paca* (bağlamak), Yunanca *πήγνῡμι* (bağlamak; kurmak; yerleştirmek) fiillerine bir yaklaşım söz konusudur.

Bu gün Roman dillerinde de halen kullanılmakta olan *pila* "payanda, payanda ayağı" na işaret eder. *Columna, -ae (f)* (sütun) ile eşanlamlı kabul edilir fakat aralarında gördükleri görev açısından teknik fark vardır. *Columna* kendi

başına bir yapı teşkil etmesine ya da binanın bir bölümünü taşımasına karşın *pila* duvarı desteklemek için duvara eğik olarak inşa edilen destekleyici bir mimari öğedir *(alitudinem pilae habeant pedes duo,* Payanda ayakları iki ayak yüksekliğinde olmalıdır, *Vitr. 5, 10, 2).*

Klasik dönemde, bu anlamda sözcüğün Yunanca karşılığı *στήλη, ἡ* dir. Fakat Procopius payanda ayağı için *πεσσός, ὁ* ve *λόφος, ὁ* sözcüklerini kullanmıştır. İçinde bulundukları cümlelerde *pila'* nın karşılığı niteliğindeki bu her iki sözcük klasik dönemde tamamen farklı anlamlarda karşımıza çıkar.

Λόφος, ὁ : 1) Hayvan boynu, boyunduruk vurulan yer

2) Kuş tepeliği, sorguç, tuğ

Mecaz anlamda: Tepenin doruğu

Bu günkü Yunancada ise "tepe" anlamında kullanılmaktadır.

Πεσσός, ὁ : 1) Oyun oynamaya yarayan yuvarlak taş, pul

2) Üzerinde oyun oynanan tahta

3) Yapılar için kullanılan küp ya da piramit biçimindeki taş

Procopius' un bu anlamlardan nasıl payanda anlamına ulaştığı tartışma konusudur. Sözcükler bu günkü Yunancada da eski anlamlarını korumaktadır. Diğer dikkat çekici bir nokta ise Procopius' un *πεσσός'* u bir birinden farklı iki anlamda kullanmasıdır. Birincisinde ana duvar destekleyicisi "payanda" ya, diğerinde ise henüz tamamlanmamış "yapı iskelesi" ne işaret eder.

οἱ δὲ πεσσοὶ ὧν δὴ ὕπερθεν ἡ οἰκοδομία ἐγίνετο, τῶν ἐγκειμένων σφίσιν οὐκ ἐνεγκόντες τὸ μέγεθος, ἀμηγέπη ἐξαπιναίως ἀπορρηγνύμενοι, οὐκ ἐς μακρὰν διαλυθησομένοις ἐῴκεσαν..... αὐτὴ γὰρ, ἔφη, ἐφ' ἑαυτῆς ἀνεχομένη τῶν ἔνερθεν πεσσῶν οὐκέτι δεήσει. (Procop. Aed. 1, 1, 69)

Cum pilae, quibus incumbebat, sub graviori mole fatiscentes, repente facto vitio, imminentis ruinae speciem praebuerunt.....Is namque, ait, se ipso fultus, pilis suspositis non amplius indigebit.

Üstüne yapının inşa edildiği ayaklar kütlenin ağırlığı altında çatlarken, bir anlık bir yanlışla, yakın bir tehlikenin tehdidi altında kaldılar.....Çünkü "o" dedi "kendi üstünde durduğunda artık ayaklara (yapı iskelesine) ihtiyaç duymayacaktır".

οἱ λόφοι, ὧνπερ ἐπεμνήσθην ἀρτίως, οὐ κατὰ ταὐτὰ ταῖς ἄλλαις οἰκοδομίαις πεποίηνται, ἀλλὰ τρόπῳ ποιῷδε. (Procop. Aed. 1, 1, 51)

Pilarum, de quibus mentionem proxime feci, non eadem est ac reliqui aedificii composito, sed huius modi.

Daha önce sözünü ettiğim ayaklar başka yapıların düzenlemesinde olduğu gibi değil fakat şöyle yapılmıştır.

PLUMBUM, -i (n): "Kurşun" a işaret eden *plumbum'* un pek çok metal adı gibi kökbilgisi tam olarak bilinmiyor. Yunanca *μόλυβδος* = *μόλιβος*, ὁ (m) (kurşun) sözcüğünden etkilenmiş olabilir. Latincede metal adları cinssiz kabul edilmesi dolayısıyla Yunanca ile aralarında cins farkı vardır. Akdeniz dillerinden birine ait olma olasılığı oldukça yüksektir. Kurşun ilk defa İspanya' dan getirildiği için *plumbum* İberya dilinden de Latinceye geçmiş olabilir.

ἀλλὰ μόλιβδος ἐς τέλμα χυθείς, καὶ μεταξὺ πανταχόσε χωρήσας, τῶν τε λίθων τῇ ἁρμονίᾳ ἐντετηκὼς καὶ συνδέων ἀλλήλοις αὐτούς. (Procop. Aed. 1, 1, 53)

Sed plumbum; quod lacunis infusum, omnia permeat interstitia, illapsumque iuncturis lapidum ipsos nectit.

Fakat kurşunlar taşlar arasından her çatlağa akar ve taşların birleşme yerlerinde onları bağlar.

PORTA, -ae (f): Kökbilgisinde Yunancanın etkisinde olduğu görüşü vardır. Sözcük karşıdan karşıya geçmek anlamı veren PER kökündendir. Bu kök ailesine ait Yunanca *πείρω* (delmek; yarıp geçmek) fiilinin etkisinde *πορθμός*, ὁ (nehir ya da gölde bir iskeleden diğerine geçmek için kullanılan araç; dar yer, geçit, boğaz) sözcüğünün ilk dört sesine yakınlaşır. *Πορθμός*' un etkisiyle sözcük bir süre 12 Levha Yasalarında *(2, 3)* görüldüğü gibi *portus* şeklinde eril cinste kullanıldı *(krş. Fest. 262, 19).*

Portus iki ayrı anlamda kapı ve limana işaret ediyordu. Dilin kendi içinde gösterdiği belirsizliği önlemek amacıyla PORT- gövdesinden eril ve dişil cinslerde isimler birbirlerinden ayrıldılar. *Portus, -us (m)* liman *(e portu proficisci,* limandan hareket etmek, *Caes. Gall. 3, 14)* anlamını korudu ve birçok dillere geçti. *Porta* ise coğrafi terim niteliğini koruyarak bir şehrin surlarındaki kapı yani "şehir kapısı" için kullanıldı *(Si Hannibal ad portas venisset,* Hannibal şehir kapılarına dayanırsa, *Cic. fin. 4, 9, 22). Porta* bu anlam doğrultusunda Yunanca *πύλη*, ἡ (geçit; şehir kapısı) sözcüğüne yakınlaşır. Zamanla daha genelleşerek Yunanca *θύρα*, ἡ gibi "kapı" için kullanıldı, ve ev kapısı için kullanılan *foris, -is (f)*' in yerini aldı *(ab decumana porta castra munita,* ana kapıdan tahkim edilen ordugah, *Caes. Gall. 3, 25).*

"De aedificiis" in Latince çevirisinde *Porta Aureae* Altın Kapı' nın karşılığıdır.

ἐν ἀριστερᾷ δὲ εἰσιοντι ἐς τὰς Χρυσᾶς *καλουμένας* Πυλας Ἰας *ἁγίας μαρτύριον εὑρὼν καταπέπτωκος, πολυτελείᾳ τῇ πάσῃ ἀνενεωσατο. (Procop. Aed. 1, 9, 16).*

Ad laevam introitus Portae Aureae, cum martyrium sanctae Iae collapsum vidisset, illi reparando omnem adhibuit munificentiam.

Altın Kapı olarak bilinen kapıdan girince solda yer alan ve yıkıntı halinde bulunan Azize Ia' nın martyron' u bu imparator tarafından bütün görkemiyle onarıldı.

PORTICUS, -us (f): Bir görüşe göre *manus, -us (f)* (el) isminden *manica, -ae (f)* (kol, yen)' nın türemesi gibi *porta, -ae (f)* (kapı) ve *portus, -us (m)* (liman) isimlerinden *porticus'* un türemiş olabileceğidir. Sözcüğün dördüncü grup isim çekimine geçmesi *portus'* a, cinsinin dişil olması ise *porta'* ya yakınlığını gösterir. Dişillik konusunda Yunanca karşılığı *στοά / στοια, ἡ'* nın etkisi de söz konusu olabilir, çünkü bu da dişil bir isimdir.

Eskiçağda bir caddenin iki kenarında yer alan bir tarafı kapalı, diğer tarafı ise sıra sütunlarla dışa açılan yaya yolu niteliğinde *arkad'* a; bir binaya girişte eşit aralıklı bir dizi sütunun bulunduğu üstü örtülü giriş sundurması, *revak'* a *porticus / στοά* denir. Daha genel bir tanımlama ile bir sütunlar dizisidir *(Graeci in quadrato amplissimis et duplicibus porticibus fora constituunt,* Yunanlılar forumlarını çok geniş ve çift sıra sütunlarla bir kare içinde inşa ederler, *Vitr. 5, 1, 1).* Sözcük Türkçede de "portik" ya da "portiko" şeklinde mimari bir terim olarak Latincenin etkisinde halen kullanımaktadır. Arkaik dönemden geç döneme kadar kullanılmıştır.

Yunanca *στοά'* da *porticus* gibi bu gün pek çok dilde stoa şeklinde kullanılmaktadır. En genel anlamda "sütunlarla çevrilmiş yer" e işaret eder.

στοαί τέ εἰσιν ἑκατέρωθι δύο, οἰκοδομίᾳ μὲν τοῦ νεὼ οὐδεμιᾷ διειργόμεναι, ἀλλὰ ... καὶ τω μήκει μέχρι ἐς τὸ πέρας συνεξικνούμεναι, τὸ δέ γε ὕψος καταδεέστεραι. (Procop. Aed. 1, 1, 55)

Utrumque latus duae porticus ambiunt, adeo non dissepientes structuram templi, ut potius latidunem eius amplient, pari quidem cum ipso longitudine ad extrema porrectae, sed altitudine inferiores.

Her iki tarafta iki portik (sütun sırası) bulunur, bunlar tapınak yapısından ayrı değildirler ve daha çok onun enini daha geniş göstermeye yararlar ve yapının uç bölümlerine kadar onunla aynı uzunluktadırlar fakat yükseklikleri yapının içteki yüksekliğinden daha azdır.

PROPUGNACULUM, -i (n) : Kökbilgisi hakkında kesin bir bilgi yoktur. En basit şekilde *propugno, -avi, atum, -are* (çatışmak, dövüşmek) fiilinin bir türevi olduğu düşünülebilir, *pro* + *pugna* + *culum* şeklindeki bir şemaya göre yapılandığı düşünülebilir.

Pro Latincede ablativus bir isimle kullanıldığında "önünde; yerine; için; adına" gibi anlamları ifade eder. Yapı ve anlam bakımından Yunanca *πρό* edatına yaklaşır. Aralarında görülen ses benzerliği bu yakınlaşmanın en belirgin kanıtıdır. Bu edat ile bileşik fiil yapma alışkanlığının, *propugnare'* de olduğu gibi, oldukça yaygın olduğu eskiçağda da belirtilmiştir *(Varro ling. 5, 56).*

Pugna, -ae (f) (dövüş, savaş) ise *pugno, -avi, -atum, -are* (savaşmak) fiilini ve *pugnus, -i (m)* (yumruk) sözcüğünü çağrıştırır. Bu sözcük grubu PUG kök ailesine aittir.

Culus, -a, -um ise Plautus' tan başlayarak karşımıza çıkan yeni kelimeler türetmeye yarayan bir küçültme ekidir.

Klasik dönemde yaygın bir şekilde, daha çok askeri bir terim olarak kullanılan *Propugnaculum* "düşman saldırısını engellemek amacıyla düzenlenmiş yer" e işaret eder *(Pontes et propugnacula iungunt,* köprüleri savunma alanları ile birleştirdiler, *Verg. Aen. 9, 170).* "İstihkam, savunma yeri" anlamında Yunanca *φυλακτήριον, τό* karşılığıdır.

ὅπως δὴ ἄμφω ἀκαταγώνιστα φυλακτήρια τῷ περιβόλῳ τῆς πόλεως εἶεν. (Procop. Aed. 1, 3, 10)

Ut ambo, veluti inexpugnabilia propugnacula, urbis muros protegant.

Her ikisi de fethedilemez istihkam gibi şehrin surlarını korurlar.

PROPYLAEON (-laeon) / propylon, -i (n) : Yunanca *προπύλαιον, τό*'-nın Latinceleştirilmiş bir terimidir. *πρό* (önünde) edatı ile *πύλη, ἡ* (kapı, ev kapısı) isminin birleştirilmesi yolu ile (*πρό* + *πύλη* → *προπύλον, τό*) elde edilmiştir. Genellikle çoğul halde *προπύλαια, τά* şeklinde kullanıldı.

Propylaeum önceleri "Atina akropolinde Pallas tapınağının anıtsal kapısı"-na işaret ediyordu. Zamanla sözcük daha genel bir anlam kazanarak "dinsel bir yapının ya da bir sarayın girişi" için kullanıldı *(Phalereus Demetrius Periclem vituperat, quod tantam pecuniam in praeclara illa propylaea coniecerit,* Phalereus Demetrius Pericles' i suçlar, çünkü o kadar çok parayı o ünlü girişe harcamıştı, *Cic. off. 2, 17, 60).* Türkçede *propile* şeklinde kullanılmaktır.

ἐπί κοινῆς δὲ προπύλαια πάντα, ἥ τε αὐλὴ καὶ μέταυλοι θύραι (Procop. Aed. 1, 4, 7)

Communia sunt omnia propylaea, atrium, medianae ianuae.

Bütün girişler, avlu (ve) ara kapılar ortaktır.

PUNICEUS, -a, -um (sıfat): *Poeni, -orum (çğl. m)* (Kartacalılar) adının bir türevidir. Yunanca *φοῖνιξ*, *−ῖκος*, ὁ (Fenikeli, Kartacalı)' e yaklaştığı açıkça görülür. *Φοῖνιξ* ilk defa Homeros' ta belgelenmiştir. Sözcük Latincede tekil haliyle *Poenus, -i (m)* şeklinde kullanıldığı zaman Kartaca' ya - Fenikeliler tarafından Afrika kıyılarında kurulmuş ticaret kolonisi - işaret eder.

Yunanlılar koyu kırmızı rengi ilk defa ortaya çıkaranların Fenikeliler olduklarını düşündükleri için *φοῖνιξ* sözcüğünü Kartaca ve Fenike' nin yanı sıra bu renk için de kullanmışlardır. Bunun sonucunda *φοῖνιξ* ' ten türeyen *φοινίκεος*, *-α*, *−ον* sıfatı koyu kırmızı renkte olan nesneleri niteler. Kuşkusuz *puniceus* Yunanca *φοινίκεος*' tan Latinceye geçmiştir. Aralarında görülen ses benzerliği ve anlam yakınlaşması bu etkileşim en belirgin kanıtıdır.

"Koyu kırmızı" ya işaret eden *puniceus* sıfatının kullanımı arkaik dönemde başlar, klasik dönemde yaygınlaşır *(taeniae puniceae,* kırmızı saç bandları, *Verg. Aen 2, 265).*

Θαυμάσειε γὰρ ἂν ἐικότως τῶν μὲν τὸ ἁλουργόν, τῶν δὲ τὸ χλοάζον, καὶ οἷς τὸ φοινικοῦν ἐπανθεῖ καὶ ὧν τὸ λευκὸν ἀπαστράπτει, ἔπι μέντοι καὶ οὓς ταῖς ἐναντιωτάταις ποικίλλει χροιαῖς ὥσπερ τις ζωγράφος ἡ φύσις. (Procop. Aed. 1,1, 60)

In prato floribus convestito versari se quispiam putet, ac merito horum purpuram, illorum viridatatem miretur, alia puniceo, alia condido fulgore praedita; et quae natura, non secus ac pictor, coloribus dissimillimis variavit .

İnsan kendini çiçek açmış bir çimenlikte sanır ve kiminin erguvan rengine, kiminin yeşiline, kiminin kan kırmızı parıltısına, kiminin beyaz ışıltısına hayretle bakar; ve bunlar doğada, bir ressam gibi, en karşıt renklerle karışır.

PURPURA, -ae (f) : Kökbilgisinde sözcüğün Latinceye Yunanca *πορφύρα, ἡ* (purpura, bir tür kavkılı yumuşakça, bu yumuşakçalardan elde edilen erguvan rengi; bu renkteki giysi) ' dan geçtiği kabul edilir. *Πορφύρα, πορφύρω* (kararmak; morarmak) fiilinin türevidir. Bu da reduplacitio (ikizleme) yoluyla, *μύρω* (akmak) dan *μορμύρω* (kaynamak; kaynatmak)' nun oluşturulması gibi, *φόρω* (karıştırmak)' dan elde edilmiştir.

Varro ise sözcüğün Kartaca diline ait olduğunu ileri sürer:

Purpura a purpurae maritumae colore, ut Poenicum, quod a poenis primum dicitur allata.

Erguvan kırmızısı *"purpura"* kabuklu deniz hayvanın *"purpura"* renginden (gelir), Kartaca dilindeki gibi, çünkü ilk defa Kartacalılar tarafından (İtalya' ya) getirildiği söylenir. *(Varro ling. 5, 113)*

"Lal, erguvan kırmızısı, kırmızı" renklerine işaret eden *purpura*, aynı zamanda iktidarı ve gücü temsil eder, Roma senatörlerinin cübbeleri ve cübbelerdeki erguvan şerit de bu sözcükle ifade edilir. Bu nedenle Bizans döneminde de imparatorluk rengi olarak kabul edildi.

"De aedificiis" te erguvan rengini belirtmek üzere *ἁλουργός, -ον* kullanılmıştır.

Θαυμάσειε γὰρ ἂν εἰκότως τῶν μὲν τὸ ἁλουργόν , ... ἐπανθεῖ (Procop. Aed. 1, 1, 60)

In prato floribus convestito versari se quispiam putet, ac merito horum purpuram , ...

İnsan kendini çiçek açmış bir çimenlikte sanır ve kiminin erguvan rengine, ... hayretle bakar.

QUADRATUS, -a, -um (sıfat) : *Quadro, -avi, -atum, -are* (kare yapmak, kare şekline getirmek) fiilinin participium perfectum halinin sıfatlaşmış şeklidir. Bu fiil sayma sayı sıfatı *quattuor* (dört) üzerinden elde edilmiştir. *Quattuor* Sanskritçe *catur* (dört) ve Yunanca *τέτταρες* (*τέσσαρες*) (dört) sözcüklerinin etkisindedir. Bu sıfatın *quadr-* biçimli pek çok bileşiği vardır. Örneğin, *quadrupes, -pedis* (dört ayaklı); *quadruplex, -plicis* (dört katlı); *quadrum, -i (n)* (kare) vs.

Quadratus dört kenarlı bir nesneyi niteler. *Quadratum, -i (n)* şeklinde cinssiz bir isim gibi de kullanılabilir, bu durumda *quadrum* ile eşdeğerde "dörtgen" e işaret eder *(mutat quadrata rotundis,* dörtgenleri dairelere çevirir, *Hor. epist. 1, 1, 100).*

Yunanca karşılığı *τέτρα* (dört) + *γωνία, ἡ* (açı; kenar) şeklinde elde edilen *τετράγωνος, −ον* (kare)' dur. "De aedificiis" in Latince çevirisinde *τετράγωνος* ile, asıl Latince karşılığı *quadrilaterus* (dörtkenar, dörtgen) olan *τετράπλευρος, −ον* (dikdörtgen) ' un yerine de kullanılmıştır. Ancak Eukleides' te belgelendiği gibi, *τετράγωνος*' un, kenar ve açıları eşit dörtgen anlamında *τετράπλευρον*' la eşdeğer kullanımı dikkate alındığında, *quadratus'* un her iki terimi karşılaması yanlış sayılmamalıdır.

ἐν τετραπλεύρῳ μὲν γὰρ τὸ τέμενός ἐστιν, οὐ κατὰ πολὺ δὲ φαίνεται προέχον τοῦ εὔρους τὸ μῆκος. (Procop. Aed. 1, 3, 17)

Templum hoc ita quadratum est, ut longitudo latitudinem haud multum superare videatur.

Bu tapınak uzunluğu eninden çok fazla olmadığı için kare biçiminde sayılır.

ὁ νεὼς ἐντὸς ἐν τετραγώνῳ (Procop. Aed. 1, 6, 13)

Tum se templum attolit, intus quadratum

O zaman tapınak içte kare biçimindedir.

REGIA, -ae (f) *: Rego, rexi, rectum, -ere* (yönetmek, yol göstermek) fiilinin bir türevidir. Bu fiil ARG köküne ait Sanskritçe *argami* (elde etmek, ele geçirmek) ve Yunanca *ὀρέγω* (uzanmak)' ya yakınlaşır ve Sanskritçe *râgan* (kral), Got dilinde *reiks* (kral), Almanca *reich* (imparatorluk) ve *recht* (hukuk) sözcüklerini çağrıştırır. Latincede *regere'* nin REG- gövdesi üzerinden elde edilen bütün türevleri imparatorluk, krallık ya da yönetme ile ilgilidir. Örneğin: *Rex, regis (m)* (kral), *regina, -ae (f)* (kraliçe), *regnum, -i (n)* (krallık), *regno, -avi, -atum, -are* (kral olmak, yönetmek), *regius, -a, -um* (krallığa ait) vb.

Regia ikametgâh anlamında kullanıldığında "krallık, imparatorluk sarayı"-na işaret eder *(in vestibulo regiae,* krallık sarayının girişinde, *Liv. 1, 40).* Eğer *regia* bir şehri *(urbs)* niteliyorsa, o zaman krallık şehri yani "başkent" anlamındadır *(Croesi regia Sardes,* Kraesus' un krallık şehri Sardes, *Hor. epist. 1, 11, 2).* Bu anlamda daha çok şiir dilinde ve Augustus sonrası dönemde karşımıza çıkar. Yunanca karşılığı *βασίλειον, τό* dur.

Ταύτης δὲ τῆς ἀγορᾶς οὐ πολλῷ ἄποθεν τὰ βασιλέως οἰκία εστι. (Procop. Aed. 1, 10, 10)

Non procul ab eo foro est regia.

Kraliyet sarayı bu çarşı yerinden çok uzak değildir.

RELIQUIAE, -arum (çğl. f) : *Relinquo, -liqui, -lictum, -linquere* (bırakmak, terk etmek) fiilinden türetilmiş bir isimdir. Daima çoğul halde kullanılan bu sözcüğün şiir dilinde *relliquiae* şeklinde yazılımı oldukça yaygındır.

Arkaik dönemde kullanılmaya başlayan bu sözcük *relinquere* fiilinin etkisinde "harabe, kalıntı" anlamını kazanır *(is navem atque omnia, perdidit in mari, Haec bonorum eius sunt reliquiae,* O gemisini ve herşeyini denizde kaybetti, onun mülkü bu kalıntılardır, *Plaut. Rud. 1, 3, 7).* Kilise dilinde daha özel bir anlama kayarak "bir azizin cesedi" ne, "cesedin bir kısmı" na ya da "azize ait bir eşya" ya işaret eder. Türkçede, İsa, aziz ve azizelerden arta kalan kutsal eşyaya, Fransızca etkisindeki *rölik* sözcüğü kullanılmaktadır.

Yunanca karşılığı *λείψᾶνον, τό* dur. Bu da *λείπω* (bırakmak, terk etmek) fiilinin bir türevidir.

μεταξὺ δὲ τὰ περὶ τῶν δεδηλωμένων λειψάνων ἀκούσας. (Procop. Aed. 1, 7, 13)

Hoc interim spatio sacras reliquias inventas audiit.

Bu sırada kutsal kalıntıların bulunduğunu işitti.

ROTUNDUS, -a, -um (sıfat) : Klasik dönemde ve çok nadir kullanılan bu sıfat *rota, -ae (f)* (tekerlek) sözcüğünün bir türevidir. Bu da Sanskritçe *ratha* (savaş arbası) ve eski Almanca *rad* (tekerlek) sözcüklerine yakınlaşır. Latincede tekerlek ile ilgili kavramlar yuvarlak anlamı veren KWEL kök ailesine aittir.

Rotundus ve benzeşme yoluyla *rutundus* tekerlek biçimindeki yuvarlak nesneleri niteler *(mundum rotundum esse volunt,* yeryüzünün yuvarlak olmasını arzu ediyorlar, *Cic. nat. deor. 1, 10, 24).*

İncelediğimiz metin içinde *rotundus στρογγυλόω* (yuvarlaklaştırmak; yuvarlak olmak) ve *στρογγυλίτω* (yuvarlaklaştırmak, yığınlaştırmak) fiilinden türetilmiş *στρογγύλος, -η, −ον* (yuvarlak) sıfatının karşılığı olarak "silindir şeklinde bir yapı" yı niteler.

ὕπερθεν δὲ αὐτῶν κυκλοτερὴς οἰκοδομία ἐν στρογγύλῳ ἐπῆρται. (Procop. Aed. 1, 1, 41)

Aedificium aliud sustinent rotundum ac teres.

Onların üstünde silindir biçimli, yuvarlak başka bir yapı yer alır.

SANCTUARIUM, -ii (n) : *Sancio, sanxi, sanctum (sancitum), -ire* (kutsal kılmak; onaylamak; onamak; cezalandırmak) fiilinin isimleştirilmiş participium perfectum' udur; "kutsal eşyaların korunduğu yer" anlamında, IV. yüzyıldan başlayarak, *sacrarium, -i (n)* klasik teriminin yerini aldı. *Sancio* fiili, *sacer, -cra, -crum* (kutsal) sıfatıyla aynı aileye aittir ve aralarındaki ilişki, *tango* (dokunmak) ile *integer* (bütün; saf)' deki *-tagro-*, *pango* (çakmak; antlaşma yapmak) ile *pactum* (antlaşma) vb. gibidir; yer bildiren eklemleşme, *arma* (silah, çoğ.) *-armarium* (dolap) ile *sacra* (kutsal eşyalar) *-sacrarium* modelleriyle kıyaslanabilir. Biçimbilgisel açıdan, *sanctus* (kutsanmış) sıfatının *-to-* içekiyle oluşumu, *vincio* (kazanmak) *-vinctus* (kazanılmış) ilişkisiyle paralellik gösterir.

Sacer, -cra, -crum anlamı *profanus, -a, -um* (kutsal olmayan şey) karşıtıdır; *sacrum* "tanrısal" dünyaya aittir, *profanum* ile ayrı ayin töresine sahiptir. *Sacer,* dokunulduğunda kirlenmemezlik ve kirletmezlik olmayan kişi ya

da şeydir *(locus sacer,* kutsal yer, *Cic. inv. 1, 26, 38),* "kutsanmış", aynı zamanda "lanetlenmiş" kavramı bu çift anlamdan kaynaklanır: *sacer,* yeraltı tanrılarına adanan kişi, yani "suçlu" dur. (krş. *sacer morbus, ἱερὰ νὸσος,* sara hastalığı); *sancio,* bu doğrultuda, "lanetli olarak ilan etmek", "törenle yasaklamak" ve "cezalandırmak" yasa anlamlarını edinir, buradan *sanctus* "kutsanmış ya da dokunulmaz kılınmış" sonuç eylemiyle *sacer'* den ayrılır, Yunancadaki *ἅγιος* anlamına ulaşır ki bu da klasik Latincede değil, sonraki çağlarda belgelenmiştir.

Sacer ve *sancio,* Hititçe *saklas, saklis* (yasa; ayin töreni) ile bağlantılı eski bir Hint-Avrupa söz grubunun, dinsel ve yasal kavramlar ifade eden ortak bir köküne dayanak gözükmektedir.

Sanctuarium, Yunanca *ἁγίασμα, −ατος, τό* karşılığı olarak, "kutsal yer, tapınak" ve "kutsal kalıntılar dokunduğu için kutsallaşan giysi" anlamında, geç dönemde, dinsel dile yerleşir. Pocopius metninde, daha özel bir anlam edinerek, kiliselerde "kutağın" bulunduğu yer anlamında, *ἱερατεῖον, −ον, το* karşılığı olarak kullanılmıştır.

κατὰ δὲ ταῖν δυοῖν εὐθείαιν τὸ ζεῦγμα, εἴη δ' ἄν κατὰ μέσον αὐταῖν μάλιστα, τοῖς οὐκ ὀργιάζουσιν ἄβατος τετέλεσται χῶρος, ὅνπερ <u>ἱερατειον,</u> ὡς τὸ εἰκός, ὀνομάζουσι. (Procop. Aed. 1, 4, 12)

In commissura harum linearum, utrisque fere medium obtinente, conditum inauguratumque est <u>sanctuarium,</u> sic locum merito appellant, eorum vestigiis interdictum, qui rei divinae non operantur.

İki doğru hattın kesiştiği aşağı yukarı her ikisinin orta noktasına tapınağın <u>en kutsal</u> yeri saklandı; bu yere haklı olarak bu ad verilmiştir, çünkü dinsel kültün ruhani ayinini yerine getirmeyenlerin buraya girmesi yasaklanmıştır.

SAXUM, i (n) : SAK kök ailesine aittir. Eski İzlanda dilinde *sax* (kılıç, kısa kılıç; bıçak) ve eski Almancadaki *sahs* (kılıç, kısa kılıç; bıçak) ile benzerlik gösterir. Ancak yine eski Almancadaki, *sega / sego* (testere), *segesna / segansa* (tırpan) sözcükleri keskin nesnelere işaret eder ve bu sebeple Latince *seco, -ui, -tum, -are* (kesmek) ile aynı aileye ait olabilirler. Bir başka görüşle, *rumpo, rupi, ruptum, -ere* (kımak) fiilinden *rupes, -is (f)* sözcüğünün oluşturulması modeli örnek alınarak, *seco* (kesmek)' den de *saxum'* un türetilmiş olduğu düşünülebilir.

Sözcüğün en yaygın anlamı "kaya , kaya parçası" ya da "büyük taş" tır *(non est e saxo sculptus,* kayadan yontulmadı, *Cic. ac. 2, 31, 100).* Çoğul şekli "taşlı zemin" e ya da "kayalık yer" e işaret eder *(mitis in apricis cogitur vindemia saxis,* bağ bozumunda olgunlaşma güneşli kayalık yerlerde gerçekleşir, *Verg. georg. 2, 522).* Bu anlamların yanı sıra tekil ya da çoğul halde "taş duvar" için de kullanıldığı bilinmektedir *(Romulus saxo lucum circumdedit alto,* Romulus koruyu yüksek taş duvarla çevirdi, *Ov. fast. 3, 431).*

"De aedificiis" te *πέτρα, ἡ* ve *lapis, -idis (m)* (taş) ile eşdeğerde λίθος, ὁ'-un karşılığı durumundadır.

καὶ μὴν καὶ εἰκόνες αὐτὴν κοσμοῦσι παμπληθεῖς, αἱ μὲν χαλκαῖ, αἱ δὲ τῷ λίθῳ ἐπιξυσθεῖσαι, θέαμα λόγου πολλοῦ ἄξιον. (Procop. Aed. 1, 11, 7)

Simulacris compluribus ornatum est: quorum alia ex aere fusa, alia e saxo scalpta egregium spectaculum praebent.

Burası çok sayıda heykellerle süslüdür; bunların bazıları pirinçten dökülmüş, bazılarına taştan yontularak yapılmıştır, uzun uzun anlatılmaya değer niteliktedir.

οὐκ ἐπὶ γεώδους ἐδάφους τοῖς αὐτὴν δειμαμένοις, ἀλλ' ἐπὶ πέτρας πεποιημένη. (Procop. Aed. 1, 11, 12)

neque in molli solo positum, at super saxo.

(Yapının temelleri) toprağa değil, kaya üstüne atılmıştır.

SENATUS, -us (m): Sadece insan için kullanılan, yaşlılıkla birlikte saygıyı da belirten *senex, senis* (yaşlı) sıfatının bir türevidir. Bu sıfatın Sanskritçe *sana-s* (yaşlı)' a yaklaştığı görüşü vardır. *Senex '* in *senatus'* ta görüldüğü gibi SEN- gövdesi üzerinden elde edilmiş türevleri vardır. Örneğin: *Senator, -oris (m)* (Roma senatosunun bir üyesi), *senectus, -a, -um* (yaşlı), *seneo, (senesco) -ere* (yaşlanmak), *senilis, -e* (yaşlılığa ait) vs. *Senatus'* ta Yunancadaki *γέρων* (yaşlı)' dan türeyen *γερουσία, ἡ* (yaşlılar meclisi)' daki, Sanskritçede de bulunan GER kökünden vazgeçilmiş olması ilginçtir; siyaset dilinde, *aedilis-aedilatus, tribunus-tribunatus, magister-magistratus* gibi, eyleme somut bir anlam kazandıran *-tus* takılı isimlerden biridir.

Kullanımı çok eskilere dayanan *senatus* en genel anlamda "yaşlıların toplantısı" na işaret eder. *Senatus* Roma' da devlet meselelerinin, yasaların tartışıldığı en yüce meclise verilen isimdir *(quae - consilium, ratio, sententia - nisi essent in senibus, non summum consilium maiores nostri appellasent senatum. Apud Lacedaemonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes,* Eğer yaşlılarda bunlar - ihtiyat, saygı, düşünce - olmasaydı, atalarımız en yüce meclise *senatus* (senato) demezlerdi. Örneğin, Lakedaimonyalılar arasında çok önemli görevlere gelen kişilere *senes* (yaşlılar) denir, *Cic. Cato 6, 19)* .

"Roma senatosu" karşılığı olarak *γερουσία* da kullanılmakla birlikte *(Dion. H. 1, 261, 5)* metnimizdeki karşılığı *βουλὴ, ἡ* dir.

ἔνθα δὴ ξυννιοῦσα ἔτους ἀρχομένου ἡ Ῥωμαίων βουλὴ σύγκλητος ἐνιαύσιον ἑορτὴν ἄγει, τὰ τῆς πολιτείας ὀργιάζουσα ἐς ἀεὶ νόμιμα. (Procop. Aed. 1, 10, 7)

Eo senatus Romanus ineunte anno conveniens, festum solenne celebrat more institioque reipublicae.

Burada her yılın başında Roma senatosu toplanır ve eski devlet geleneğine göre bayram kutlanır.

SMARAGDUS, -i (m) / (f): Yunanca *σμαράγδος, ὁ / ἡ* (zümrütten)' dan Latinceye geçmiştir. Yunancada olduğu gibi Latincede de hem eril hem de dişil olarak kullanılmıştır. Klasik dönemde karşımıza çıkan bu sözcük, kıymetli yeşil taşa, özellikle "zümrüt" e işaret eder *(Terrtia auctoritas smaragdis perhibetur pluribus de causis, quippe nullius coloris aspectus iucundior est,* Üçüncü kaynak pek çok sebepten dolayı zümrütlere ayrılmıştır, kesinlikle hiçbir rengin görünüşü - ondan - daha hoş değildir, *Plin. nat. 37, 5, 62).*

τῶν δὲ μαρμάρων ἔνια μὲν λίθου Σπαρτιάτου ἐκεῖ σμαράγδῳ ἴσα, ἔνια δὲ πυρὸς φλόγα μιμοῦνται, (Procop. Aed. 1, 10, 20)

Illorum autem marmarum quaedam baconica smaragdum aequiparant;

Mermerlerin bazıları zümrüte eşdeğer Sparta taşı(ndandır).

SPHAERA, -ae (f): Yunanca *σφαῖρα, ἡ* (top; küre; dünya, yerküre)' dan Latinceye geçmiştir; *sphaeralis, -e* (topla ilgili); *sphaericus, -a, -um* (top biçiminde); *sphaeristerium, -ii (n)* (top oynanan salon) gibi türevleri de Yunanca

yazımı izler. Cato' da *(re. rust. 82)* "yuvarlak, top" anlamında belgelenir; Cicero' da *(fat. 8, 15; rep. 1, 14, 21 vb.)* daha çok felsefe dilinde "gök kubbesi" *(habent suam sphaeram stellae inerrantes,* sabit yıldızların kendi gökkubbesi vardır, *Cic. nat. deor. 2, 21, 55)* anlamında kullanılmıştır ancak yine Cicero *(nat. deor. 2, 18, 47),* Latince karşılık olarak *globus, -i (m)'* da kullanmıştır

"De aedificiis" te *testudo sphaerica* tamlamasıyla Yunanca *σφαιροειδής, -ές'* in karşılığı durumunda "küresel kubbe" ye işaret eder.

τό τε σφαιροειδὲς ἐπικυρτούμενον ὕπερθεν μετεωρίζεσθαι που δοκεῖ καὶ οὐκ ἐπὶ στερρᾶς τῆς οἰκοδομίας ἑστάναι, καίπερ ἀσφαλείας εὖ ἔχον. (Procop. Aed. 1, 4, 15)

Cui imposita testudo sphaerica in aere pendere, nec solida niti videtur fabrica, quamvis firmitatis plurimum habeat.

Bunun tepesine doğru bükülen küresel bir kubbe, yapı yere sağlamca oturmuş olmasına karşın, havada asılıymış gibi ve sağlam olmayan bir duvar yapısına dayalıymış gibi gözükür.

STADIUM,-i (n) : Yunanca *στάδιον, τό* (600 Yunan ayak, 625 Roma ayak karşılığı olaran uzunluk ölçüsü; 1 *stadion* uzunluğundaki koşu yeri)' dan Latinceye *stadium* olarak geçmiştir.

Antikitede koşuların ya da türlü karşılaşmaların yapıldığı, bir ucu yarım daire şeklinde olan uzunlamasına mekâna verilen isimdir *(corpus est ut cursor, locus stadium qua currit, tempus hora qua currit, actio cursio,* Vücut koşucu gibidir, koştuğu yer *stadium* (koşu yeri)' dur, orada koştuğu süre zamandır, eylem de koşudur, *Varro ling. 5, 11)*

τῆς γὰρ θαλάσσης ὡς ἀγχοτάτω, ἵνα δὴ Στάδιον ὁ χῶρος καλεῖται (ἀγῶσι γάρ, οἶμαι, τὸ παλαιὸν ἀνεῖτο τισι) ξενῶνας ὑπερμέγεθεις ἐδείμαντο, τοῖς τὰ τοιαῦτα ταλαιπωρουμένοις ἐπὶ καιροῦ γενησομένους καταλυτήρια. (Pocop. Aed. 1, 11, 25)

Nam propter mare, eo in loco, qui stadium, ut equidem censeo, idcirco dicitur, quia ludis ac certaminibus olim destinatus erat, xenodochia amplissima aedificavit, ubi commode hospitarentur qui eo inopiae redacti essent.

Stadion denilen denize çok yakın bir yerde - sanırım eskiden burada yarışlar yapılırdı - zorluk içinde olan bu kişiler için büyük bir imaret yaptırdı.

STATUA, -ae (f) : STA kökünden kaynaklanan *sto, steti, statum, -are* ("oturmak, uzanmak" vb. karşıtı olarak ayakta durmak; "gitmek" karşıtı olarak "hareketsiz durmak") fiilinin türevidir. Sanskritçe *stha, stahalam* (yer) ve Yunanca aynı kök üzerine kurulu *ἵστημι* (koymak, yerleştirmek) ' ye bir yakınlaşma söz konusudur. Aynı fiilin bir başka türevi olan *status, -us* (hal, durum) sözcüğünün dişil yapıya dönüştürülmesi yoluyla elde edilmiş bağımsız bir isimdir.

Daha çok klasik dönemde karşımıza çıkan bu sözcük, *signum, -i (n), effigies, -ei (f), imago, -onis (f)* gibi "heykel" i ifade etmek için kullanıldı *(omnes statuae in gymnasio,* Gimnazyumlarındaki bütün heykeller, *Vitr. 7, 5, 6) Statua'*-nın bu anlamı edinmesinin sebebi kökünün hareketsizliği ifade eden bir fiile dayanması ve türediği ismin sabit bir pozisyona işaret etmesi olabilir.

Yunanca karşılığı *εἰκών, −όνος, ἡ* dur.

ταύτης ἐν λόγοις ἐπεμνήσθην τοῖς ἔμπροσθεν, ἡνίκα τῆς Σοφίας περι − ηγησάμενος τὸν νεὼν τὴν ἐπὶ τῷ ἔργω χαλκῆν εἰκόνα τῷ βασιλεῖ ἐπὶ κίονος

ὑψηλοτάτου καὶ λίθοις συνθέτου ἀνατεθεῖσαν δεδήλωκα. (Procop. Aed. 1, 10, 5)

De quo supra mentionem feci, cum, post templi Sophiae descriptionem de aenea egi statua, imperatori supra lapideam columnam altissimam posita in monumentum illius operis.

Taş bloklarla örülmüş çok yüksek bir sütun üstüne, eserin anısına dikilmiş olan İmparatorun tunçtan yapılmış heykelinin betimlemesini yaparken Ayasofya tapınağıyla ilgili olarak bu pazar yerinden söz etmiştim.

SUPERUS, -a, -um (sıfat): *Supare* ve *superus* yapı ve anlam bakımından *super* (üstünde, yukarısına, yukarsında) zarfının etkisindedir. Bu da Sanskritçe *upari* (üstünde), Yunanca *ὑπέρ* (üstünde) ve Got dilinde *ufar* (üstünde) zarflarını çağrıştırır.

Arkik dönemden geç döneme kadar geniş bir kullanım alanına yayılan *superus* en genel anlamda "yukarıda, üstte olan kişi ya da nesneleri" niteler. *Superi, -orum (m. çğl)* soylu tanrılar için, *inferi, -orum (m)* (yeraltı tanrıları)' nın karşıtı olarak kullanılmıştır *(carmine di superi placantur,* yukardaki tanrılar şarkılarla teskin edilir, *Hor. epist. 2, 1, 138); supera, -orum (n. çğl)* "göksel, tanrılara ait bölgeler" anlamındadır.

Superior, -ius : *Superus* sıfatının comparativus' u olup "daha yukarıda, daha üstte olan bir nesne ya da kişi" yi niteler *(superior accumbere,* daha yukarı uzanmak, *Plaut. Amph. 3, 1, 3).*

"De aedificiis" te *ὑπερῷος, −ῴα, −ῷον* (üste yer alan) sıfatının çoğul cinssizi *ὑπερῷα, τὰ* (üst kat; kadınlara ayrılmış üst kat)' nın karşılığı olarak *superior'* un kullanılmış olması, bize bu comparativus sıfatın aynı zamanda bir

isim gibi kullanılabildiğini ve bu durumda mimari bir kavram olarak galeri adı verilen özellikle kiliselerde yan neflerin üstünde yer alıp ana nefe bakan mekâna işaret ettiğini gösterir.

τίς δ' ἄν τῶν ὑπερῴων τῆς γυναικωνίτιδος ἑρμηνευς γένοιτο (Procop. Aed. 1, 1, 58)

Quis superiorem gynaecei partem describat ?

Kim kadınlar bölümünün galerilerini betimleyebilir ?

TABULA, -ae (f) : Arkaik dönemde kullanılmaya başlayan *tabula* (levha; yazı levhası; hesap kitabı; yasaların yazıldığı levha; seçmen listesi; duyuru tahtası; vasiyet; adak tableti; tahta üstüne yapılmış tablo; tahta levha) klasik dönemde de yaygın bir şekilde varlığını sürdürdü. İrlanda dilinde *taball,* eski Almancada *zabal* ve eski İngilizcede *toefel* sözcüklerini çağrıştırır.

Uzun tahta parçası için kullanılan *tabula (si tabulam de naufragio stultus arripuerit,* aptal biri batık gemiden tahta parçası yakalarsa, *Cic. off. 3, 23, 89)* metnimizdeki anlama en yakın olanıdır ve bu anlamda yaygınlık kazanmıştır.

Yunanca karşılığı *πίναξ, −ακος, ὁ* dır.

χαλκὸς δὲ ἄριστος ἔν τε πίναξι καὶ στεφάνοις διαχυθεὶς περιβάλλει πανταχόθι τοὺς λίθους (Procop. Aed. 1, 2, 3)

Idem undique praecincti sunt fusis aere optimo tabulis et coronis.

Taşlar her yerden en iyi cins dökme pirinç levha ve çelenklerle çevrilmiştir.

TECTUM, -i (n) : *Tego, texi, tectum, -ere* (kapamak, örtmek, kaplamak) fiilinden türetilmiş, *tegula, -ae (f)* (tuğla), *toga, -ae (f)* (harmani türünde giysi)

gibi çok sayıda sözcükten biridir. *Togo, toga, tegula'* daki ünlü anlaşması, sözcük grubunun Hint-Avrupa kökenini vurgular; Yunanca *στέγω* (örtmek) fiiline karşın praesens' i gövdesiz eski bir praesens' e işaret eder. Bir görüşe göre ise *tego στέγω'* nun Latincedeki karşılığıdır ve başındaki *s, taurus, -i (m)'* taki gibi düşmüştür.

Arkaik dönemde kullanılmaya başlayan bu sözcük klasik dönemde yaygınlaşır. Örtmek, kaplamak, kapamak kavramlarından hareketle bir binanın üstünü kapatan örtü anlamında "dam, çatı, tavan" için kullanıldı *(Atheniensium quoque plus interfuit firma tecta in domiciliis habere quam Minervae signum ex ebore pulcherrimum,* Atinalılar için evlerinde sağlam çatılara sahip olmak Minerva' nın ünlü fildişinden heykeline sahip olmaktan çok daha önemlidir, *Cic. Brut. 73, 257).*

"De aedificiis" te *ὄροφος*, ὁ (çatı) ve *τέγος, -εος, τό* (çatı) sözcüklerinin karşılığı olarak geçer.

ἐπὶ μέσης τὸ ἱερὸν χρώμασι μυρίοις πεποίκιλται λίθων. ὄροφος ἐν θόλῳ μετάρσιος ὑπερῃώρηται. (Procop. Aed. 1, 8, 12)

Est inmedio templum mille coloribus marmorum varium ac tholo sublimi tectum.

Merkezde yer alan tapınak binbir renkte taşlarla süslüdür ve kubbe biçiminde bir çatıyla yükselir.

αἱ δὲ δὴ ἄλλαι δύο μὲν πρὸς νότον, δύο δὲ πρὸς βορρᾶν ἄνεμον τῷ γειτιῶντι ἐναπερειδόμεναι τοίχῳ, τὸ μεταξὺ τέγος ἐν θόλῳ ἠωρημένον ἐξαίρουσιν. (Procop. Aed. 1, 10, 14)

quod ad ceteros attinet, duo a parte austri, totidem a sepentrione parieti proximo innixi, tectum intermedium attollunt opere testudineo.

İkisi güneye, ikisi kuzeye yönelen diğer kemerler bitişik duvarlar üstünde kalır ve bunları ortalayan çatıyı bir tonoz yapıyla yukarı taşır.

TEMPLUM, -i (n) : Yunanca *τέμνω* (kesmek, kurban etmek) fiilinden türeyen *τέμενος*, *-εος*, *τό* (herhangi bir amaç için sınırları belirlenmiş toprak parçası; tanrıya adanmış kutsal alan; tapınak) sözcüğüne yakınlaşır.

Kullanımı oldukça eskilere dayanır. Kehanetin yaygın olduğu dönemde, gökte ve yerde kahin tarafından sınırları belirlenmiş ve kahinin ön belirtileri topladığı ve yorumladığı kare biçimindeki alana işaret eder *(templum dicitur locus manu auguris designatus in aere, post quem factum ilico captantur auguria,* Kahinin eliyle havada işaretlemiş olduğu yer *templum'* dur, yapılmış olan yerin arkasında kehanetler takip edilir, *Serv. vita Verg. 1, 92)* Klasik dönemde daha çok tanrıya adanmış alan, ve özellikle "tapınak" için kullanıldı *(Templum tribus modis dicitur: ab natura, ab auspicando, a similitudine; ab natura in caelo, ab auspiciis in terra, a similitudine sub terra. In caelo templum dicitur, ut in Hecuba: O magna templa caelitum, commixta stellis splendidis. In terra, ut in Periboea: Scrupea saxea Bacchi Templa prope aggreditur. Sub terra, ut in Andromacha: Acherusia templa alta Orci, salvete, infera.* Tapınağın üç şekilde olduğu söylenir: doğadan, kehanetten, benzerlikten; doğadan gökyüzünde, kehanetten yeryüzünde, benzerlikten yerin altında. Gökyüzündeki tapınak *Hecuba'* daki gibi söylenir: Yıldızların birlikteliğiyle parlayan cennetin büyük tapınakları. Yeryüzünde *Periboea'* daki gibi: Sarp kayalıklar Bacchus' un tapınaklarının yakınına uzanır. Yer altında *Andromacha'* - daki gibi: Orcus' un büyük tapınakları yer altında Acheron nehriyle karşılanmıştır. *Varro ling. 7, 6).*

Aedes, -is (f) (tapınak) IV. yüzyıldan başlayarak "kilise" anlamında da kullanılmıştır ve "De aedificiis" te bu anlamda, *ecclesia* yanında *ἱερόν, τό*; *νεώς, ὁ* ve *τέμενος, −εος, τό* sözcüklerinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

ἀλλὰ νῦν Ἰουστινιανοῦ βασιλέως ἀνοικοδομουμένου τὸ ἱερὸν τοῦτο, (Procop. Aed. 1, 4, 21)

At nunc, cum hoc templum Iustinianus Augustus reficeret,

Şimdi ise, İmparator Iustinianus bu tapınağı (kiliseyi) yeniden yaptırırken,

Τίς δ' ἂν τόν Ἀκακίου σιωπῇ νεών; (Procop. Aed. 1, 4, 25)

Quis Acacii templum silentio praetereat ?

Akakios tapınağından (Kilisesinden) söz etmemek olur mu ?

Κατὰ δὲ τοῦ κόλπου τὸ πέρας ἔν τε τῷ ἀνάντει καὶ ἰσχυρῶς ὀρθίῳ τέμενος ἐκ παλαιοῦ Κοσμᾷ τε καὶ Δαμιανῷ ἁγίοις ἀνεῖται. (Procop. Aed. 1, 6, 5).

Ad extremum sinum, in acclivi arduoque admodum loco, SS. Cosmae et Damiani templum erat antiquum.

Koyun sonunda oldukça dik bir alanda, Aziz Kosmos ve Aziz Damianos' a adanmış bir tapınak (kilise) vardı.

TESSERA, -ae (f) : Kökbilgisi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Yunanca *τεσσαράγωνος, ὁ* (kare)' un kısaltılmış biçimi olarak gözükmektedir. Latin dilinde çeşitli anlamlarda kullanılır: çeşitli amaçlar için tahta, taş ya da diğer maddelerden yapılmış küp şeklindeki cisimlere*(tesserae vocatae quia quadrae sunt ex omnibus partibus,* her bölümden kare olduğu için *tesserae* (küp) denir, *Isid. orig. 18, 63);* altı yüzü sayılarla işaretlenmiş oyun zarına *(ludere tesseris,* zarlarla oynamak, *Ter. Ad. 4, 7, 21),* üzerine askeri paraloların yazıldığı kare

levhaya *(Virgiliis deinde dispositis ceteris omnibus tesseram dari iubet,* Nöbetçileri yerleştirdikten sonra komutan herkese pusulanın iletilmesini emretti, *Liv. 7, 35, 1);* tiyatroya giriş biletine vb. işaret eder.

Bu anlamların yanı sıra *tessera* ve bu sözcükten elde edilen *tessella, ae (f)* özellikle klasik dönemde mozaik işçiliğinde zemin döşemesinde ya da duvar süslemesinde kullanılan küp şeklindeki küçük taş parçaları için kullanıldı *(tessella non minus alta 11 digitos,* mozaik taşı 3, 81 cm' den daha az yükseklikte değildir, *Plin. nat. 36, 25, 187).* Yunanca karşılığı *ψηφίς,-ῖδος, ἡ* dir.

ἠμφίασται δὲ μαρμάρων εὐπρεπεία τὰ ἐντὸς ἅπαντα μέχρι ἐς τὰς ὑπεράνω ψηφῖδας (Procop. Aed. 1, 10, 19)

Intus praeclare omnia incrustata sunt mamore ad tesseras usque in superiori parte compositas.

Yukardaki mozaikler gibi yapının içi de bütünüyle güzel mermerlerle kaplanmıştır.

TESTUDO, -onis (f) : *Torreo, torrui, tostum, torrere* (yanmak, kavurup kurutmak) fiili participium' u *tostus'* un eşili olan *testa, ae (f)* (kavkı= *ὄστρακον*; kaplumbağa bağı; pişmiş toprak parçası, topraktan yapılmış araç, toprak kap) ' nın türevi olduğu kabul edilir.

Klasik dönemde karşımıza çıkan *testudo* ilk anlamıyla "kaplumbağa" ya işaret eder. Bu anlam doğrultusunda daha teknik bir anlama kayarak kaplumbağın bağına olan benzelliğinden dolayı mimaride "bir yapının üstünü örten üst örtü" anlamını kazanır *(Caevum aedium dictum qui locus tectus intra parietes reliquebatur patulus, qui esset ad com<m>unem omnium usum . In hoc locus si nullus relictus erat, sub divo qui esset, dicebatur testudo ad testudinis*

similitudine, ut est praetorio et castris, iç avlu evin iç duvarları arasında herkesin kullanımına açık bırakılmış üstü çatı ile örtülü bölümdür. Karargâhta ve ordugâhta olduğu gibi, çatıda gökyüzüne bakan bir açıklık bırakılmamışsa, - bu örtüye - kaplumbağanın bağına olan benzerliğinden dolayı *testudo* "kaplumbağa" denir, *Varro ling. 5, 161).* Yine kaplumbağanın kemer şeklindeki bağı ile benzerlik kurularak yapılardaki kemer, tonoz gibi eğrisel yüzeyli mimari öğeler için de kullanılmıştır.

"De aedificiis" te tonoz yapı anlamında *θόλος, ἡ* karşılığıdır.

τὸ μεταξὺ τέγος ἐν θόλῳ ἠωρημένον ἐξαίρουσιν. (Procop. Aed. 1, 10, 15)

Tectum intermedium attollunt opere testudineo,

Bunları ortalayan çatıyı bir tonoz yapıyla yukarılara taşır.

THERMAE, -arum (çgl. f) : Sözcüğün oluşumunda, Yunanca *θέρω* (ısıtmak) fiilinin bir türevi olan *θερμός, ή, όν* (sıcak, kaynar) sıfatının etkisi söz konusudur. Bu sıfat çoğul halde cinssiz bir isim gibi kullanıldığı zaman *λουτρόν, τό* (banyo yapılan yer, banyo) ile eşanlamlı kabul edilir. Latin dilinde de bu anlamıyla *thermae'* ın ortaya çıkışına öncü olmuştur. Fakat diller arasında cins farklılığı söz konusudur. Yunancada çoğul cinssiz haldeyken Latincede çoğul dişil haldedir.

Thermae, sadece İmparatorlık çağında Plinius, Martialis ve Iuvenalis' te belgelenmiştir *(Agrippae thermae,* Agrippa banyosu, *Plin. nat. 34, 8, 62).* Aynı zamanda kaplıcalarıyla ünlü Sicilyanın Kuzey kıyısındaki Termini kasabasının eski adıdır *(Plin. nat. 3, 8, 90).*

Thermae, yine Yunancanın etkisiyle *βαλανεῖον, τό* (hamam, banyo)' dan Latinceye geçen *balineum / balneum, i (n)* (hamam, banyo) ile eşanlamlı gibi görünse de aralarında belirgin bir ayrım söz konusudur. *Balneum* insanların temizlik amacına yönelik yıkandığı yere, daha genel anlamda "hamam" a işaret eder *(Caesar ambulavit in litore: post haoram octavam in balneum,* Caesar sahilde yürüdü: Saat sekizden sonra hamamdaydı, *Cic. Att. 13, 52, 1). Thermae* ise hastalıkların tedavisinde kaynak sularından yararlanmak amacıyla kurulan teşislere verilen isimdir.

"De aedificiis" in Yunanca aslı ve Latince çevirisi incelendiğinde halk hamamı anlamında *βαλανεῖον'* nun karşılığı durumunda *thermae'* ın kullanıldığı ve yine aynı anlamda başka bir cümlede *λουτρόν* yerine *balneum'* un kullanıldığı görülür. *Thermae'* ın burada halk hamamı için kullanılması sözcüğün alışılagelen anlamına ters düşer. Bu durumda *thermae'* ın bir variatio olarak kullanıldığı düşünülebilir.

Ἐκ δὲ τῆς Προποντίδος ἐσπλέοντι ἐς τὰ πρὸς ἕω τῆς πόλεως, βαλανεῖον ἐν ἀριστερᾷ ἐν δημοσίῳ ἐστίν. (Procop. Aed. 1, 11, 2)

Qui ex Propentide ad urbis latus orientale navigio vehitur, a sinistra thermas habet Arcadianas, Constantinapoleos, caeteroqui tantae, ornamentum.

Propontis' ten yukarı kentin doğu tarafına doğru gemiyle giderken solda, Konstantianapolis' in süsü olan Arkadanai halk hamamı yer alır.

ἐνταῦθα δὲ καὶ ἱερὰ τεμένη πεποίηται, ἅπερ μοι ἔμπροσθεν δεδιήγηται, καὶ στοάς τε καὶ αγορὰς καὶ λουτρῶνας ἐν δημοσίῳ καὶ τὰ ἄλλα σχεδόν τι πάντα. (Procop. Aed. 1, 11, 21)

Ibi templa, quae supra recensui, porticus, fora, balneas publicas, ac caetera fere omnia aedificavit.

Bu yerde aynı zamanda, yukarıda anlattığım gibi, çok sayıda kutsal tapınak, stoa, pazar yeri, hamam ve genelde her türde başka yapı yaptırdı.

THOLUS, -i (m) **:** Yunanca θόλος, ἡ (tonozlu bina; tonoz; kubbe; kubbe tavanı) ' dan Latinceye geçmiş mimari bir terimdir.

Klasik dönemde kullanılmaya başlayan *tholus* "yuvarlak ya da kemerli bina" ya işaret eder. *Fornix, -icis (f)* ve *testudo, -onis (f)* ile eşanlamlı olarak kubbe için de kullanılmıştır *(In medio tecti ratio ita habeatur, uti, quanta diametros totius operis erit futura, dimidia altitudo fiat tholi praeter florem,* Merkezde çatının oranları şu şekilde olmalıdır; en uç noktadan kubbenin yüksekliği bütün eserin yarı çapı kadar yapılmalıdır. *Vitr. 4, 8, 3).*

ἐπὶ μέσης τὸ ἱερὸν χρώμασι μυρίοις πεποίκιλται λίθων. ὄροφος ἐν θόλῳ μετάρσιος ὑπερηώρηται. (Procop. Aed. 1, 8, 12)

Est in medio templum, mille coloribus marmorum varium ac tholo sublimi tectum.

Merkezde yer alan tapınak binbir renkte taşlarla süslüdür ve kubbe biçiminde bir çatıyla yükselir.

TRIANGULUS, -a, -um (sıfat) **:** *Tres, tria* (üç) sayı sıfatı ile *angulus, -i (m)* sözcüğünün birleştirilmesi yoluyla (tres + angulus → triangulus) elde edilmiş bileşik yapıda bir sıfattır. (bkz. angulatim)

Klasik dönemde kullanılmaya başlayan *triangulus* üç köşeli ya da üç açılı nesneleri niteler *(sidera triangula,* üç köşeli yıldızlar, *Cic. div. 2, 42, 89).* Cinssiz ya da eril bir isim olarak kullanıldığı zaman üçgen anlamındadır *(Cic. nat. deor. 2, 49, 125).* Mimaride ise teknik terim olarak "küresel bingi" ye

(pandantif) işaret eder. Bir kubbeyi taşıyan kemerler ile kubbe kaidesinin arasını kapatan ve kare bir plandan kubbenin dairesel kaidesine geçmeyi sağlayan küresel üçgendir. Yunanca karşılığı *τρίγωνος, −ον* (*τρί−* , *γωνία*) dur.

τῶν δὲ ἀψίδων τῆς συμπλοκῆς ἐν τετραγώνῳ ἐξειργασμένης ἐς τρίγωνα τέσσαρες μεταξὺ τὸ ἔργον ἀποτετέλεσται. (Procop. Aed. 1, 1, 43)

Arcubus in quadrum connexis interiectum est opus, triangulis quatuor absolutum.

Aralarında birleşmiş olan kemer kare biçimi aldıklarından, aralardaki taş alan dört üçgen (pandantif) oluşturur.

VERMICULATUM EMBLEMA : Bütün detayları ustalıkla işlenmiş, sanki solucan izlerini andıran kakmalı figürlü mozaik panoya işaret eder. "De aedificiis" te *tessera, -ae (f)* (mozaik) ile eşdeğerde *ψηφίς, -ῖδος, ἡ* ' ın karşılığıdır.

Vermiculatus, -a, -um (sıfat) : Solucana benzer, kurt yeniği şeklinde süsü olan nesneleri nitelemek için kullanılan bu sıfat Latin dilinin kendi içinde çeşitli evrelerde gösterdiği etkileşimler sonucunda ortaya çıkmıştır. *Vermis, -is (m)* ' in küçültme ekli *vermiculus, -i (m)*' tan kaynaklanan *vermiculor, -atus, -ari* (kurtlanmak) fiilinin perfectum participium' udur. *Vermis,* Got dilinde *waurms,* eski Almancada *wurm,* eski İngilizcede *wyrm* ile karşılık bulur. Rusça küçültme eki *vermjányj* (kırmızı, bazı böceklerden elde edilen renk) ile yakınlaşır; bazı dillerde sözcük başında bir gırtlak sesi bulunduğu ileri sürülmüş, Sanskritçe *krimih* (kurt; böcek; solucan), Pers dilinde *kirm,* Litvanya dilinde *kirmis,* böylece *wrmi-* ve *kwrimi-* gövdeleri arasındaki bağ vurgulanmıştır.

Emblema, -ae (f) : Yunanca *ἐμβάλλω* (çakmak, gömmek) fiilinin türevi *ἔμβλημα, −ατος, το* (mızrakta çakılı tahta; vazolarda kabartma süsleme; mozaik

işi) sözcüğünden Latinceye geçmiştir, "gömme, kakma işi" ne; "çeşitli renkte taşlardan yere ya da duvara yapılan mozaik işi" ne işaret eder.

τοῦτο γὰρ αἱ ψηφῖδες δηλοῦσιν ἐπὶ τοῖς προσώποις ἱλαρὸν αὐτοῖς ἐπανθοῦσαι. (Procop. Aed. 1, 10 ,18)

Hoc enim exprimit vermiculatum emblema, in eorum vultibus renidens hilaritatis flore.

Kurt yeniği mozaik işi bunu, mutluluğun ışıltısıyla gülerek ifade etmiştir.

VESTIBULUM, - i (n) : Kökbilgisi *vero - stabulum* şeklinde açıklamaya çalışılmıştır. *Vero* için Umbaria dilindeki *veruf- e* ile bir karşılaştırma söz konusudur ki bu da Latince *in portam* (kapı önünde) anlamındadır. "Ayakta durulacak yer" e işaret eden *stabulum, -i (n)* ise Yunanca *ἵστημι* (ayakta durmak)' nin etkisindeki *sto, steti, statum , -are* (ayakta durmak) fiilinin bir türevidir.

Bir evin ya da tapınağın girişi ile yol arasında kalan kapalı alana verilen isimdir. Bu tanım doğrultusunda *vestibulum* için "ön avlu" ya da "giriş avlusu" diyebiliriz ve bu anlamda Yunanca *πρόθύρον, τό* ile eşdeğerdedir *(qui exit in vestibulum, quod est ante domum,* dışarı çıkılan yer evin önünde olduğu için ön avludur, *Varro ling. 7, 81).*

ἔστι δὲ αὐτοῖς μία μὲν ἡ ἐπὶ τῶν πρόθύρον στοὰ ἐπὶ τοῦ νάρθηκος τῷ περιμήκης εἶναι ὠνομασμενη. (Procop. Aed. 1, 4, 7)

Unam habent in vestibulo porticum, nomen ex narthece (seu ferula) idcirco nactam, quod longissime porrigatur.

Girişte çok uzun olduğu için ismini *nartex* (ya da *ferula*)' den alan tek bir portikoya sahiptirler.

XENODOCHIUM / eum, - i (n) : Geç dönem Latincesinde karşımıza çıkar. Yunancada da geç dönemde yaygınlaşan *ξενοδοχεῖον, τό* (muhtaç yabancılar için yapılmış han) ' dan Latin diline geçmiştir. Bizans döneminde "kervansaray ya da han işlevi gören bir tür konaklama yapısı" na işaret eder.

Daha eski dönemde, bu anlamda, Procopius' ta yer aldığı gibi, *ξενών, −ῶνος, ὁ* kullanılmıştır. Latince metnimizde, Vitruvius' un *(6, 10)* da yer verdiği *hospitalia, -ium (n)* geçer ve anlam bir *domus* (ev) ile güçlendirilir.

τῆς γὰρ θαλάσσης ὡς ἀγχοτάτω, ἵνα δὴ Στάδιον ὁ χῶρος καλεῖται (ἀγῶσι γάρ, οἶμαι, τὸ παλαιὸν ἀνεῖτό τισι) ξενῶνας ὑπερμεγέθεις ἐδείμαντο, τοῖς τὰ τοιαῦτα ταλαιπωρουμένοις ἐπὶ καιροῦ γενησομένους καταλυτήρια. (Procop. Aed. 1, 11, 27)

Nam propter mare, eo in loco, qui stadium, ut equidem censeo, idcirco dicitur, quia ludis ac certaminibus olim destinatus erat, xenodochia amplissima aedificavit, ubi commode hospitarentur qui eo inopiae redacti essent.

Stadion denilen denize çok yakın bir yerde - sanırım eskiden burada yarışlar yapılırdı - zorluklar içindeki bu kişiler için geçici bir konak olarak büyük bir imaret yaptırdı.

SONUÇ

Anlam ve ses bakımından sözcükler arasında görünen değişim, dilin sürekli olarak yenilenmesindeki temel etkendir. Sözcüklerin kökbilgisel açıdan incelendiği bir çalışma kuşkusuz bu değişimi doğuran öğelerin ele alınmasıyla eksiksiz bir hal alır. Özellikle, ses değişimlerinde en eski söyleniş biçimi sözcüğün kökenine yaklaşan en etkin öğedir; buna göre, *aes'* in en eski biçimi *ais,* Got dilindeki *aiz'* e, aynı şekilde *alter'* in en eski biçimi *ara,* Hititçe *hasas'* a yaklaşmakla sözcükler üzerindeki yabancı etkilerin belirginleşmesine yardımcı olur. Sözcük tamamiyle köküne ve aynı ailenin diğer kollarına bağlı kaldığı sürece anlamı belli sınırlar içinde korunur *(bkz. Ullmann s. 194 vd.).* Dilin yapısına bağlı kalınarak, belli temel sözcüklerin bilinen önekler ya da sonekler almasıyla elde edilen *(amb+itus → ambitus; columna + ella → columella; domus + culus → domuncula* vs. *)* ya da bileşik yapıdaki sözcükler *(deus + parare → deiparae)* bu grup içinde yer alır. Yine bu grup içinde bir fiilden ya da bir sıfattan türetilen isimler vardır ki bunların anlamları üretken fiile ya da sıfata bağlı kalınarak açıklanır: "tahkim etmek" anlamına gelen *munio'* dan kaynaklanan *moenia* şehrin etrafını tahkim ederek korunmasını sağlayan "şehir duvarı, sur"; yaşlı anlamındaki *senex* sıfatından türetilen *senatus* "yaşlıların toplantısı" anlamını kazanır. Sözcüklerle nesneler arasındaki bağlantı çoğu zaman halk arasındaki benzetmelerden de kaynaklanabilir: "giriş; kapı" için kullanılan *ianua'* nın kapıları bekleyen tanrı *Ianus'* un adından kaynaklanması gibi.

Sözcükler, zaman içinde, gerçek anlamlarını kaybetmeksizin yeni bir anlam da edinebilirler. Bu yeni anlamın ömrü kullanımının ne kadar yaygınlaştığına bağlıdır, kimi zaman tek bir yazarla sınırlı kalındığı da görülmektedir *(bkz. Ullmann s. 195 vd.)*. İncelememiz sırasında karşılaştığımız *lorum* örneğinde olduğu gibi, klasik dönemde "kayış" anlamıyla kullanılan sözcük geç dönemde "kemer" teknik anlamını kazanarak, Latinceden Yunancaya λώρος şeklinde geçer.

Latin dilinde, karşımıza çıkan, belli temel kavramlardan yeni kavramların elde edildiğini gösteren örnekler:

a) EDAT + İSİM : *ad + itus → aditus*

b) İSİM + FİİL : *deus + parare → deiparae*

c) İSİM + İSİM : *aquae + ductus → aquaeductus*

d) SIFAT + SIFAT : *tres + angulus → triangulus*

e) FİİLDEN TÜREYENLER : *Columna (excello); concameratio (concamero); inscriptio (inscribo); iunctura (iungo); moenia (munio); munimentum (moneo); regia (rego); reliquae (relinquo); statua (sto)*

1-Fiillerin perfectum participium' larından: *itus (ire); ductus (ducere)*

2- Fiillerin eski emir kiplerinden : *agger (aggero)*

f) İSİMDEN TÜREYENLER : *lacuna (lacus); porticus (porta / portus); rotundus (rota); testudo (testa)*

Sanat teknik terimlerinde doğrudan doğruya Yunancadan alınma sözcükler önemli bir yer tutmaktadır: *aula* (αὐλή), *corona* (κορώνη), *gynaeceum* (γυναικεῖον), *machina* (μαχανά), *nartex* (νάρθηξ), *oecus* (οἶκος), *smaragdus* (σμαράγδος), *stadium* (στάδιον), *sphaera* (σφαῖρα), *tholos* (θόλος), *xenodochium* (ξενοδοχεῖον).

Bir sözcük bir dilden diğer bir dile geçerken, çoğunlukla çözümlenebilirlik özelliğini kaybeder. Μαρμαίρω fiilinden türetilen μάρμαρος Latinceye *marmor* ve Latinceden de modern dillere *marble* (İng.), *marbre* (Fr.), *mermer* (Tr.) şekilleriyle geçerek çözümlenemez duruma gelir. Sanat teknik terimlerinde karşımıza çıkan buna benzer örnekler şöyledir:

κυλίνδρω → κύλινδρος → *cylindrus*

ἐκκαλέω → ἔκκλητος → εκκλησιά → *ecclesia*

μονόω / μόνος → μοναστήριον → *monasterium*

πρό + πύλη → προπύλαιον → *propylaeon*

πορφύρω → πορφύρα → *purpura*

τέμνω → τέμενος → *templum*

θέρω → θερμός → *thermae*

Bunun yanı sıra Yunancadan Latinceye geçmiş bir fiil ya da isimden elde edilen yeni sözcükler vardır ki bunlara Yunancada rastlanmaz:

ἀρκέω → *arceo* → *arca*

κίστη → *cista* → *cisterna*

παιώ → *pavio* → *pavimentum*

Kökbilgisi çalışmalarında her zaman kesin sonuçlara varmak mümkün değildir ki bunun en belirgin örneği metal adlarında karşımıza çıkar. Latincede metal adları Yunancadan farklı olarak daima cinssiz kabul edilir ve ortaya çıkışlarında maddenin ilk defa nerede bulunduğu önemli olabilir. Örneğin "kurşun" a işaret eden *plumbum* Yunanca μόλυβδος / μόλιβος ' a yaklaştırılmakla birlikte, bu maddenin ilk defa İspanya' dan getirildiği için İberya dilinden kaynaklanmış olabileceği de ileri sürülür. Metal adları gibi kökeni tam olarak açıklanamayan sözcüklerde başka dillerle gösterdikleri ses benzerlikleri ele

alınır. Örneğin: *Parie* Sanskritçe *paryanda,* Yunanca *πέρας / πέραρ*, Litvanya dilinde *tueriu / tverti,* Slavca *preti; pictura* Sanskritçe *piñkte / piñgah / piñjarah,* Slavca *pegu* sözcüklerine yakınlaşır. Etrükslerin İtalya' da kent yaşamını düzenledikleri için eve ait *atrium, fenestra* gibi sözcüklerin ortaya çıkışında Etrüksçenin etkisi olduğu görüşü yaygındır. *Crux'* ta Kartaca dilinin; *curia'* da Volski dilinin, *domus'* ta Sanskritçenin izleri olduğu kabul edilir.

KAYNAKÇA

D.Aksan, ***Her Yönüyle Dil, I-III,*** T.D.K, Ankara 1979

A. Bailly, ***Dictionnaire Grek - Français,*** Paris 1903

M. Bréal - A. Bailly, ***Dictionnaire Etymologique Latin,*** Paris 1898

F. Gaffiot, ***Dictionnaire Illustré Latin Français,*** Paris 1934

D. Hasol, ***Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü,*** İstanbul 1993

C. T. Lewis - C. Short, ***A Latin Dictionary,*** Oxford 1951

Liddell - Scott, ***An Intermediate Greek-Engilish Lexicon founded upon the Sevsenth Edition of Lidell and Scott' s Greek-Engilish lexicon,*** Oxford 1992

J. Marouzeau, ***Quelques aspects de la fomation du Latin Littéraire, II,*** Paris 1949

C. Mugler, ***Dictionnaire historique de la terminologie géometrique des grecs, III,*** Paris 1959

E. A. Sophocles, ***Greek Lexion of the Roman and Byzantine Periods, I-II,*** New York 1887

A. Souter, ***A Glosary of Later Latin,*** Oxford 1949

M. Sözen - U. Tanyeli, ***Sanat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü,*** İstanbul 1986

S. Ullmann, ***The Science of Meaning,*** Oxford 1962

ÖZET

Latince sanat terimlerinin kökbilgisel açıdan ele alındığı ve Yunanca - Türkçe karşılıklarının verilmesinin amaçlandığı, bu tez çalışmasında incelenen belli başlı terimler Bizans tarihçisi Procopius' un "De aedificiis" adlı eserinin Latince çevirisinden çıkartılmış ve Yunanca aslı ile karşılaştırılmıştır. Klasik filoloji incelemelerinde temel olan eşzamanlı ve artzamanlı yöntemlere uygun olarak çalışmaların sürdürülmesiyle, sözcüklerin zaman içinde gerek anlam, gerekse ses bakımından geçirdiği değişimler gösterilmiştir.

Kökbilgisi, artık, sadece sözcüğün başlangıç noktasıyla en son şeklinin incelenmesinden ziyade geçirdiği bütün evreleri açıklamaya çalışan bir bilim haline gelmiş ve bunun sonucunda anlambilgisiyle birlikte dilbilimin bir kolu olan sözcükbilgisini ortaya koymuştur. Betimsel anlambilgisinde sözcüklerin "geçirimli" ve "geçirimsiz" olarak temelde iki ana gruba ayrılması, kökenlerine ulaşılmasında önemli bir yol göstericidir. Geçirimsiz sözcüklerin kökeni, genellikle belli güdülere dayalı olarak, *tintinnire* (tınlamak), *ululare* (ulumak) gibi, doğal seslerin yansımasından kaynaklanabilir. Geçirimli sözcüklerde ses ile anlam arasındaki bağ insanların istemine göre biçimlendirilmiştir. Belli temel kavramlardan yeni sözcükler elde edilirken biçimbilgisel güdülerin izleri, özellikle bileşik yapıdaki sözcüklerde açıkça görülür. Bunlar dili konuşanlar tarafından da kolaylıkla çözümlenebilir niteliktedirler *(bkz. Ullmann s. 91 vd.)*. Bu

tür sözcükler çoğunlukla edatla isim, isimle fiil, isimle isim, sıfatla sıfatın birleştirilmesi yoluyla elde edilir ve kendilerini oluşturan sözcük gruplarının anlamlarına göre anlam kazanırlar. Bunun yanı sıra, yine dilin kendi yapısından kaynaklanan bir fiil, bir isim, bir sıfatı temel alarak elde edilen yeni sözcükler vardır. Bu sözcüğün anlamı üretken sözcüğün anlamına bağlı kalmakla birlikte kimi zaman ilk anlamıyla birlikte ya da onu tamamiyle ortadan kaldırak yeni bir anlam edinebilir. Kökeni tam olarak bilinmeyen, belgelenmemiş *aedo* fiilinden ya da Sanskritçe *édhah* veya *idmah* (yakılacak odun) grubu kökeninden geldiği ileri sürülen *aedes'* in ilk anlamı "ateş ocağı, ateşin yakıldığı yer" dir. Zaman içinde çeşitli anlam kaymalarıyla "bölümleri olmayan tek bir yer" e, imparatorluk döneminde "her türlü yapı"ya işaret eder; en sonunda "tanrının evi, tapınak" anlamlarına ulaşır ve *templum* ile eşanlamlı kabul edilir. Kaplumbağa için kullanılan *testudo,* bu anlamıyla birlikte kaplumbağanın bağına olan benzerliğinden dolayı bir yapının üstünü örten üst örtü anlamında da kullanılmıştır.

Klasik dönemde Latince üzerindeki Yunan etkisi, bu dilden alınan sözcüklerin Latinceleştirilmesiyle azaltılmaya çalışılmışsa da sanat teknik teriminlerinin büyük bir bölümü Yunancadır: *aula, corona, gynaeceum, machina, nartex, oecus, stadium, sphaera, tholos, xenodochium* vb. Yunanlılardan aldıklarını özümseyerek bir bilim dili ortaya koyan Latinler bunun en belirgin örneğini Yunancadan Latinceye geçen belli kavramlardan Yunancada olmayan yeni sözcükler elde ederek göstermişlerdir: *arca, cisterna, pavimentum* vb.

Latincede cinssiz bir isim olarak kabul edilen metal isimlerinin kökeni tam olarak bilinmemektedir. Evle ilgili sözcüklerin, İtalyada kent yaşamını Etrüksler düzenlediği için, Etrüks kökenli olduğu ileri sürülmektedir. Kökenleri tam olarak açıklanamayan sözcüklerde başka dillerle gösterdikleri ses benzerlikleri ve anlam yakınlıkları ele alınır. Bu yakınlaşmalar, Latincenin ait olduğu Hint-Avrupa dil ailesi içinde gerçekleşir. İncelememiz sırasında, *parie'* nin Sanskritçe, Yunanca, Litvanya dili ve Slavcaya; *pictura'* nın Sanskritçe ve Slavcaya, *alter'* in Hititçeye, *aes'* in Got diline olan yakınlıkları ortaya konmuştur.

"De aedificiis" in Yunanca ve Latince çevirisine göre sözcüklerin Yunanca karşılıkları verilirken aynı anlamda farklı sözcüklerin kullanıldığı görülür. Buna göre *aedes ἱερόν, νεὼς, τέμενος, ἐκκλησία; aedificium οἰκοδομία, κτίσις; artifex τεχνίτης, λιθολόγος; moenia περίβολοι, τεῖχος; quadratus τετράγωνος, τετράπλευρος; saxum πέτρα, λίθος; tectum ὄροφος, τέγος; templum ἱερόν, νεὼς, τέμενος* sözcüklerinin karşılığı durumundadır. Bunun dışında göze çarpan diğer bir özellik ise Yunancada tek bir sözcükle ifade edilen bir anlamın Latincede bir kaç sözcükle karşılanmış olmasıdır: "en kutsal dini yer" e işaret eden *ὄργια, locus religione sanctissimus;* mozaik sanatında "kurt yeniği şeklinde işleme" ye işaret eden *ψηφίς, vermiculatum emblema* şeklinde ifade edilmiştir.

Latince sanat terimlerinin karşılaştırmalı olarak incelendiği bu tez çalışmasında herkes tarfindan kabul edilen dilin dural bir olgu olmadığı bir kez daha ortaya konmuştur.